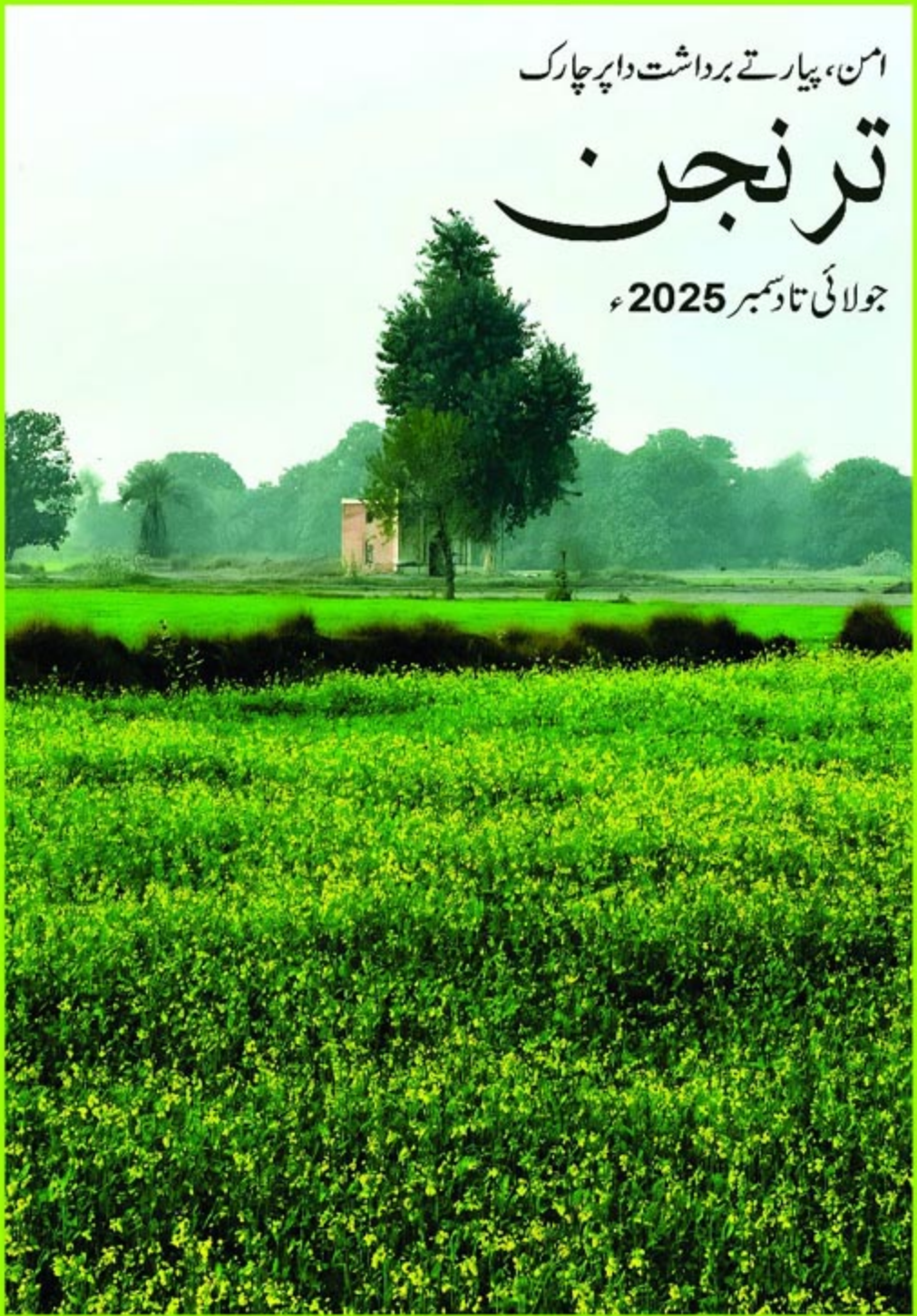
امن، پیار تے برداشت دا پرچارک

ترنجن

جولائی تا دسمبر 2025ء

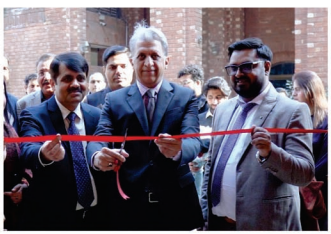

پلاک تقریبات دِیاں تصویری جھلکیاں

پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

ترنجن

TRINJAN
July - Dec. 2025

جلد:19، شمارہ: جولائی تا دسمبر 2025ء

سرپرست اعلیٰ: **محبوب عالم چوہدری** (ڈائریکٹر جنرل پلاک)

چیف ایڈیٹر: **ڈاکٹر خاقان حیدر غازی**

ایڈیٹر: **قاری عیاض احمد**

مجلسِ مشاورت:

ظفر اقبال	انور مسعود	مشتاق صوفی
پروین ملک	ڈاکٹر جمیل احمد پال	ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن
مُسرت کلانچوی	ڈاکٹر سعید خاور بھُٹا	اقبال قیصر

پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

ترنجن

TRINJAN

July - Dec. 2025

جلد:19، شمارہ: جولائی تا دسمبر 2025ء

کمپوزنگ: امانت علی

سرورق، لے آؤٹ: فیضان امجد

فوٹو گرافی: محمد قاسم

لکھتاں گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل (جے ہووے) ضرور لکھوتاں جے ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، لاہور

Punjab Institute of Language, Art & Culture

Punjabi Complex, 1-Gaddafi Stadium, Ferozpur Road, Lahore.

Ph: +92-42-99232169-70 Fax:+92-42-99231766

E-mail: editor.trinjan@gmail.com

Website: www.pilac.punjab.gov.pk

www.fm95punjabrung.com

: PILAC / Pilac Pakistan

سارنی

مُڈھلی گل 5

حمد رب سوہنے دی	عبدالمجید چٹھہ	7
نعت رسول مقبول ﷺ سانوں کردے نور ونور	محمد امین ساجد	9

مضمون

ادب تے کلاسیکی ادب	افرا بتول	10
شاہ حسین	ایمن خالد	15
بابا بلھے شاہ دے مزاحمتی/ سیاسی وچار	محمد حسنین بھٹی	22
میری مُڈھلی پڑھائی دے استاد.....	حنیف باوا	36
پنجابی کلاسیکی شاعری تے اجوکی شاعری.....	راجہ صادق اللہ	39
پنجابی شاعری دی کلاسیکی روایت	روبینہ اختر	48
پنجابی لوک گیتاں وچ سرہوں تے تر.....	ڈاکٹر صائمہ بتول	55

کہانیاں

بُت شِکن (گُرمکھی اُلتھا: اعجاز)	اجیت کور	62
وچاری مرگئی ہووے گی	ایم آر مرزا	68
ہیلمٹ	بشارت حسین وقار	75
ٹیساں	سلیم آفتاب سلیم	79
بڈھڑی مائی (قرارداد پاکستان)	فہیم اسلم	82
سائیں لوک (مترجم: ڈاکٹر شِمجمیل پال)	یوسف ادریس	91

غزلاں/نظماں

ڈاروں وچھڑی ڈارا اے ساڈی	احسان رانا	100
شاہ ہوون یا منگن ہارے، اکو جہے	احمد فہیم	102
کِدرے وی نہ نَس ہُندا اے	محمد ارباب بزمی	103
الف اللہ ب بندہ پ پیار سکولے جا کے	ارشاد سندھو	104
ظلم ہویا کمزوراں نال	ارشد منظور	106
موتوں ڈاہڈے ہک پواڑے اندر ماں تے ماں	اقتدار جاوید	107
لوں لوں وچ ملامت جاگی	انجم سلیمی	109
پاکستان: صنعت تو شیخ	بشارت حسین وقار	112
اِک پردیسی دا پردیسن لئی میسج	حکیم احمد نعیم ارشد	114
عزت نالوں خواری چنگی نہیں ہوندی	ڈاکٹر سعید الفت	116
تبکا، تبکا، بھریا میں	زاہد ہما شاہ	117
بالو دیوے	سلیم آفتاب سلیم	118
چل پاؤ ہتھ نا گھبرا	سید ذوالفقار شاہ	120
چُپ	محمد شریف انجم	122
جند دے پینڈے مکدے ویکھے	عبدالرزاق محسن	124
موسم تیرے خواباں دے	سید فرمان علی	125
ویخ میں تیری تھاں نہیں چھڈی	مسرت ناز	126
دن مہینے سال اڈیکاں کردے رہے	منظور شاہد	127
پئو دے گھر دی ڈھیر سیانی	نرگس نور	128

☆☆☆

مُڈھلی گل

السلام علیکم!

آس اے تُسیں خیریں ہووگے۔

پنجاب دی دھرتی اپنی زبان، ثقافت تے صوفی روایتاں دی امین اے۔ ایہہ اوہ دھرتی اے جس نے وارث شاہؒ، بابا بلھے شاہؒ، شاہ حسینؒ، میاں محمد بخشؒ، سلطان باہوؒ، خواجہ غلام فریدؒ تے بابا فریدؒ ورگیاں عظیم ہستیاں نوں جنم دِتّا۔ پنجابی زبان صرف اظہار دا وسیلہ نہیں بلکہ ساڈی تہذیب، ساڈی پہچان تے ساڈے سانجھے شعور دا استعارہ اے۔

پلاک دے نویں ڈی جی محبوب عالم چوہدری بہت گنی تے گیانی شخصیت دے مالک نیں اوہ آرٹ تے کلچر دے سارے اداریاں وچ بطور سربراہ کم کر چکے نیں اسیں امید کردے ہاں کہ اوہناں دی اگوائی وچ ادارہ ہور ترقی کرے گا۔

جیہناں لکھاریاں نے اپنیاں لکھتاں سانوں دان کیتیاں اسیں اوہناں دے بہت شکرگزار آں۔ آس اے تہانوں ترنجن دا ایہہ شمارہ من بھاوے گا۔

جیوندے وسدے رہوو۔

دعا گو

ڈاکٹر خاقان حیدر غازی

چیف ایڈیٹر

لکھتاں گھلن والیاں لئی

1- 'ترنجن' پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دے ودھالئی بھرویں سانجھ پا رہیا اے۔ ایہدے وچ مضمون، کہانیاں، نظماں تے غزلاں راہیں سوجھوان اپنا اپنا حصہ پاندے نیں۔

2- 'ترنجن' وچ چھپن واسطے جیہڑی لکھت/مضمون گھلیا جاوے اوہ اَن چھپیا ہووے تے کسے ہور رسالے یا اخبارنوں نہ گھلیا جاوے۔

3- ادارے نوں پورا اختیار حاصل ہووے گا کہ اوہ کسے وی لکھت/مضمون دی ایڈیٹنگ/کانٹ چھانٹ کر سکے۔ ہرلکھت/مضمون دے حق ادارے کول راکھویں ہون گے۔

4- ترنجن شمارے لئی مضمون مسلسل لکھیا جاوے تے سارے حوالے اخیر اُتے دِتے جان۔

5- لکھت/مضمون گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل ضرور لکھوتاں جے ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

6- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دِتے جان۔ مثلاً

لکھاری دا ناں۔ کتاب دا ناں۔ مقام اشاعت: پبلشر دا ناں، سن اشاعت۔ صفحہ نمبر۔

7- کسے وی لکھت/مضمون وچ پیش کیتی جان والی رائے لکھاری/مضمون نگار دی ذاتی رائے سمجھی جاوے، ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔

8- لکھتاں/مضمون صاف صاف لکھائی وچ یا مناسب خط وچ کمپوز کروا کے تھلے دِتے ہوئے پتے یا ای میل تے گھلو:۔

چیف ایڈیٹر 'ترنجن':

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، 1- قذافی سٹیڈیم، فیروز پور روڈ، لاہور

ای میل: editor.trinjan@gmail.com **فون نمبر: 042-99232169-70**

عبدالمجید چٹھہ

حمد رب سوہنے دی

زمانے نوں عطاواں دے رہیا اے
میرا مالک ضیاواں دے رہیا اے

کوئی بیمار منگے یا نہ منگے
مگر اوہ تے شفاواں دے رہیا اے

اوہ اپنے نُور دی دے کے صباحت
پھُلاں نوں وی قباواں دے رہیا اے

ربِّ اطہر نبیؐ اطہر دے صدقے
غریباں نوں رداواں دے رہیا اے

زمیناں نوں حیاتی دین لئی
جتھے چاہوے گھٹاواں دے رہیا اے

ہوا تے پانی وچ اے زندگانی
اوہ پانی تے ہواواں دے رہیا اے

مدینے پاک دی خُشبو مِلا کے
فضاواں نوں صباواں دے رہیا اے

اوہ کردا اے مجّید ایہنوں وی روشن
مرے دِل نُوں شعاواں دے رہیا اے

☆☆☆

محمد امین ساجد

نعت رسول مقبول ﷺ

سانوں کر دے نور ونور

تیری نعت لِکھّاں کِنج صاحبا! ہتھ کمبن قلم بے ہوش
نا جامیؒ والا عشق ہے میں کِتّوں دیواں دوش

نا جیبھ ہے جبرائیلؑ دی نا سوز ہے رومی وانگ
کوئی اکھر گھل دے سوہنیا! مینوں لگی رہندی تاہنگ

حسانؓ، بوصیری، کعبؓ وی تیری سعدیؒ پڑھدا نعت
میں شرماں وچ ہاں ڈبیا تے کیہ میری اوقات

تیری شان اُچیری عربیا! تُوں عَرشاں دا مہمان
تیری صفتاں وچ قرآن ہے تیری نعت پڑھے رحمان

تیرا دادا عبدالمطلبؑ تُوں عبداللہؑ دی جان
پردادا ہاشم پاک ہے تیرا شجرا عالی شان

☆☆☆

افرا بتول

ادب تے کلاسیکی ادب

زبان دا مڈھ:

انسان دے ایس دھرتی تے قدم رکھن مگروں جدوں اوہ شعور دی اکھ پٹدا اے تاں اپنے آل دوالے شیواں دی کھوج کرنا شروع کر دیندا اے۔ اوہدے اندر اڈواڈ سدھراں تے امنگاں جنم لیندیاں نیں تے انج اوہ اپنے جذبیاں، احساساں، لوڑاں، امنگاں دے اظہار لئی زبان دا سہارا لیندا اے۔ حضرت آدم علیہ السلام دنیا تے آون والے والے سبھ توں پہلے انسان سن تے اوہناں دی سبھ توں پہلی لوڑ زبان نال اللہ عزوجل نوں راضی کرن لئی شبداں دی سی جیہڑے آپ اللہ تعالیٰ نے ای اوہناں نوں سکھائے سن۔ ویلا لنگھن دے نال نال انسان نے کئی شبداں نوں ودھا کے اپنی زبان نوں ترقی دتی۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہوریں اپنی کتاب ''پنجابی لسانیات'' وچ زبان بارے اِنج لکھدے نیں۔

''زبان اک بندے (فرد) دی کاٹھ نہیں سگوں ایہہ اوس
ویلے ہوند وچ آئی جدوں انساناں نے رل مل کے رہنا
شروع کیتا''۔

اپنے جذبیاں، خیالاں تے ریجھاں دے اظہار لئی انسان نے کئی طریقیاں نوں ورتیا۔ ایہناں طریقیاں وچ قصے، کہانیاں توں اڈ شاعری مڈھوں ای کسے نہ کسے شکل وچ موجود سی۔ جدوں ایہہ شیواں لکھتی شکل وچ محفوظ کرن دا رواج نہیں سی اوس ویلے وی کسے نہ کسے شکل وچ قصے کہانیاں تے شاعری موجود سن۔ پنڈاں تھانواں دے وڈ وڈیرے ویلا لنگھاون لئی اکو تھاں اکٹھے ہو کے اک دوجے نوں اپنے آپ تے واپرے واقعاں نوں سناؤندے سن تے کدھرے ماواں بالاں نوں سوان لئی لوریاں دی شکل وچ شاعری سناؤندیاں سن۔

جدوں زباناں دیاں ایہناں صنفاں نوں صفحیاں تے قید کرن دی نیہہ رکھی تاں زبان نے اودوں ترقی دی راہ پھڑی دنیا دی ہر زبان وچ نثر تے شاعری دیاں کئی قسماں دا مڈھ بجھیا۔ دنیا دیاں دوجیاں زباناں دی طرح پنجابی زبان وچ وی اظہار دیاں کئی شکلاں موجود نیں جیہناں وچ شاعری اک وکھرا مقام رکھدی اے۔ پنجابی شاعری وچ جدوں قدیم شاعری دی گل کریئے تاں اوہدے وچ تصوف دا رنگ گوڑھا نظر آوندا اے ہر قدیم پنجابی شاعر پہلے صوفی سی تے فیر شاعر۔ ایہناں قدیم صوفی شاعراں وچ بابا فرید، بلھے شاہ، سلطان باہو، میاں محمد بخش، شاہ حسین دا ناں اگھڑواں اے۔

ادب دا تعارف:

ادب عربی زبان دا شبد اے۔ ادب لئی وکھو وکھ زباناں وچ وکھو وکھ لفظ ورتے جاندے نیں۔ ادب لئی انگریزی وچ لٹریچر، سنسکرت وچ ساہتہ جد کہ پنجابی وچ ساہت دا لفظ ورتیا جاندا اے۔ ادب دا اکھر ڈھیر پرانا اے۔ ادب دے معنی دوطرح دے ہوندے نیں۔ اک وسیع تے دوجا محدود۔ وسیع معنیاں وچ جو کجھ لکھیا یا چھپیا ہووے یا بولیا جاوے ادب ہوندا اے جد کہ زندگی دیاں حالتاں دکھ، سکھ، نفع، نقصان اثر بیٹھ لکھی یا بولی جاوے۔ اوہ محدود معنیاں وچ شمار ہوندی اے۔ محدود معنیاں وچ فلاسفی، سائنس دیاں کتاباں ادب وچ شمار نہیں ہوندیاں۔ ادب اصل وچ ذہین تے عقل مند لوکاں دی سوچ ہوندی اے۔ ''ادب دی تاریخ دی ضرورت، اہمیت تے اصول'' وچ ایس گل دی وضاحت انج کیتی گئی اے۔

"Literature is the thought of the thinking souls".

ادب اوہ علم اے جس دے نال بندے دے فہم نوں جانیا جاسکدا اے۔ ادب وچ بہترین خیالاں نوں بہترین طریقے نال بیان کیتا جاندا اے ادب دوطرح دا ہوندا اے۔ اک نثر تے دوجا نظم۔ ادب دی پہلی قسم نثر وچ بحر، وزن دی لوڑ نہیں پیندی سگوں چنگے لفظاں نوں ورتوں وچ لیایا جاندا اے جد کہ نظم دا تعلق جذبیاں نال ہوندا اے۔ نظم وچ ہیئت دے حوالے نال جذبیاں دا اظہار کیتا جاندا اے۔ نثری ادب وچ داستان، ناول، مضمون، کہانیاں، داستان، ڈرامہ، سفرنامہ، رسالہ، انشائیہ وغیرہ شامل اے۔ جد کہ نظم وچ حمد، نعت، شلوک، دوہڑے، سی حرفی، گیت، منقبت، مرثیہ، غزل، کافی وغیرہ شامل اے۔ ادب نے نظم وچ ڈھیر ترقی حاصل کیتی اے لیکن نثری ادب بہت گھٹ اے۔ پنجابی ادب وچ بوہتا حصہ شعری ادب دا اے۔ شاعری دا تعلق دل نال جد کہ نثر دا تعلق دماغ نال اے۔

پنجاب دی دھرتی تے وسوں جگ دے مڈھلے وسیباں وچوں اے جناں وسیب پرانا ہوندا اے اونی ای اوہدی بولی پرانی ہوندی اے۔ پنجاب دی لوکائی قبل از تریخ توں ای اچ پدھر دا جیون جیوندی پئی اے۔ ادب دھرتی نال جڑیا ہوندا اے۔ پکی گل اے جتھے وسوں ہووے گی اوتھے زبان وی ہووے گی جد زبان ہووے گی تاں ادب وی ہووے گا۔ پنجاب کیوں جے ہمیشہ توں ای باہروں آون والے حملہ آوراں دا مرکز رہیا ایس لئی پنجابی ادب بھانویں ڈھیر پرانا اے۔ جس نوں دھاوڑیاں دی ماردھاڑ دی وجہ توں بتھیرا نقصان اپڑیا پر فیر وی کھوجکاراں دی محنت پاروں بہت کچھ ویلے تے زمانے دی دھوڑ ہیٹھوں سامہنے آ گیا جیہڑا اپنی پرانی ریت نال جڑ کے فنی تے فکری حوالے نال لشکارے پیا ماردا اے۔ پنجابی ادب خاص کر شاعری دا کھلار بتھیرا اے ایس لئی ایہنوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا۔ انہویں صدی عیسوی تیکر دے پنجابی ادب اتے وحدت الوجود تے صوفیانہ چھاپ اگھڑویں اے۔ انہویں صدی دے مڈھ دے شعری ادب تے وی ایہی صوفیانہ بھاء نظر آوندی اے۔ فیر زمانے دے بدلن نال ادب رنگ وی ہولی ہولی وٹیون لگ پیا۔

ایہہ گل منی پر منی اے کہ انسان دی حیاتی کدیں وی جذبیاں توں وکھ نہیں ہوندی جذبیاں دا ہڑھ جدوں آپ مہارا اکھراں دا روپ دھار دا اے تاں شاعری ہوند وچ آوندی اے۔ شاعری وچ خیال یاں جذبہ اپنی بنتر آپوں لیاؤندا اے ایس توں وکھو وکھ صنفاں بندیاں نیں۔ پنجابی شاعری دیاں صنفاں تاہیوں دھرتی، لوکائی تے شاعری دے موضوع نال میل کھاندیاں نیں۔ بختاں والی گل اے کہ ایس پنجابی بولی نوں صوفیاں نے اپنے وچاراں نوں بیان لئی ورتیا اے۔ جس پاروں پنجابی زبان دا ادب کلاسیک دا روپ دھار گیا اے۔ پنجابی دے مڈھلے شاعر بابا فرید نے شلوک لکھے، شاہ حسین نے کافی راگ الاپیا، سلطان باہو ہوراں سی حرفی راہیں کراہے پئی لوکائی نوں راہے پایا۔ میاں محمد بخش، قادر بخش بیدل تے خواجہ فرید ہوریں وی اپنے کلاسیکی کلام وجھوں پنجابی شعری تے کلاسیکی ادب وچ نویکلے ناں نیں۔

کلاسیکی ادب:

کلاسیک دے لفظی معنی اولّے، ودھیا، نویکلے تے سوہنے دے نیں۔ کلاسیک اوہ ہوندا اے جیہڑا پچھلے تے آون والے ہر زمانے دا نمائندہ ہوندا اے۔ جیہڑا ہر دور وچ تازہ ہوندا اے کدی پرانا نہیں ہوندا۔ کلاسیک دا اکھر سبھ توں پہلاں رومیاں نے ورتیا۔ فیر روم توں یونان ول اپڑیا تے کافی چر

تائیں یونان تے روم نال جڑی شے نوں کلاسیک دا ناں دِتا جان لگ پیا۔ روم تے یونان توں آیا ہویا ادب تے اوہناں دے متھے اصولاں نوں مکھ مُڈھ رکھدیاں ہوئیاں لکھیا گیا ادب کلاسیکی ادب اکھواندا اے۔ کلاسیکی ادب وچ ہر گن ہونا ضروری اے۔ جیہدے کارن ہر سمے ودھیا تے انملا منیا جاوے۔ ڈاکٹر صائمہ بتول ہوریں اپنے مقالے وچ کلاسیک دی تعریف انج لکھدیاں نیں۔

''ودھیا، منظّم تے ستھرا ادبی کم جیہڑا مثالی ہووے تے
ویکھیا تے ورتیا جائے کلاسیکی ادب اکھواندا اے''۔

کلاسیک دے معنی پرانے، معیاری تے سندیافتہ دے نیں۔ کلاسیک دا اکھر لاطینی زبان دے لفظ کلاسس توں نکلیا اے۔ جیہدے معنی بھیڑ دے نیں۔ لیکن ایس اکھر دی ورتوں ویلے کویلے بدلدی رہی جیویں بادشاہ ٹیس دے سمے ایس نوں فوج دے اعلیٰ درجے لئی ورتیا گیا جدکہ ستویں صدی وچ ایس شبد نوں انملے تے نویکلے شاعراں تے ادیباں لئی ورتیا جان لگ پیا۔ ایس کارن کلاسیک، دے شبد چنگے، اُچے تے نویکلے دے رہے نیں۔ ڈاکٹر عاصمہ قادری کلاسیک دی تعریف انج بیان کردیاں نیں۔

''اجیہی اعلیٰ شے جیہدے ورگی ہور کوئی نہ ہووے اتلے
میل دی تے ات چاہی جان والی ہمیش رہن والی جس
وچ روایت بنن دی خوبی ہووے''۔

اجیہا ادب جیہدے وچ کلاسیکی روایت بنن دی صلاحیت اے تاں اجیہے ادب نوں کلاسیک وچ شامل کیتا جاسکدا اے۔ کلاسیکی ادب ہمیشہ پھلدا پھُلدا رہندا اے تے اگانہہ ٹرن دی صلاحیت رکھدا اے۔ جیہڑا ادب اگانہہ ٹرن دی صلاحیت توں خالی ہووے اوہ ادب مک جاندا اے۔ کوئی لکھت یا فن جیہڑی سوکھی ہووے تے فحش نہ ہووے، کوئی کتاب جیہڑی نویں رہے کدی پرانی نہ ہووے، کوئی لکھاری یا شاعر دا اجیہا کم جیہدے وچ چنگیائی ہووے تے رومانٹک توں وکھ ہووے اوہ کلاسیکی ادب اکھواندا اے۔ Standard dictronary of the english language وچ انج کلاسیک دی تعریف دتی گئی اے۔

"A classic is properly a book, which can
be simple without being vulgar, elevated

without being distant, and which is something neither ancident nor modern always new and incapable of growing old".

کلاسیکی ادب وچ عقل، سوچ، توازن ہوندا اے۔ کلاسیکی ادب بہوں پسند کیتا جان والا ادب اے جیہدی نویکلتا تے جامعیت منی پر منی ہوندی اے ایہہ ادب جیوندا جاگدا ہوندا اے۔ کلاسیک اوہ گن اے جیہڑا کسے وی ادب پارے نوں ہر دور وچ نواں تے تازہ رکھن دا جتن کرے جیہڑا ہر دور وچ پسند کیتا جاوے ساڈے مڈھلے شاعراں دی شاعری نوں کلاسیک دا درجہ حاصل اے تے ایہناں شاعراں نوں کلاسیکی شاعر آکھیا جان لگ پیا۔ ایس بارے عاصمہ قادری لکھدیاں نیں۔

''اساڈے کلاسیکی شاعراں نے جیہناں صنفاں وچ لکھیا
اوہ کلاسیکی صنفاں اکھواندیاں نیں''۔

کلاسیکی شاعراں دے کلام نوں کلاسیک منیا جاندا اے۔ ایہناں نے شلوک، سی حرفی، ابیات، کافی جہیاں صنفاں وچ کلام لکھیا تے ایہناں صنفاں نوں کلاسیک دا درجہ دتا گیا۔ کلاسیکی شاعراں وچ بابا فرید الدین گنج شکرؒ، بابا بلھے شاہؒ، شاہ حسینؒ، سلطان باہوؒ، میاں محمد بخشؒ، خواجہ غلام فریدؒ، سچل سرمستؒ دے ناں اگھڑیں نیں۔ لیکن مڈھلے کلاسیکی شاعر بابا فرید الدین گنج شکر نیں۔ ایہناں شاعراں دیاں لکھتاں نوں کلاسیک دا درجہ حاصل اے کیوں جے ایہناں دی شاعری سدا بہار اے جیس نوں کدی خزاں نہیں آندی سدا تر و تازہ رہندی اے۔

ایہناں کلاسیکی شاعراں نے اپنی شاعری وچ ہر موضوع تے چانن پایا اے تے ایہناں دا ہر موضوع کلاسیک دا درجہ رکھدا اے۔ کلاسیکی شاعراں دے موضوعاں وچ وحدت الوجود، تصوف، آخرت دی فکر، عاجزی و انکساری، اخلاقیات، دنیا دی بے ثباتی، میں دی نفی، عشق حقیقی، معرفت، روحانی سچائیاں، تکبر چھڈن دا درس، قناعت تے صبر و شکر وغیرہ شامل نیں۔

☆☆☆

ایمن خالد

شاہ حسین

شاہ حسین 1538ء وچ لاہور دے ٹیکسالی دروازے دے اک محلے وچ جمے آپؒ دے پیو دا ناں ''شیخ عثمان'' سی۔ شاہ حسین اک حافظ قرآن تے بہلول دریائی دے مرید ہون دے نال نال اک مجذوب سن۔ جیہناں نے 36 سال مجذوبیت وچ گزارے۔ ایس مجذوبی سمے آپؒ نے جیہڑی شاعری کیتی اوہ کافیاں دی شکل وچ ساڈے سامہنے آئی۔

ایہہ کافیاں ربی عشق دا سبق دیندیاں نیں اوہناں وچ شراب کباب دیاں دوجیاں غیر شرعی حرکتاں دا ذکر نہیں ملدا۔ آپ فقیراں دے فرقہ ملامتیہ نال تعلق رکھدے سن تے کرامتی بزرگ سن۔ کتاب چون وچ گل کردیاں ڈاکٹر مجاہدہ بٹ لکھدیاں نیں۔

''مجذوبی حالت وچ آپؒ شعر آکھدے سن۔ آپؒ نے
بڑی رس بھری تے عوامی زبان وچ ڈیڑھ سو دے لگ
بھگ کافیاں آکھیاں''

آپ دی شاعری تے صوفی مت دا رنگ چوکھا اے۔ جیہدے توں ظاہر ہوندا اے کہ اوہ صوفی پہلاں تے شاعر مگروں سن۔ اوہناں دا گل کرن دا ڈھنگ ڈھیر سوہنا اے۔ ایتھوں تیکر جو معرفت روحانیت وچ ڈھل جاندی اے۔ آپ دا کلام مٹھا ولولے تے راگ نال بھریا ہویا اے۔ شاہ حسین نے شاعری وچ غیر اللہ نال عشق توں خاصی نفرت کیتی اے۔ ادب پھوار وچ انج درج اے۔

''مشہور عالم دین ملاں عبدالحکیم سیال کوٹی کہندے نیں
کہ میں اک دن شاہ حسین نوں کہیا کہ مینوں اپنا مرید کر
لؤ تاں اوہ اگوں ہس کے کہن لگے تسیں شریعیت دے
پابند او کیوں مینوں بدنام کرن تے لک بنھنا چاہندے او''

تمثیل نگاری شاہ حسین دے کلام وچ سبھ توں وڈا گن اے۔ اوہ شعراں وچ اک اجیہی تمثیل پیش کردے نیں پئی اک مکمل تمثیل پڑھن والے دے سامنے آجاندی اے۔ اوہناں چرخے، نلیاں، منے، مکنا ہاتھی، بابل، شوہ، ڈھول، سوہرے تے چرخے دے اعضا نوں علامتاں وجھوں ورتیا اے۔

شاہ حسین دے کلام وچ موسیقی دا پکھ اگھڑواں اے۔ آپ دی ہر کافی کسے نہ کسے راگ وچ اے۔ آپ نے صوفیانہ مسئلے بڑے سادہ تے آسان لفظاں وچ بیان کیتے نیں۔ بقول حسین شاہد۔

''شاہ حسین دیاں کافیاں اوپرے بھاویں پڑھیاں جاون
تاں گھٹو گھٹ تن فن اجیہے نیں جیہڑے ٹٹ ٹٹ کے
بندے دے گل پیندے نیں۔ اوہ نیں کوتا، راگ تے چتر
کاری''

شاہ حسین دی شاعری دی سبھ توں وڈی خصوصیت اوہناں دی زبان دی خوبصورتی اے۔ چار سو سال لنگھ جاون دے باوجود وی اوہناں دی زبان وچ اوہی شیرینی تے رس نظریں آوندا اے۔ زبان بڑی صاف ستھری تے رواں دواں اے۔ اج وی ایس زبان وچ اوہی مٹھاس تے شگفتگی دا احساس موجود اے۔ ایس سلسلے وچ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ دی رائے قابل توجہ اے۔ اوہ حالات و کافیاں مادھو لال حسین دے دیباچے وچ اک تھاں لکھدے نیں۔

''مجموعی طور پر انکی زبان ملاوٹ سے بالکل پاک ہے
بڑی میٹھی اور رس سے لبریز ہے۔ میرے خیال میں زبان
کے لحاظ سے پنجابی شعراء میں شاہ حسین کا رتبہ بہت بلند
ہے۔ شہرت عام اور بقائے دوام کے دربار میں ان کی
جائے نشست سائیں بلھے شاہ سے بہت اوپر ہے''

ایہناں نوں دنیا دی بے ثباتی دا بڑی شدت نال احساس اے۔ آپ دے نیڑے ایہہ دنیا چند روزہ اے تے ایہنوں ثبات نہیں۔ اوہ کسے نوں بُرا نہیں آکھدے پر شاعری وچ ترک دنیا دا سبق نہیں لبھدا ملامتیہ فرقے نال تعلق رکھن دے باوجود شاہ حسین دے فقر دی بنیاد اسلامی تعلیمات اُتے وے۔ کافیاں دے کئی مصرعیاں وچ کئی قرآنی آیات ول واضح اشارے لبھدے نیں۔ انسان دے غرور تے فخر و تکبر دی مزمت کردے نیں۔ زندگی وچ سچ نوں اول جانیا تے سچ نوں ای آخر منیا۔ ایس سچ دے

اظہارلئی اوہناں تے مذہبی، سماجی تے طبقاتی منافقت دے فلسفے نوں اپنے شعر تے طرز حیاتی توں بے نقاب کیتا۔ آپ دا صوفیانہ ذہن عالمگیر انسانی اقدار دا حامل سی۔ ایس اقدار دی پاسبانی تے ایہناں دے فروغ اُتے اصرار کلام وچ نمایاں نیں۔ نمونہ کلام:

؎ ربا! میرے حال دا محرم توں۔

شاہ حسینؒ دی شاعری:

شاہ حسین صوفی شاعر سن جیہناں دی شاعری کافیاں دی شکل وچ ساڈے کول موجود اے۔ آپ دا کلام کافیاں شاہ حسینؒ دے ناں نال چھپ دا آرہیا اے جیہنوں سبھ توں پہلی واری ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے سندھ دے علاقے وچوں لبھیا۔ ڈاکٹر ہوراں نے 135 کافیاں تے 2 شلوک اوس سندھی مجموعے وچوں، 1 کافی سکھاں دی مذہبی کتاب (کھاری بیڑ) وچوں تے 25 کافیاں 1804ء دے اک قلمی نسخے وچوں لئیاں نیں۔ انج کل تعداد 163 بندی اے۔

کافی دی تعریف:

لفظ ''کافی'' بارے وکھو وکھ دانشوراں دیاں مختلف رائے واں موجود نیں۔ کجھ سوجھواناں دا خیال اے کہ کافی عربی زبان دے لفظ ''کفیٰ'' وچوں نکلیا اے جیہدا مطلب اے: کافی ہونا، بتھیرا ہونا، پورا ہونا تے مکمل ہونا وغیرہ۔ ایس لفظ دا حوالہ قرآن مجید دیاں کئی آیتاں وچ آیا اے۔

وکفی باللّٰہ حسیباO

ترجمہ: ''تے اللہ تعالیٰ کارساز کافی اے''

(سورۃ النساء پارو 4، آیت 6)

کافی دا پہلا باقاعدہ تے بانی شاعر شاہ حسینؒ نوں منیا جاندا اے جیہناں دیاں 163 کافیاں ساڈے کول موجود نیں۔ بلھے شاہؒ کافی دے دوجے وڈے شاعر تے خواجہ غلام فریدؒ آخری شاعر نیں۔ جے انج آکھیا جاوے تے غلط نہیں ہووے گا کہ شاہ حسینؒ نے کافی دی بنیاد رکھی، بلھے شاہؒ نے ایس بنیاد اُتے عمارت تعمیر کیتی تے خواجہ فرید نے کافی دی صنف وچ شاعری کر کے ایہنوں اک مکمل تے بھرپور صنف بنا دتا۔ آجکل وی کافی لکھی جارہی اے پر ایہدے موضوعات اوہو ای نیں جو اجوکی شاعری دیاں باقی صنفاں وچ بیانے جارہے نیں۔

شاہ حسینؒ دی علامت نگاری:

شاہ حسینؒ دی شاعری دی سبھتوں وڈی خوبی علامت نگاری اے۔ اوہناں براہ راست گل کرن دی بجائے بوہتیاں گلاں علامتاں راہیں کیتیاں نیں۔ علامت دا فائدہ ایہہ ہوندا اے کہ لکے چھپے رنگ وچ گل بیان ہوجاندی اے تے کلام دا سہپن وی برقرار رہندا اے۔ ادبی دنیا وچ علامت نگاری دا مڈھ باقاعدہ 19 ویں صدی دے فرانسیسی شاعراں بودلیئر، ورلین تے ملارمے وغیرہ دے سر بجھدا اے جیہناں دے اثر ہیٹھ یورپ وچ وی علامت نگاری دا رواج ہویا پر پنجابی شاعری وچ علامت نگاری دا ایہہ رواج فرانسیسی شاعراں توں وی ڈھیر پہلے موجود سی۔ سولہویں صدی دے شاعر شاہ حسینؒ کول علامتاں دا پورا نظام موجود اے۔

شاہ حسینؒ دے علامتی نظام دی بنیاد عورت اے۔ اوہناں اپنی اندرلی واردات تے جذبات دا اظہار عورت دے روپ وچ کیتا اے۔ شاہ حسینؒ دیاں ساریاں علامتاں مثلاً سسرال، پیکا، سس، نناں، چرخہ، داج، ڈولی، مکلاوا تے سالو وغیرہ عورت نال لگا کھاندیاں نیں۔

تصوف:

شاہ حسینؒ صوفی بزرگ سن۔ آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے مسائل بڑے سوہنے ڈھنگ نال تے علامتی طور تے بیان ہوئے نیں۔ ایہناں کافیاں وچ تصوف دے مسائل مثلاً مرشد دا تصور، فنا دا مقام، سلوک دیاں منزلاں تے عشق حقیقی وغیرہ توں اڈ اوہ وارداتاں وی نظر آندیاں نیں جو عملی طور تے آپ دی زندگی وچ واپریاں نیں۔ ایس توں اڈ تصوف دا ای اک ہور رنگ یعنی اخلاقیات دا وی ڈھیر ذخیرہ آپ دی شاعری وچ موجود اے۔ شاہ حسینؒ دا تصوف تے مسائل تصوف نوں بیان کرن دا انداز خاص اُچیتا دا حامل اے جیہنوں بیان کرن لئی اوہناں چرخے دی علامت دا سہارا لیا اے۔ چرخہ انسانی جسم دی علامت اے تے انسان نوں ہمیشہ دنیا وچ رہندیاں ہوئیاں بندگی تے ذکر وچ حیاتی لنگھانی چاہیدی اے۔ علامتی حوالے نال چرخہ چلن نوں رب دی یاد نال منسوب کردیاں ہوئیاں شاہ حسینؒ فرماندے نیں۔

جے وڈ چرخا تے وڈ منے
ہن کہہ گیا باراں پنے

وحدت الوجود:

تصوف دا سبھ نالوں اہم نظریہ وحدت الوجود اے جیہنوں فارسی وچ ''ہمہ اوست'' آکھدے نیں۔ ایس تصور نوں اسلامی دنیا وچ متعارف کروان دا سہرا حضرت محی الدین ابن عربی دے سِر بجھدا اے۔ ایس نظریے دے مطابق ساری کائنات وجودِ خدا توں پیدا ہوئی اے۔ رب سوہنے نے اپنے آپ نوں وکھو وکھ صفات وچ ظاہر کیتا۔ ایس لئی ساری مخلوق دی اصل اوہوا کو ذات اے۔

شاہ حسینؒ وحدت الوجود دے قائل سن جیہدا بھرواں اظہار اوہناں دیاں کافیاں وچوں جھلکدا اے۔ آپؒ لکھدے نیں۔

رب نہ بھلی ہور سبھ کجھ بھلی، رب نہ بھلن جیہا
سونا رُپا سبھ چھل ویسی، عشق نہ لگدا لیہا

عشق حقیقی:

شاہ حسینؒ رب دے سچے عاشق سن۔ اوہناں دا دامن عشق حقیقی دے سوز، تڑپ تے غم نال بھریا ہویا سی۔ سچے عاشق دا ظاہر تے باطن تمام آلائشاں توں پاک تے خوبیاں دا مرکب ہوندا اے۔ شاہ حسینؒ اپنے جولاہے پیشے دیاں علامتاں وچوں سوئی، دھاگے تے سوئی دے نکے دی علامت ورت کے عشق دے رستے دیاں مشکلاں بیان کردے آکھدے نیں۔

عاشق ہوویں تاں عشق کماویں
راہ عشق دا سوئی دا نکا، دھاگہ ہوویں تاں جاویں
باہر پاک اندر آلودہ، کیہا توں شیخ کہاویں
کہے حسین جے فارغ تھیویں، تاں خاص مراتبہ پاویں

ہجر وچھوڑا تے مرید:

شاہ حسینؒ دے سینے عشق حقیقی دا بھانبڑ مچیا ہویا سی جیہڑا اوہناں نوں ہر ویلے بے قرار، بے تاب تے بے چین رکھدا سی۔ وچھوڑے تے ہجر دی کیفیت تے وصال دی سک آپ دے کلام وچ ودھیری نظر آندی اے۔ شاہ حسینؒ تے درج ذیل کافی وچ مرشد دے وچھوڑے تے تلاش دی کیفیت دا ذکر بڑی خوبصورتی نال کیتا اے۔ کیوں جے مرشد دا وصال بعد وچ ربی وصال دا وی وسیلہ تے ذریعہ بن دا اے۔

مائے نی کیہنوں آکھاں، درد وچھوڑے دا حال!

اللہ تعالیٰ نے انسان نوں اپنی عبادت تے بندگی واسطے ایس دنیا تے گھلیا اے۔ ساڈا ایہہ فرض اے کہ اوہدی عبادت دے نال نال اپنیاں تمام ضرورتاں تے سدھراں دا اوہدے کولوں ای تقاضہ کریئے۔ آپ کول عاجزی، انکساری تے خاکساری دی دولت ڈھیر اے۔ اوہ اپنے آپ نوں تے اپنی ذات نوں کجھ نہیں سمجھدے سگوں ''میں ناہیں سبھ توں'' دی انتہا تے اپڑ جاندے نیں۔ دنیا عارضی اے، فانی اے۔ جیہڑا جمیا اے اوہنے مرنا اے تے جو وی گھڑیا اے اوس بھجنا اے۔ کسے وی شے نوں ہمیشگی یاں ثبات حاصل نہیں سوائے رب تعالیٰ دی ذات دے۔ صوفیاں دی تعلیمات وچ دنیا دے نال نال آخرت دی فکر تے تیاری بارے بڑا زور دتا گیا اے۔ شاہ حسینؒ نے وی اپنی شاعری وچ فکر آخرت بارے ڈھیر زور دِتا اے تے انسان نوں دنیا وچ آن دا اصل مقصد چیتے کروایا اے۔ انسان دنیا وچ رہ کے نیک عمل نہ کماوے تے اوہدی آخرت تباہ و برباد ہوجاندی اے۔ بندے نوں بندگی واسطے پیدا کیتا گیا اے پر انسان دنیا وچ آ کے دنیا دار بن گیا اے تے رب دی یادتوں اُکا غافل ہوگیا اے۔ شاہ حسینؒ باقی صوفی شاعراں وانگوں رب دے حضور مغفرت تے بخشش دے طلبگار نیں۔ سیانے آکھدے نیں ''دعا فقیراں تے رحم اللہ'' یعنی فقیراں دی دعا رب نیڑے ہو کے سن دا اے تے کرم وی کردا اے۔ فقیراں دا کم دعا دینا ہوندا اے اوہناں دی دعا سبھ لئی ہوندی اے۔ فقر دی دولت حاصل کرن لئی بڑا کجھ تیاگنا پیندا اے۔

شاہ حسینؒ دی شاعری وچ اوہ سَت تے اثر موجود اے کہ ایہنوں دنیا دی کسے وی وڈی شاعری دے ساویں رکھ کے تقابل کیتا جاسکدا اے۔ ایہو وجہ اے کہ آپ دی شاعری ہر عہد، ہر زمانے، ہر دور تے ہر تھاں دی شاعری اے۔ آپ دی شاعری نوں آفاقی حیثیت حاصل اے ایسے لئی ایہہ شاعری چار سو سال لنگھن دے باوجود اج وی تازہ تے نروئی اے۔

شاہ حسینؒ دے انداز بیان بارے اینا ای آکھنا کافی اے پئی آپ نے جو اسلوب اختیار کیتا اوہدے نال کہن والے دی گل کناں راہیں سدھی دل وچ اُتر جاندی اے تے ایہہ خوبی کسے وی شاعری دی افادیت نوں دونا کر دیندی اے۔

شاہ حسینؒ لاہوری دی آواز پنجابی شاعری دے میدان وچ اوہ آواز اے جیہڑی حقیقی عشق دے عرفان وچ ڈبی ہوئی اے۔ ایہہ اک اجیہے مست الست تے درویش صفت انسان دی آواز اے

جیہڑی کئی صدیاں پہلاں پنجاب دے دل لاہور وچوں اُٹھی تے اج وی لگ بھگ چار سو سال گزر جان دے باوجود زندہ، توانا، بھرویں تے ہر من پیاری اے۔ اج ایہہ آواز پنجاب کیہ جنوبی ایشیا دیاں حداں ٹپ کے آفاقی درجہ حاصل کرگئی اے۔ ایسے کرکے شاہ حسینؒ دی شاعری کسے اک زمانے دی شاعری نہیں، ایہہ تے ہر عہد دے ٹٹے بھجے تے دکھ درد دے مارے انسان دے دل دیاں پیڑاں تے روح دے کرب نیں جیہڑے کسے نہ کسے رنگ وچ اظہار دیاں راہواں لبھ لیندے نیں تے ایہو شاہ حسینؒ دے کلام دی آفاقیت اے۔

☆☆☆

محمد حسنین بھٹی

بابا بلھے شاہ دے مزاحمتی/ سیاسی وچار

سید بلھے شاہ (1692ھ - 1785ء) داشمار بے باک، نڈر تے انقلابی صوفی شعراء وچ ہوندا اے جنہاں اپنے ویلے دے حاکماں دے ظلم وستم نوں بہوں تنقید دا نشانہ بنایا آپ دے مزاحمتی/ سیاسی وچار حق گوئی تے بے باکی دے ترجمان نیں۔ حق گل کر دیاں سید بلھے شاہ نے کسے دے وی پرواہ نہیں کیتی۔ آپ دے ویلے نادر شاہ تے احمد شاہ ابدالی دے حملیاں پاروں ہند تے پنجاب اچ تباہی مچی ہوئی سی۔ ایہناں حملہ آوراں نے خوب لُٹ مار کیتی نالے قتل و غارت گری دا بازار گرم کیتا۔ نادر شاہ نے 1738ء وچ دہلی اُتے حملہ کر کے اوس نوں برباد کیتا جد کہ احمد شاہ ابدالی دے حملیاں داڈھ 1748ء توں بجھدا اے تے ایہہ حملے 1770ء تک جاری رہندے نیں۔ احمد شاہ ابدالی نے پنجاب اُتے دس حملے کیتے جنہاں وچوں اَٹھ وچ با قاعدہ جنگ ہوئی جد کہ آخری دوحملیاں وچ ابدالی دے لشکر وچ گڑ بڑ ہوگئی جیس پاروں اوس نوں ایتھوں پرتنا پے گیا انج آخری دوحملیاں وچ کوئی جنگ نہ ہوسکی۔ ایہہ تے بدیسی حاکماں/ حملہ آوراں پاروں ہند تے پنجاب دا حال سی ایس توں اڈ پنجاب وچ سکھاں نے وی سر چُکنا شروع کر دتا۔ کیوں جے اورنگ زیب دی وفات مگروں مرکزی مغل حکومت مغلاں دی آپسی جنگاں پاروں کمزور تھی گئی۔ سکھاں وچوں سبھ توں پہلاں گوجر سنگھ نے لہور وچ اپنی عمل داری قائم کرلئی، ایہہ 1768ء دے نیڑے دا ویلا سی۔ ایس سمے سکھاں دیاں باراں مسلاں بہوں طاقتور ہو چکیاں جیہڑ یاں کہ پنجاب دے مختلف علاقیاں وچ قابض سن۔ انج ایہناں مسلاں کول اپنے اپنے علاقے سن۔ فیر ایہناں کول کوئی مرکزی حکومت نہیں سی ایہو وجہ اے پئی ایہہ آپس وچ وی بھڑ دے رہندے سن نالے مغل حکومت نال وی ایہناں دا اٹ کھڑ کا چلدا رہندا سی۔ جیس پاروں پنجاب وچ تھاں تھاں افرا تفری تے بدامنی دا دور دورہ سی۔

سید بلھے شاہ ہوراں بیرونی حملہ آوراں نالے سکھاں دیاں باراں مسلاں ولوں پھیلائی گئی بدامنی قتل و غارت گری تے افراتفری دی بھر پور نندیا کیتی۔ آپ دی شاعری وچ ویلے دے سیاسی حالات دی منظر کشی کیتی گئی۔ آپ نے اپنے مزاحمتی/ سیاسی و چاراں راہیں لوکائی نوں چنگے مندے وچ فرق دسیا، آزادی لئی پر یر یا نالے باطل تے ظالم حاکماں سامہنے ڈٹ جان دی مت دتی۔ سید بلھے شاہ ہوراں دے مزاحمتی/ سیاسی و چاراں دے چونویں پکھ ایتھے بیان کیتے جارہے نیں۔

1۔ بےعمل عالماں تے صوفیاں دے خلاف مزاحمت:

عالم تے صوفی وسیب نوں اگانہہ لے کے ٹر دے نیں، لوکائی اوہناں کولوں رہنمائی لے کے سدھے پندھ ول ٹردی اے پر جیکر عالم تے صوفی بےعمل ہون، لُٹ مار اوہناں دَا شیوہ بن جاوے تاں اجیہے عالم تے صوفی لوکائی نوں راہ دی تھاں کورا ہے پا دیندے نیں۔ بابا جی بلھے شاہ ہوراں اپنے سمے دے بےعمل عالماں تے ٹھگ پیراں دے خلاف بھر پور مزاحمت کیتی جیویں کہ اوہناں دے کلام توں واضح وے۔

کلام و چوں ونگی:

پڑھ پڑھ شیخ مشائخ کہاویں
اُلٹے مسئلے گھروں بناویں
بے علماں نوں لُٹ لُٹ کھاویں
جھوٹھے سچے کریں اقرار
علموں بس کریں او یار

.....

علموں بس میاں جی کہاویں
تمبا چک چک منڈی جاویں
دھیلا لے کے چُھری چلاویں
نال قصائیاں بوہتا پیار
علموں بس کریں او یار

.....

ملاں تے مشالچی، دوہاں اکو چت
لوکاں کر دے چاننا، آپ ہنیرے نت

بابا جی سید بلھے شاہ بے عمل عالماں تے ٹھگ پیراں دے خلاف مزاحمت کر دے نیں۔ جد کہ اوہ باعمل عالماں دے خلاف نہیں جیویں کہ اوہ لکھدے نیں:

عالم فاضل میرے بھائی
پاء پڑھیاں میری عقل گوائی
دیوے عشق ہلارے
تاں میں دساں ہاں
میں پاء پڑھیاں توں نساں ہاں
میں پاء پڑھیاں توں نساں ہاں

2۔ عدالتی نا انصافی (قاضیاں) دے خلاف مزاحمت:

سید بلھے شاہ ہوراں اپنے ویلے دے عدالتی نظام دے حوالے نال وی لکھیا تے قاضیاں دی نا انصافی دے خلاف واج چکی آپ لکھدے نیں:

چوچک قاضی سد بہایا
میں من رانجھو ماہی بھایا
دھکودھک نکاح پڑھایا
اُس کیتا فرض ادائی
میرے کیوں چر لایا ماہی

3۔ جھوٹھے رہبراں دے خلاف مزاحمت:

اچی ذات دے ہندو با ہمناں نے وسیب وچ جسر اں بُت پرستی نوں چالو کیتا نالے ہوروی کئی مندیاں رسماں نوں جاری کیتا۔ بابا بلھے شاہ اوس دے خلاف مزاحمت کر دے وکھالی دیندے نیں۔ آپ لکھدے نے:

بتاں اَگے سیس نوائی
جیہڑے گھڑ کے آپ بنائی
شرم رتا نہ آئی اے
گل رولے لوکاں پائی اے

.....

باہمن آن ججمان ڈرائے
پتر پیڑ دس بھرم دوڑائے
آپے دس کے جتن کرائے
پوجا شروع کرائی اے
گل رولے لوکاں پائی اے

.....

دیکھو تُلسی مات بنائی
سانگ راجے سنگ پرنائی
ہس رس ڈولی چا چڑھائی
سوہرا بنے جوائی اے
گل رولے لوکاں پائی اے

.....

دھیاں بھیناں سبھ ویا ہون
پردے اپنے آپ کجاون
بلھا شاہ کیہ آکھن آون
نہ ماتا کسے ویاہی اے
گل رولے لوکاں پائی اے

.....

4۔ طبقاتی ونڈ دے خلاف مزاحمت:

ساڈے وسیب وچ چوہڑے نوں جسراں بُرا سمجھیا جاندا اے۔ اوس نال جیہڑی نفرت کیتی جاندی اے۔ بابا جی بلھے شاہ اوس نوں بہوں نا پسند کر دے نیں۔ آپ وسیب دے ایس محروم طبقے لئی واج چکدے نیں تے طبقاتی ونڈ دے خلاف مزاحمت کر دیاں اپنے وچار لوکائی نال انج سانجھے کر دے نیں:

میں چُوہڑیڑی آں، سچے صاحب دے درباروں
پیروں ننگی ، سروں جھنڈولی، سنیہا آیا پاروں
تر مراٹ کجھ بندا ناہیں، کیہہ لَیساں سنساروں
دھیان کی چھجلی، گیان کا جھاڑو، کام کرودھ نت جھاڑوں
پکڑاں چھجلی ، حِرص اُڈاواں ، چھٹاں مالگزاروں
قاضی جانے، حاکم جانے، فارغ خطی بیگاروں
رات دِنے میں ایہو منگدی ، دُور نہ کر درباروں
میں چُوہڑیڑی آں، سچے صاحب دے درباروں
کیا چوہڑی ، کیا ذات چوہڑی دی، ہر کوئی ساتھوں نسے
کر کار بیگار ارتھیا ہونا، جاں پر سائیں دسے
کیہہ کجھ پڑتی ، لاگ چوہڑی دا، گھنڈی اور سر ہانا
جو کجھ دتا آپ سائیں نے ، سو گھر لے کے جانا
پھٹا پُرانا بھاگ اساڈا، بھکھ ، ٹکر، سچ، بی
فاقہ، کڑاکا ، منگن، پنن، چال اساڈی ای
رچھ رچھوڑ تے تیلے کانے، ایہہ اساڈی کاروں
میں چُوہڑیڑی آں، سچے صاحب دے درباروں

بابا جی سید بلھے شاہ ہوراں دی حیاتی وچ اوہ ویلا وی آوندا اے۔ جدوں اوہ ہک آرائیں ذات نال تعلق رکھن آلے حضرت شاہ عنایت قادری دے ہتھ اُتے بیعت کر لیندے نیں پر سید بلھے شاہ ہوراں دا اپنا ای ٹبر اوہناں دے خلاف ہو جاندا اے تے اوہناں نوں طعنہ دتا جاندا اے پئی تُساں سید ہو کے

ہک آرائیں دے ہتھ اُتے بیعت کرلئی اے۔ آپ ایس طبقاتی ونڈنوں پسند نہیں کر دے تے ذات دی نفی کر دیاں انج لکھدے نیں:

بلھے نوں سمجھاون آئیاں، بھیناں تے بھر جائیاں
من لے بلھیا ساڈا کہنا، چھڈ دے پلا رائیاں
آل نبی اولادِ علی نوں، توں کیوں لیکاں لائیاں
جیہڑا سانوں سیّد سدے، دوزخ ملن سزائیاں
جو کوئی سانوں رائیں آکھے ، بہشتیں پینگھاں پائیاں
رائیں سائیں سبھنیں تھائیں ، رب دیاں بے پروائیاں
سوہنیاں پرے ہٹائیاں نیں تے کوجھیاں لے گل لائیاں
جے توں لوڑیں باغ بہاراں، چاکر ہو جا رائیاں
بلھے شوہ دی ذات کیہ پچھنایں، شاکر ہو رضائیاں

5۔ با اختیار طبقے دے ظلم دے خلاف مزاحمت:

وسیب وچ لٹ مار کرن آلے با اختیار طبقے دے خلاف بابا بلھے شاہ اپنے مزاحمتی و چارا یداں پیش کر دے نیں:

جس ٹھانے دا مان کریں توں
اوہنے تیرے نال نہ جانا
ظلم کریں تے لوک ستاویں
کسب پھڑیو لُٹ کھانا
کر لے چادر چار دیہاڑے
اوڑک نوں اُٹھ جانا

سید بلھے شاہ با اختیار طبقے نوں مخاطب ہو کے آکھدے نیں پئی لوکاں اُتے ظلم کرنا چھڈ دیو۔ یادرکھو اخیر موت نیں تہاڈا سبھ کجھ مکا دینا اے ایس لئی تسی کا ہدا مان کر دے پئے او۔ آپ لکھدے نیں:

کر کے چاور چار دہاڑے، تھیسیں انت نمانا
ظلم کریں تے لوک ستاویں، چھڈ دے ظلم ستانا

جس جس دا بھی مان کریں توں ، سو بھی سنگ نہ جانا
شہر خموشاں دیکھ ہمیشاں، جس وچ جنگ سمانا

بااختیار طبقہ ایناں ظالم اے پئی بھانویں اوہ مولوی ای کیوں نہ ہووے اوہ مسجد وچ وی ماڑے غریباں نال مندا سلوک کرن توں باز نہیں آوندا۔ سید بلھے شاہ ماڑیاں دی حمایت کر دیاں انج لکھدے نیں:

وچ مسیتاں دھکے ملدے، مُلاں تیوڑی پائے
دولتمنداں نے بوہیاں اُتے، چوب دار بہائے
پکڑ دروازہ رب سچے دا، جتھوں دُکھ دل دا مٹ جائے

6۔ پنجاب وچ ظلم تے ستم۔ لوکائی دے جذبیاں دی ترجمانی:

احمد شاہ ابدالی تے نادر شاہ دے حملیاں پاروں پنجاب وچ بہوں زیادہ افراتفری پھیل گئی۔ جد کہ دوجے پاسے سکھاں دیاں باراں مسلاں نیں وی پنجاب اچ اَت چک لئی۔ سیاسی ٹٹ بھج پاروں پنجاب وچ جو نقصان ہو یا تے لوکائی نوں جس عذاب توں گزرنا پیا اوس بارے بابا بلھے شاہ انج لکھدے نیں:

جدوں اپنی اپنی پے گئی
دھی ماں نوں لُٹ کے لے گئی
مونہہ بارھویں صدی پسار یا
سانوں آمل یار پیار یا
در کُھلا حشر عذاب دا
بُرا حال ہویا پنجاب دا
ڈر ہاوے دوزخ ماریا
سانوں آمِل بار پیار یا

بابا بلھے شاہ وسیب دے مندے حالات دا منظر ایداں پیش کر دے نیں:

مُغلاں زہر پیالے پیتے
بھوریاں والے راجے کیتے
سبھ اشراف پھرن چُپ کیتے

7۔ سیاسی ٹٹ بھج تے وسیب دِیاں اخلاقی قدراں دا زوال:

سیاسی ٹٹ بھج پاروں وسیب دیاں اخلاقی قدراں نوں وی زوال آ گیا اوس دی بھرویں عکاسی کر دیاں سید بلھے شاہ لکھدے نیں:

اُلٹے ہور زمانے آئے
کاں لگڑ نوں مارن لگے
چڑیاں جُرے کھائے
اُلٹے ہور زمانے آئے
اپنیاں وچ الفت ناہیں
کیا چاچے کیا تائے
اُلٹے ہور زمانے آئے
پیو پتراں اتفاق نہ کائی
دھیاں نال نہ مائے
اُلٹے ہور زمانے آئے
سچیاں نوں پئے دھکے ملدے
جھوٹے کول بہائے
اُلٹے ہور زمانے آئے
بھوریاں والے راجے کیتے
راجے بھیک منگائے

8۔ آزادی اظہار-حق گوئی تے بے باکی: (آئین تے دستور دی عمل داری دی گل)

جیہڑی دھرتی بے آئین ہو جاوے وت اوس نوں تباہی توں کوئی نہیں بچا سکدا۔ بابا جی بلھے شاہ قصوری تے اوہناں دے مرشد شاہ عنایت قادری نال قصور دے حاکم نواب حُسین خان خویشگی نیں بہوں مندا سلوک کیتا پر مردِ حُر سید بلھے شاہ قصور دے حاکم دے خلاف ڈٹ گئے تے قصور نوں دستور تے آئین دین دی گل کیتی۔ آپ لکھدے نیں:

قصر نام قصور ہے، اوتھے مونہوں نہ سکن بول
اوتھے سچے گردن ماریے، اوتھے جھوٹھے کرن کلول
قصور بے دستور، اوتھے جانا بنیا ضرور
نہ کوئی پُن نہ دان ہے، نہ کوئی لاگ دستور

9۔ رجوع الی اللہ تے ربط رسالت دی تلقین:

بابا جی سید بلھے شاہ حاکماں تے امیر امراءنوں فکر آخرت دی تلقین کر دے نیں۔ اوہناں نوں عبرت دی مت دیندے نیں۔ رب ول رجوع کرن دا آکھدے نیں نالے ربطِ رسالت دی تلقین کر دے نیں۔ آپ فرماندے نیں:

کتھے میر ملک سلطاناں
سبھے چھڈ چھڈ گئے ٹکانا
کوئی مار نہ بیٹھے ٹھانا
لشکر دا جنہاں شمار نہیں
اُٹھ جاگ گھڑاڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں
اسی عاجز وچ کوٹ علم دے
او سے آندے وچ قلم دے
بن کلے دے ناہیں کم دے
باجھوں کلمے پار نہیں
اٹھ جاگ گھڑاڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

بابا بلھے شاہ، پنجاب تے پنجابی (مزاحمتی/ سیاسی و چار)۔۔۔۔۔ایس سرناویں ہیٹھ کیتی گئی پر کھ پڑچول سانوں ''مردِ حُر'' سید بلھے شاہ ہوراں دی باطل قوتاں دے خلاف مزاحمت بارے دس پاندی اے۔ آپ دے مزاحمتی/ سیاسی و چاراں دا وسیب اُتے بہوں گوڑھا اثر تھی گیا۔ اج وی لوکائی بابا بلھے

شاہ دے وچاراں توں چانن لے رہی اے۔ آپ دے وچاراں دا وسیب اُتے بڑا اثر ہو یا اوس بارے ہک ویروا ایتھے کیتا جا رہیا اے۔

شعرا کھان بن گئے:

بابا جی سید بلھے شاہ ہوراں دا کلام لوکائی وچ بہوں مقبول تھی گیا۔ آپ دے کئی شعرا کھان بن گئے جنہاں نوں لوکائی عام مجلساں وچ ورتدی اے۔ جد کہ آپ دیاں کئی کا فیاں لوکائی نوں زبانی یاد نیں۔ جیویں کہ ایہہ کافی:

رانجھا رانجھا کر دی نی میں، آپے رانجھا ہوئی
سد و نی مینوں دھید و رانجھا، ہیر نہ آکھو کوئی
رانجھا میں وچ، میں رانجھے وچ ، ہور خیال نہ کوئی
میں نہیں اوہ آپ ہے، اپنی آپ کرے دلجوئی

کچھ مشہور شعر/مصرعے جیہڑے اکھان بن گئے :

علموں بس کریں او یار
اکو الف تیرے درکار

.....

تیرے عشق نچایا کر کے تھیا تھیا

.....

بلھے نالوں چُلھا ، چنگا، جس پر طعام پکا ئیدا

.....

بُلھا کیہ جاناں میں کون

.....

اک نقطے وچ گل مکدی اے

.....

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

.....

گل رولے لوکاں پائی اے

.....

بلھے نوں سمجھاون آئیاں بھیناں تے بھر جائیاں
من لے بلھیا ساڈا کہنا، چھڈ دے پلا آرائیاں

.....

میری بُکل دے وچ چور

.....

بلھا شاہ اساں مرنا ناہیں
گور پیا کوئی ہور

.....

بابا جی بلھے شاہ ہوراں اپنے مزاحمتی/ سیاسی و چارا اپنی ماں بولی پنجابی وچ لوکائی نال سانجھے کیتے۔ سید بلھے شاہ ہوراں دیاں لکھتاں ایہہ نیں:

1۔ کافیاں 2۔ سی حرفی 3۔ دوہڑہ
4۔ گنڈھاں 5۔ باراں ماہ 6۔ اٹھوارہ

بھاویں آپ دا کلام پنجابی زبان وچ اے پر آپ ہک آفاقی شاعر نیں تے آپدے کلام نوں عالمگیر شہرت حاصل اے۔ ایہو وجہ اے پئی آپ دے فن تے شخصیت بارے فارسی، اردو، انگریزی تے پنجابی زباناں وچ کم کیتا گیا اے تے آج دے سوجھوان وی کلام بلھے شاہ بارے پرکھ پڑچول کر رہے نیں۔ انج ہر پکھوں بھرواں تحقیقی کم جاری اے۔ عشق دیاں رمزاں نال بھرپور سید بلھے شاہ ہوراں دی شاعری لوکائی اچ بہوں مقبول اے جیویں کہ اوہ آپ لکھدے نیں:

اسیں لو تینڈے سنگ لائی آ
اسیں عشق دی ریت پکائی آ
سبھ آہندی پئی لوکائی آ
ایہہ بلھا بڑا سودائی آ
اسیں لائی آ، اسیں لائی آ
بس لائی آ، جی لائی آ

سید بلھے شاہ ہوراں دے بارے بہوں کجھ لکھیا گیا اے۔ آپ دے بارے کچھ مہان سیانیاں دی رائے ایتھے بیان کیتی جارہی اے:

حضرت میاں محمد بخش (1830ء- 1907) (کھڑی شریف۔ آزاد کشمیر):

بلھے شاہ دی کافی سُن کے ترٹدا کفر اندر دا
وحدت دے دریا دے اندر، اوہ بھی وتیا تر دا

حضرت سچل سرمست (خیر پور۔ سندھ):

ع: بلھے شاہ کوں بیراگی کیتو ای جہاں دا شہر قصور
عشق بلھے دے سر دے اُتے ، تیغ اجل دی تولی
سچونال سدا سکھ ہو وے، عشق والیاں دی ٹولی

حضرت خواجہ غلام فرید (1845ء- 1901ء) (کوٹ مٹھن۔ راجن پور):

مقابیس المجالس (از مولوی رکن الدین) ص 710 تے آکھیا اے پئی حضرت خواجہ غلام فرید نیں بابا بلھے شاہ ، شاہ عنایت قادری تے قصور شہر دا ذکر وی کیتا اے۔ ایس توں اڈ بابا بلھے شاہ دی شاعری وچوں ایہہ مصرعے وی مقابیس المجالس وچ موجود نیں:

1۔ مونہہ آئی بات نہ رہندی اے۔
2۔ اوس پڑتا لی نچتا ہوں مینوں جس گت یار نچایا ہے۔

حضرت پیر سید مہر علی شاہ (1859ء- 1937) (راولپنڈی۔ اسلام آباد)

مہر منیر ص 489 اُتے ایہہ حوالہ: اے پئی حضرت پیر سید مہر علی شاہ نے سید بلھے شاہ دے کلام نوں مکھ رکھ کے انج لکھیا:

کن فیکون تاں کل دی گل ہے اساں اگے پریت لگائی
توں میں حرف نشان نہ آہا، جدوں دتی میم گواہی
اجے وی سانوں اوہ پئے دسدے بیلے بوٹے کا ہی
مہر علی شاہ رل تاہیوں بیٹھے جداں سک دوہاں نُوں آہی

علامہ محمد اقبالؒ (1877ء- 1938ء) (لہور)

علامہ محمد اقبال کلام بلھے شاہ بہوں ذوق نال سندے سن ایس حوالے نال فرزندِ اقبال ڈاکٹر جاوید اقبال بیان کر دے نیں پئی علامہ محمد اقبال نے اپنی وفات توں کجھ چر پہلاں صوفی شاعر سید بلھے شاہ دا کلام سنن دی فرمائش کیتی سی۔

خواجہ محمد عبدالرحمٰن چھوہر وٹی ہری پور:

آپ حضرت مولوی فضل احمد (خلیفہ جہلم) ناں ہک مکتوب و چ فرماندے نیں: ''اور بلھے شاہ وغیرہ کی کافیوں کا ذکر فرما نویں کہ دعا ہائے روحانی ہیں''۔

مفتی غلام سرور لہوری (1837ء- 1890ء):

خزینتہ الاصفیاء وچ مفتی غلام سرور لہوری ہوراں نیں بیان کیتا سی پئی بلھے شاہ عنایت قادری دے عظیم خلفاء و چوں سن۔ نالے اوہناں دے پیراں دی نسبت حضرت شاہ محمد غوث گوالیاری تائیں اپڑ دی اے۔ فیر مفتی صاحب نے ایہہ وی دسیا پئی سید بلھے شاہ ہوراں دے پنجابی اشعار توحید تے معرفت بارے آگاہی دیندے نیں:

سید بلھے شاہ ہوراں دا مزاحمتی/ سیاسی بیانیہ امر ہو چکیا اے۔ رب سو ہنے نیں آپ نوں بلند مقام عطا کیتا کیوں جے آپ رب رسول ﷺ دے سچے عاشق سن تے آپ دی ساری سیانف دا مرکز ''عشق'' اے تے آپ گمراہ دانشوراں نوں مغز کھپان دی تھاں عشق دے پندھ اُتے چلن دا آکھدے نیں۔ جیویں کہ آپ لکھدے نیں:

پڑھ سبق محبت اوسے دا، توں بے موجب کیوں ڈبناں ایں
پڑھ پڑھ قصے مغز کھپاویں، کیوں کھبھن وچ کھبھناں ایں

مطلب ایہہ وے پئی عشق دا پندھ چھڈن آلا راہ دی تھاں کو راہے پے جاندا اے۔ جد کہ بابا جی بلھے شاہ سرکار لوکائی نوں مزاحمتی/ سیاسی و چار بیان کر دیاں عشق حقیقی دی تعلیم دیندے نیں۔ جیویں کہ آپ لکھدے نیں:

1۔ عشق تیرا درکار اسانوں، ہر ویلے ہر حیلے
پاک رسول محمد صاحب، میرے خاص وسیلے

2۔ ہن چڑھیاں ڈولی پریم دی ، دل دھڑ کے میرا
دلدار محمد عاربی، ہتھ پکڑیں میرا
3۔ ک۔ کلام نبی دی سچی سر نبیاں دے سائیں
صورت پاک نبی دی جیہی، چند سورج بھی نا ہیں
4۔ لَا اِلٰہ دا ذکر بتایو
الَّا اللہ اثبات کرایو
مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللہ میل ملایو
بلھا ایہہ تحفہ آدم نوں آوے

مکدی گل ایہہ وے کہ بابا جی سید بلھے شاہ دے وچاراج وی لوکائی وچ بہوں مقبول نیں تے اوہناں داناں ہمیش لئی زندہ رہوے گا جیویں کہ سید بلھے شاہ آپ فرما گئے نیں:

عرش کرسی تے بانگاں ملیاں
مکے پے گیا شور
بلھا شوہ اساں مرنا ناہیں
وے مر گیا کوئی ہور

ہک ہور تھاں لکھدے نیں:

میرا رانجھا ہن کوئی ہور
تخت منور بانگاں ملیاں
تاں سُنیاں تخت لاہور
بلھا شاہ اساں مرنا ناہیں

☆☆☆

حنیف باوا

میری مُڈھلی پڑھائی دے استاد.....شیری آتما رام جی

جدوں میں پنج ورہیاں دی عمر نوں اپڑیا تاں میرے والد امام الدین نیں مینوں آر۔ ایس خالصہ ہائی سکول جسپالوں دے پرائمری حصّے چ داخل کرا دِتا۔ ایہہ سکول دس جماعتاں تائیں سی۔ ایہدا پرائمری حصہ سکول دے پورب آلے پاسے چ سی۔ پرائمری حصے دی عمارت کاہدی سی بس اک ککھاں کانیاں دا اِک کچا کوٹھا سی۔ جیہدے دو تن حصّے بنائے سن جیہناں چ اوّل توں لے کے چار جماعتاں دے پڑھیا بیہندے ہوندے سن۔ سکول دی ایس کچّی عمارت دے سامہنے کافی کھلی تھاں سی۔ جیہدے آسے پاسے کئی ٹاہلی دے رُکھ کھلوتے ہوئے سن۔ گرمیاں دے دناں چ جیہناں دی چھاں بیٹھ بہہ کے اساں پڑھدے ہوندے ساں۔ اوس ویلے پرائمری چار جماعتاں تائیں ہوندی سی۔ جدوں سردیاں آؤندیاں تاں ایہناں رُکھاں نُوں چھنگاء دِتا جاندا۔ چھانگن نال جدوں رُکھ ننگے ہوجاندے تاں چاراں پاسے سردیاں دی نِگھّی دُھپ کھلری ہوندی۔ جیہدے چ پرائمری دیاں چارے جماعتاں پڑھدیاں سن۔

جدوں میں ایتھے داخل ہویا ساں تاں اوس ویلے پرائمری حصّے نوں اِکو اُستاد پڑھاؤندے سن۔ جیہناں دا ناں ''آتما رام'' سی۔ آتما رام جی لمبے قد تے پتلے انگ دے سن۔ اوہناں دے سِر دے وال کالے اتے ڈِنگے چیر چ سودھے ہوئے ہوندے سن۔ جیہڑے اوہناں دے کنک دے چہرے تے بوہت پھبدے سن۔ اوہ ہر ویلے داڑھی مُچھ منا کے رَکھدے سن۔ جیہدے نال پہلاں توں نِکھری ہوئی شخصیت چ ہور نِکھار آجاندا۔ اوہ بڑے پیار کرن آلے تے شفیق استاد سن۔ ایسے کر کے بالاں نوں سدھارن لئی اوہناں دے ہتھ چ کدی سوٹی یاں ڈنڈا نہیں سی ویکھیا۔ ڈنڈا یاں سوٹی ہوندی وی کیوں، اوہناں دا پڑھاون دا ڈھنگ ایناں سدھا سادہ تے سبق نوں

بڑی آسانی نال ذہن چ اتارن آلا سی کہ کیہ کہنے۔ فیر وی جیکر کسے بال نوں اپنا سبق گنتی یاں سوال بھل جاندا یاں اوہنوں حل کرن چ کوئی اوکھیائی ہوندی تاں اوہ پڑھیار نوں اوس ویلے تائیں سمجھاؤندے رہندے جدتائیں پڑھیار کہہ نہیں سی دیندا، ہاں جی استاد جی میں سمجھ گیا واں۔ جدوں اوہ سانوں گنتی سکھاؤن ول آؤندے تاں سانوں پہلاں کچی تھاں تے اک لمبی قطار بناؤندے تے پھیر سانوں کیہندے۔ ''پُتر واپنے سامنے آلی تھاں نوں ہتھ نال پدھریاں کرلو۔ جدوں آساں تھاں نوں پدھریاں کر لیندے تاں کیہندے۔ لِکھو اِکّ، جدوں اساں اِک لکھ کے فارغ ہوندے تاں پھیر ساڈے استاد سِری آتما رام جی ساڈے لِکھے نوں چیک کردے۔ جے کسے مُنڈے کولوں ذرا ٹیڈھا لکھیا جاندا تاں اوہدے کول بہہ کے اوہدے سجے ہتھ دی پہلی انگلی پھڑ کے اوہنوں سدھا لکھنا سکھاؤندے۔ ایسے طرح اوہناں دا ایہہ رویہ سَو دی گنتی تائیں برقرار رہندا۔ پھیر جدوں تختیاں لکھن دا ویلا آؤندا تاں پہلاں ساڈے کولوں اپنی اپنی تختی دھون لئی کیہندے۔ جدوں اساں تختیاں دھو کے اوہناں دے آکھے موجب جدوں اساں گاچنی ملنی تا گلّی تختی اوہناں کول لیاندے تاں اوس گلّی تختی دے اِک ونے مُڈ قلم نال اِک ونے الف ب تے دوجے ونے گنتی اُکر دیندے تاں پھیر جدوں ساڈیاں تختیاں سُک جاندیاں تاں پھیر اساں اوہناں اُبھرے اکھراں تے ہندسیاں تے سیاہی نال بھجی قلم پھیر دے جدوں اساں اپنا کم توڑ اپڑا لیندے تاں آتما رام جی اوہناں دی درستی کردے۔ اوہناں چ جیہڑیاں غلطیاں نکلدیاں اوہناں نوں مُڑ کے لکھدے۔ ایس طرح سانوں الف بے اتے گنتی اِنج پکی ہوجاندی جیہنوں اساں کدی نہ بھُلدے۔ انج اساں آتما جی کولوں پہلی دا قاعدہ وی پڑھیا اتے سَو تائیں گنتی وی سِکھی جدے کولوں اساں اج تائیں کم لے رہے آں۔

جدوں اساں پہلی پکی توں دوجی جماعت چ اپڑے تے پھیر ساڈا واہ تختی دے نال نال سلیٹ نال وی پیا۔ دوجی چ آکے اردو دی جیہڑی کتاب سانوں پڑھن لئی ملی اَوہ ساڈے لئی بھاویں سی تے بھورا اَوکھی وی۔ پر ساڈے ماسٹر آتما رام جی نیں سانوں اوہ کتاب ایس ڈھنگ نال پڑھائی جیہڑی ہن ساڈے لئی نہ نویں رہی تے نہ ای اوکھی۔

گل کیہ ایس طرح آتما جی دے پیار دی ٹھنڈی تے مٹھی چھاں پرائمری دیاں چار جماعتاں الاہنگ کے سکول دے ہائی حصّے چ اپڑ گئے۔

مکدی گل جو اوس مہربان، نِگھّے اتے شفیق استاد نیں مینوں اردو اکھراں دی پچھان انج کروائی جیہڑی میری ادبی زندگی دا لڑ پھڑ کے اوہنوں اگے توں اگے ودھائی جا رہے نیں۔ میں اوہناں دے ایس احسان نوں کدی نہیں بھلاں گا۔ ایس معاملے چ اوہناں دا میں جناں شکریہ ادا کراں اوناں تھوڑا اے۔

جے کر اوہ سورگ واس ہوگئے تاں میری دُعا اے جو اللہ سائیں اوہناں دی اگلی زندگی دیاں ساریاں اوکڑاں سوکھیاں کرے۔ جے کر اوہ حیات نیں اللہ کرے اوہ سدا خوش رہن تے سُکھی وسن۔ آمین تے ثم آمین۔

ہاں! اِک گل دا ذکر کرنا تاں میں بُھل ای گیا واں۔ اوہ ایہہ جو ساڈے پیارے استاد ''آتما رام جی'' کیتھوں دے رہن آلے سن، کیہ اوہناں دا ٹھکانا، پنڈ جسپالوں چ ای سی یاں اوہ کسے ہور پنڈوں پڑھاؤن آوندے سن۔ ایہدا مینوں اج تائیں پتا نہیں چل سکیا۔ میں تاں صرف ایناں جاننا ساں تے اج وی جاننا جو اوہ ساری حیاتی اپنیاں ساریاں مہربانیاں، شفقتاں تے محبتاں دے نال اج تائیں میرے دل تے ذہن چ وسے ہوئے نیں، اتے جد تائیں میری حیاتی میرا ساتھ نبھائے گی اوہناں دا بسیرا میرے ایسے ای گھر دے اندر رہوے گا تے میں اوہناں نوں ایسے طرح چاواں تے محبتاں نال یاد کردا رہواں گا۔ ایہہ وی ہوسکدا اے جو اوہدی بستی دے لوکی اوہناں نوں چروکناں دِلوں لاہ چکے ہون۔ پر میں اوس ویلے دا اوہناں دا اِک نِکا جیہا شگرد محمد حنیف جیہڑا آج وی اوہناں دیاں عظمتاں نوں سلام پیش کردا اے تے آون آلے ویلے تائیں یاد کردا رہوے گا۔ جے کر اوہ سورگ باش ہو چکے ہون تاں میرا دِل چاہندا اے جو میں بھارت جا کے اوہناں دی مڑھی تے پھُل نچھاور کراں پر پرائمری جماعتاں نوں پڑھاون آلے اک بے ناں جیہے استاد دی مڑھی نوں کدوں کوئی سانبھ کے رکھدا اے۔

☆☆☆

راجہ صادق اللہ

پنجابی کلاسیکی شاعری تے
اجوکی شاعری دی جُڑت تے تت

آؤ ذرا شاعری نوں ویکھئے۔ شاعری تے بندے دی جُڑت کیہ اے۔ بندہ بولیا تے بولی نے رنگ پھڑیا لگدا اے بندے تے شاعری دا اودوں دا ساتھ اے۔ اجے لِکھت نہیں سی آئی بندہ شاعری بولدا دسیا جاندا اے۔ پہلوں پہلے دی شاعری کِسے اِک دے ناویں وی نہیں۔ مونہہ زبانی، مونہہ بولی/ سنی سنائی Oral Tradition پیڑھیوں پیڑھی ٹُردی رہی۔ ایہہ مُونہہ زبانی بولن دی رِیت توڑو توڑ ساڈے نال ہی چلدی نظر آوندی اے۔ کِسے آکھیا اگلے سُنی اگے ٹوری اگوں ہور اگے۔ شاعری تے بندے دا جوڑ اجیہا ہی رہیا۔

کہندے نیں شاعری گاون دے رنگ وِچ ہوئی جیوں گائی جاوے نال چیتے وی رہوے۔ رِگ وید لِکھی تے سنسکرت وِچ گئی پر ہے ایسے دھرتی دی اے۔ کوئی اِک لیکھک نہیں۔ سروتی (Sruti) جیہڑی سُنی جاوے سمرتی (Smriti) یاد کیتی جاوے۔ بولی جاوے تے پیڑھیو پیڑھی پینڈا کردی اگانہہ ودھے۔

ایلیڈ اوڈیسی کُل جگ دی کلاسیکی منی مِتھی گئی۔ ہومر دے ناویں لگی پر دسدے نیں ایہہ وی پچھوں آوندیاں کہانیاں سن۔ ہومر سنیاں سوتر ویاں تے لِکھیاں تے اوہدے ناویں چڑھیاں۔ تے کیہ فیر گل ہومر توں شروع کریئے نہیں اوس توں پہلاں دھرتی وِچوں پھٹیاں تہذیباں توں وی شروع ہوسکدی اے۔ سمیرین بابل نینوا، مصری، سندھ وادی ہڑپہ دی تہذیب۔ رہندے وسدے لوک نچدے وی سن گاوندے وی سن تے لِکھدے وی سن۔ ہڑپہ موہنجوداڑو دی لپی اجے تائیں پڑھی نہیں گئی پر پرانی

مصری پڑھی وی تے 19 ویں صدی عیسوی وِچ پڑھی گئی۔ آس اے جے ساڈی ایہہ پڑھی وی پڑھی جاوے گی تے ڈھیر رمزاں کُھلن گیاں۔ ایسے طرح یونانی ادب کلاسیک موجودسی پر ارسطو دا کم اکیناس (Aquinas Thomas) نے سائنس بنایا تے یورپ اپڑیا صدی کیہڑی 13 ویں۔ ساریاں پرانیاں لِکھتاں نال ایہہ گل جُڑی ہوندی اے۔ قصے کہانیاں گلاں کئی صدیاں مُونہہ زبانی (Oral Tradition) ہوندیاں نیں تے فیر کوئی ہومر ایلیڈ تے اوڈیسی دا لیکھک منیا جاوندا اے۔ لیکھک دا حصہ کِنا تے پچھلیاں دا کِنا ایہہ گل ہمیشہ گوہ کرن والی رہسی۔

بابا فرید ساڈے پہلے وڈے شاعر منے جاندے نیں۔ صدی بارھویں تیرھویں عیسوی پر اوہناں دی شاعری دی پکیائی ڈونگھیائی تے زبان ایہہ صرف پئی دسدی اے جے اوس ویلے پنجابی زبان کِس مقام تے کھلوتی ہوئی سی۔ اوس ویلے ہور وی لِکھن والے ہونے نیں جیہڑے سانبھے نہیں گئے۔ بابا جی دا کمال اپنی تھاں پر لکھاری اپنے ویلے دا گواہ وی ہوندا ای اے تے نال ای اپنی پچھوکڑ تے ویلے نال جُڑیا ہویا اِک جی وی۔ اساں ایس جُڑت نوں ہی ویکھنا تے بھالنا اے۔ بابا فرید تے اوہناں توں بعد آون والیاں وڈیاں پنجابی شاعراں دی شاعری دا تت کیہ اے تے اجوکے پنجابی شاعراں نال اوہدی کیہ جُڑت اے۔ شاعری دی شکل اوہدا مہاندرا کُجھ وی ہووے رنگ رُوپ جو وی ہووے قصے واراں دوہڑے، ڈیوڑھ، کافیاں، بیت، شلوک، شاہنامے، جنگ نامے، نظماں، غزلاں ہور جو کُجھ وی کسے جیوندی زبان وِچ ہوسکدا اے سبھے کُجھ ایس زبان دی شاعری وِچ ہے پر آؤ ویکھیئے ایہدی اصل جُڑت کِتھے بندی اے۔

تکیئے تے صاف نظر آندا اے ایہدی جُڑت دھرتی آل دوال تے اوہدے وسنیکاں نال ہے پر ایہہ تے دُوجیاں ساریاں شاعریاں وِچ وی دِس پیندی اے۔ فیر خاص گل کیہ ہوئی؟

خاص گل ایہہ جے ساڈی شاعری دے وڈے کلاسیکی شاعراں دی گوڑھی جُڑت ایہدے بندیاں تے بندیاں دی پیڑ نال اے بندے وی کیہڑے ماڑے میل دے ہماتڑ۔ دُوجی گل ایہدا سِدھا سادا سُچجا انگ اے گل پیچدار وی اے پر بیل بوٹے آرائشاں توں پاک۔ کاریگر اِک توں اِک ودھ پر گل اپنی کاریگری وِچ گواندے نہیں۔ نرياں لفظاں دیاں پھلجھڑیاں نہیں چلاوندے سگوں گل بڑے سہج سبھا نال سمجھاؤندے تے عام بندے تک اپڑاوندے نیں۔

اِک ہور گل جیہڑی اُگھڑ کے سامہنے آوندی اے پنجابی زبان دی شاعری وِچ قصیدے دا نہ ہوونا دُوجیاں زباناں وِچ قصیدیاں دا اِک خاص حصہ اے۔ اوہ شاعراں دی روزی روٹی دا مسئلہ وی سی۔ بادشاہواں دے قصیدے امیراں دے قصیدے پنجابی وِچ قصیدہ بردہ شریف دا ترجمہ تے لبھ پوے گا پر بادشاہاں دے قصیدے نہ ہون برابر، جے کِسے لِکھیا وی تے عاماں دی منظوری نہ چڑھیا تے ویلے دی مٹی اوہنوں کھا گئی۔ ساڈے بابے بادشاہواں امیراں نوں کنارہ ہی کردے رہے۔ بابا فریدلئی کیہ اوکھا سی جے سلطان بلبن نال جُڑدے تے فقیری نال امیری وی پاوندے۔ تعلق تے اوہناں دا بلبن نال لِکھدے نیں، پر اوہ تے امیری کیہ مشہوری نوں وی تیاگ کے آوسے اجودھن پاکپتن۔ ایہہ وکھری گل اے اوہ مشہوری توں بچے پر اپنے کم تے نیک نامی راہیں امر ہوگئے۔ اپنی کرنی پاروں، لِکھتاں پاروں، جُڑت کِتھے رکھی رب نال اصلوں رب دی مخلوق نال عام تے ہماڑ میل نال۔

روٹی میری کاٹھ دی لاون میری بُھکھ
جیہناں کھادِیاں چوپڑیاں گھنے سہن گے دُکھ

ایس دوہڑے دے مطلب جو مرضی پئے کڈھیئے جُڑت بابا جی دی بُھکھے نال ہی ہے۔ تے فیر

فریدا خاک نہ نِندیئے خاکو جیڈ نہ کوءِ
جیوندیاں پیراں تھلے مویاں اوپر ہوءِ

ویکھ لوٗ خاک کیہ اے تے اُپر تھلے کیہ۔

کوٹھے منڈپ ماڑیاں اُسارینے بھی گئے
کُوڑا سودا کرگئے گوریں آن پئے

جے منڈپ ماڑیاں کُوڑا سودا اے تے سُچا سودا کیہڑا ہویا۔ ویکھو میل کِتھے پئے جوڑدے جے۔ ہُن پندرھویں سولھویں صدی دے شاعر بابا نانک نوں ویکھیئے۔

بابا سِکھ دھرم دا موڈھی جِس اپنا سارا سنیہا شاعری راہیں اپڑایا۔ پندرھویں سولھویں صدی دا ویلا نانک اپنے شلوکاں بارہ ماہ سوہلے سدھ گوشٹ تے دُوجیاں صِنفاں راہیں ذات پات نوں نندیا اپنا سیہنا۔ ونڈ چکھو کرت کرو نام جپو سربت دا بھلا تے سچ بولو۔ عام لوکائی تائیں اپڑایا۔ لوکائی کیہڑی دھرم ذات پات وِچ ونڈی ہوئی۔ حاکماں دے بھار تھلے مِدھی ہوئی۔ سو بابا نانک دی جُڑت عام لوکائی نال ہی بندی اے تے نانک اِک نویں سماج دی نِینہہ رکھدا اے۔

مینڈی جان رنگے سو رنگے
مستک جیہناں دے پئی فقیری
بھاگ تِنہاں دے چنگے
سُرت دی سوئی پریم دے دھاگے
پیوند لگے ست رنگے
کہے حسین فقیر سائیں دا تخت نہ مِلدے منگے

تخت تے تخت والیاں کول سن۔ کِتھے کیتی جُرت کیہ ہوکا پئے دیندے نیں۔ کیہ تخت اپنے لئی پئے منگدے نیں کہ عام لوکائی لئی۔

فیر ہیر بن پئے آکھدے نیں۔

کہے حسین فقیر سائیں دا کھیڑیاں دے ہتھ ڈور

ایہہ کھیڑے کون ہوئے؟ ایتھے اسی دمودر داس گلہائی نوں کیویں بُھل سکدے ہاں۔ قصہ ہیر لِکھیا۔ ہیر دا پاتر اجیہا اُلیکیا جے اوہ زنانہ دِھر وِچوں ہو کے وی پرچلت سماج نوں للکاردی نظر آندی اے۔ عورت بھاویں راٹھاں دی دِھی بہن ہووے، ہوندی تے ماڑے میل وِچوں ای اے۔ دمودر اپنے وقت دا آل دوال وکھاؤندا پر جُرت اوس دی ماڑے میل نال ہی دِسدی اے۔

اگے ٹُریئے بُلھے شاہ (1680-1757) ہوری آن کھلوتے جے۔ ایہناں دا اپنا ویلا اپنا زمانہ ستارھویں اٹھارویں صدی دا مار دھاڑ، لُٹ مار، گھر و گھر سردار، اندر دی مار اے باہرلیاں دی وی دھاڑ اے۔

پار چھاؤں جنگل بیلے
اوتھے خونی شیر بگھیلے
جھب رب مینوں ماہی میلے
ایس فِکر وِچ کھلی آں

مار دوّلی اے تے نال ہی مُلّا خانقاہواں دے دھرو دا نظام وی پکا پیڈھا ہویا بیٹھا اے۔ بُلھے شاہ ہوری جلالی رنگ وِچ آکھدے نیں۔

پُھوک مصلیٰ بھن سُٹ لوٹا نہ پھڑ تسبی عاصا سوٹا
عاشق کہندے دیدے ہوکا، ترک حلالوں کھا مردار

تے اگے:

پڑھ پڑھ نفل نماز گزاریں
اُچیاں بانگاں چانگھاں ماریں
منبر تے چڑھ وعظ پکاریں
کیتا تینوں حرص خوار

نری تگڑی دِھردی مار دھاڑ ہی نہیں مُلّا دی حرص خوار نوں وی پئے نِند دے نیں۔ جُڑے جے عام خلقت نال اوہناں نال جیہناں تے بھرنی پئی جے ایہہ سلسلہ ٹُردا رہندا اے مُکدا نہیں۔

بڑے ہور ناں نیں اگے ٹُرنے ہاں پر ایتھے جے میں وارث شاہ نوں چھڈ جاواں تے گل نہیں بندی۔ ہیر بڑیاں لِکھی اُتے دمودر دی گل کر آیاں چراغ اعوان، پیلو، شاہجہان مقبل تے ہور کئی تے اجے وی کئی پئے لِکھدے نیں ساڈیاں پِنڈاں تھاواں تے پر جیہڑی وارث شاہ لِکھی اجیہی لِکھی ہیر وارث ہوئی۔ کاریگری اجیہی جے ایس توں ودھ کیہ ہونی اے۔ اپنا ویلا آل دوال ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال وکھایا۔ زنانی ہے تے ماڑا میل اے پر ہیر دا پاتر ایسا بنایا جے توڑ پورے قصے وِچ ہیر ہی دِسدی اے پورے سماج نوں پئی للکاردی تے ونگاردی۔ ہیر دے رُوپ پاتر وِچ آپ سمائے تے جُرت کیتی نیں ماڑے میل نال۔

اِک ہور گل بڑی سوادی اُگھڑ کے سامنے آوندی اے جے ساڈے ساریاں قصیاں دِیاں ہیرو زنانہ میل ای ہے۔ ہیر، سوہنی، سہتی، سسی ان جھک اگانہہ ودھن والیاں ساریاں تگڑیاں زنانیاں پر اک گل چیتے رکھن والی اے جے زنانی بھاویں راٹھاں گھر جمی ہووے، ہوندی ماڑا میل ای اے۔ جیہدے کول نہ تے اپنی پسند مرضی دی کُھل تے نہ ہی مال وراثت وِچ حصہ پر ساڈے شاعر قصہ کار ساڈی زنانی دے گلوں ایہہ پنجالی لاہندے نظری آوندے نیں۔

اِک لمی لائن اے ہور سرکڈھویں شاعراں دی خواجہ فرید، میاں محمد بخش، سلطان باہو، حافظ برخوردار، ہاشم شاہ پر آؤ ہُن نویاں شاعراں ول ٹُریئے گل سمیٹیئے ویکھیئے ایہناں دی جُرت کتھے بندی اے۔ ویہویں صدی چڑھ پئی۔ پہلا ناں اُگھڑدا اے موہن سنگھ ساوے پتر والا (78-1905)۔

جتھے ویرویراں نوں کھاندے
سِروں مار دھپے سٹ جاوندے
جتھے لکھ مناں دا لوہیا
زنجیراں ہتھکڑیاں ہویا
جتھے مذہب دے ناں تھلے
دریا کئی خون دے چلے
جتھے شاعر بول نہ سکن
دِل دِیاں گنڈھاں کھول نہ سکن
میں نہیں رہنا ایسی تھاں

نواں ویلا اے نویں پواڑے نیں پر جُڑت عام بندے تے اوہدیاں اوکڑاں نال اے نویں دور دا شاعر پابند ہی سہی پر نظم پیا لِکھدا اے۔

تھوڑا ہور اگے شریف کنجاہی (1914-2007) اُردو دا وڈا شاعر فیض بھاویں انقلابی سی پر اوس نوں اپنی بولی نال جُڑت دی سمجھ نہ آئی۔ شریف کنجاہی تے فیض اِکو ویلے دے شاعر نیں۔ دوویں نویں جاگرتی دے۔ جتھے فیض کھنجیا شریف نہیں کھنجیا۔ اوس اپنی بولی راہیں اپنی جُڑت عام بندے نال کیتی۔ نویں رنگ دِیاں سوہنیاں نظماں لِکھیاں۔ سِدھی سوہنی بولی جس آون والی شاعری نوں نویں ویلے دا رنگ وکھایا۔

ویلا پرت گیا سی دھرمی ونڈ پاروں پنجاب ونڈیا گیا۔ چڑھدے پنجاب دے اپنے رولے پر لہندے پنجاب دِیاں اپنیاں اوکڑاں۔

ایدھر پورے زور نال بھلیکھا پایا گیا کہ مسلمان پنجابیاں نوں اُردو پڑھنی تے لِکھنی چاہیدی اے۔ بہت کُراہے پئے انج تے پہلاں ہی ایہہ کم پے چُکیا سی۔ اِک مسلمانی دا جوش تے اُتوں علی گڑھ یونیورسٹی دا اثر پنجاب وِچ اُردو دی چڑھتل ہوگئی۔ پر کُجھ جی نہ منے سِدھ پدھرے ہو کے پنجابی زبان نال جُڑ گئے۔ جیویں شریف کنجاہی، شفقت تنویر مرزا، بابا فقیر کنیاں آپ پنجابی بھاویں نہ لِکھی پر نویاں نوں ہلاشیری دین لگے۔ صفدر میر، مسعود اللہ خاں جیہے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر جھٹ مگروں نجم حسین سید، افضل احسن رندھاوا تے آصف خاں ایجہے کئی ہور رل پئے۔

1936 دا جم نجم حسین سید اپنی پوری حیاتی پنجابی نوں دِتی بیٹھا اے۔ اج وی نو برنو پنجابی دے بھنڈار وِچ ڈھیر حصہ پایا تے اجے وی چل سو چل۔ شاعری، پرکھ پڑچول، ڈرامہ تے ہور بہت کُجھ خبرے اَسی(80) توں اُتے کتاباں ہوگئیاں۔ سارے کم دی جُڑت توڑ توڑ ماڑے میل نال ہی ہے۔ مثالاں کیہ دیاں آپ لے کے پڑھ لو۔ ساریاں سچیت کتاب گھر توں مِلدیاں نیں۔ اُتوں اِک ہور وڈا کم 1974 توں چلی سنگت اج وی پئے چلاوندے نیں تے پیڑھیو پیڑھی جاگ پئے لاوندے نیں۔ اجیہی جاگ جے مقصود ثاقب جیہیاں پوری حیاتی پنجابی دے ناویں لاچھڈی اے۔ ہور جیہناں تے سنگت دا رنگ چوکھا چڑھیا نادر علی، اکرم وڑائچ، منظور اعجاز، زبیر احمد، عباس صدیقی، ہما صفدر، عائشہ نادر علی تے کئی ہور وگوتنگ پنجابی زبان دے کامے تے ڈھنڈورچی بنے پھر دے نیں۔

ونگی لئی اِک نظم دا حصہ دے جاناں۔

میں جو کُجھ ہاں
اوہ تُدھ نہ ہون کر کے ہاں
جے تُدھ ہوویں
تے میں نہ ہوواں
اپنے ہون دی مینوں سُرت سار نہیں کوئی
میرا اپنا ہوون کُجھ نہیں جے جیہڑا میں آکھاں پئی ہے
پر نہ ہوون تھیں ڈردا تیری بھال نہیں کردا

ایسے سنگت وِچ بہن والا اِک ہور شاعر علی ارشد میر جس تھوڑا لِکھیا پر سوہنا لِکھ گیا ماڑے میل دا تگڑا بندہ۔ جہلمی شاعر نصیر کوی آکھیا ارشد میر منتر پڑھدا اے۔

ونگی دے رہیاں:

مارو بچیا کیہڑے شہر وِچ آ گئے ہاں
جتھے لوہا چٹدا تیل

تے نظم مکاوندا اے:

اکھ وِچ طور ظہور پھیریئے زم زم نال ٹکور
آپاں پچھلا یگ دی ہاں تے اج دی نویں نکور

ہور وی بڑے شاعر سر کڈھی کھلوتے نظر آوندے نیں۔ جیویں پروفیسر شارب، مشتاق صوفی، رشید الزمان، مظہر ترمذی، محمود اعوان، عرفان ملک، افضل راجپوت، فیاض باقر تے کُجھ ہور ناں جیہڑے میں بُھل رہیاں ساریاں دے ناں تے کلام نمونے نہیں دے سکدا

پنجابی نوں اوہدا اصل حق دوان دے یدھ وچ ہوراں وی حصہ پایا تے پئے پاوندے نیں۔ کُجھ دے ناں میجر اسحاق، سبط الحسن ضیغم، راجہ رسالو، فخر زمان، پروین ملک، الیاس گھمن، فائزہ رعنا، نین سُکھ، لخت پاشا، جمیل احمد پال، خاقان حیدر غازی، سرمد ارشد میر، سعید بھٹہ، زاہد حسن، اقبال قیصر۔

انجے ای کُجھ ہور پاپولر شاعر وی جے اوہناں نوں یاد نہ رکھیئے تے خبرے کجھ گھاٹ رہ جاسی۔ اُستاد دامن، سائیں اختر لہوری، منو بھائی، بابا عبیر بوذری، انور مسعود، بابا نجمی بھاویں رنگ پرانا ہی پر گل دی کاٹ تے انگ بھرواں۔ عام لوکائی وِچ مشہور وی بہتے نیں اوہ ایس لئی جے جُڑت عام بندے نال ہی کردے نیں تے اسلوب سادہ تے بھرواں ایسے لئی اکھ مشاعرے لُٹ لیندے نیں۔

کُجھ ہور شاعراں وی پنجابی وچ حصہ پایا ایہہ دو بولیئے (Bilingual) شاعر ایہناں دُوجی زبان اُردو وِچ لِکھیا پر اپنی ماں بولی نوں وی مان دِتا۔ شاعر تے ہے سن بولی بارے اوہناں دی اپنی راء جدے نال اختلاف ہوسکدا اے پر اوہناں دی گل وی لوکاں تائیں اپڑی۔ منیر نیازی، ظفر اقبال، غلام حسین ساجد، زاہد مسعود، اقتدار جاوید، تنویر قاضی، ناصر بلوچ، توقیر چغتائی، سلیم شہزاد تے کئی ہور ایسے ٹاہنی وِچ آوندے نیں۔ زنانیاں وِچوں نسرین انجم بھٹی خبرے ایسے کھاتے چڑھدی اے پر اوس پنجابی وِچ جو لِکھیا لوکاں قبولیا۔ زنانہ میل وِچ ہما صفدر، انجم قریشی، طاہرہ سرا، ثمینہ اسماء ایہناں وی بولی دے بھنڈار وِچ حصہ پایا۔ ہما صفدر نے دوّلی لگی اے تھیٹر راہیں وی عام لوکائی نال پئی جُڑدی اے۔

نویاں وِچوں وی کُجھ ناں اُگھڑدے نیں شاعر براڈ کاسٹر افضل ساحر، شاعر کہانی کار اعجاز، صابر علی صابر، نعیم ساڈھو بولی لئی سِر ڈاہی بیٹھے نیں۔

آؤ ہُن گل کُنجیئے تے ویکھیئے سانجھ کیہ بندی اے۔ میرے بھانے کلاسیکی تے اجوکے شاعراں دی جُڑت دھرت تے اوہدے وِچوں پُنگر دی پیڑ دی اے۔ پیڑ ہنڈاون دی انیائے دھرو دِیاں پیڑاں پیڑھو پیڑھی ساڈے نال تُردیاں نیں تے ساڈی سُرت بنتر وِچ رچ مچ جاندیاں نیں۔

ایسے لئی عام بندے دا دُکھ توڑ وتوڑ ساڈی شاعری دا تت رہیا اے۔

ساڈے بابے کلاسیکل شاعر ماڑے میل نال جُڑے تے ماڑے دی گل کردے رہے اوہ اپنے ویلے دی نویں جاگرتی دے بندے سن تے ایس کوڑے کار ویہار انیائے دھرونوں نِند دے تے رد کردے رہے۔ ایہناں نوں نرا تصوف دھرم دے کھاتے نہیں پایا جاسکدا۔

اج دا سُچجا شاعر اپنی نویں جاگرتی نال اج وی ماڑیاں نال ہی کھلوتا دِسدا اے۔ ایہو ساڈی پُرانی تے نویں شاعری دی جُڑت اے تے ایہو ساڈی پنجابی شاعری دا تت۔

☆☆☆

روبینہ اختر

پنجابی شاعری دی کلاسیکی روایت

تعارف:

لفظ کلاسیک (Classic) تے ادب وچ ایہدی ورتوں بارے کجھ نقاداں تے سوجھواناں دیاں کینیاں تعریفاں تے رائے پیش کرن مگروں پنجابی شاعری دی کلاسیکی روایات اُتے چانن پانا مقصود اے۔

پنجابی زبان برصغیر خصوصاً پنجاب دی قدیم ترین زبان دا درجہ رکھدی اے تے ایس وچ رچیا جان والا ادب بھانویں اوہ نثر اے یا نظم وڈی اہمیت دا حامل اے۔

دنیا دی ہر زبان وچ نظم یعنی شاعری نثر نالوں پہلاں وجود وچ آئی۔ جتھوں تیکر پنجابی شاعری دا تعلق اے تے ایہہ پنجابی زبان دی وڈی خوش قسمتی اے پئی ایس زبان نوں شاعری دے روپ وچ رب دے نیک بندیاں اولیاء تے صوفی درویشاں نے اپنے پوتر خیالاں تے احساساں نوں بیانن دے نال نال مذہب اسلام دے پرچار دا ذریعہ بنایا۔

ایہو کارن اے پنجابی شاعری کسے ویلے وی سرکار دربار وچ منظور نہ ہوئی سگوں صوفی تے درویش صفت شاعراں نے اپنے سچے سُچے تے پوتر وچاراں نوں ایس زبان وچ انج بیانیا کہ کلام دی سادگی تے سچائی پاروں عام لوکائی دے دلاں تے ذہناں وچ تھاں بنا لئی تے لوکائی نے ایس ادب نوں انج سلاہیا پئی اج صدیاں لنگھن دے باوجود وی ایہہ پنجابی کلام اوسے جوش، جذبے نال پڑھیا تے سُنیا جاندا اے جیویں اپنے رچے جان والے سمے وچ سی۔

ہن اسیں کجھ ماہراں دی رائے وچ ویکھنے آں کہ اوہناں دے خیال وچ ادب کیہ اے۔

ادب دی تعریف غفران سید دی کتاب وچ ایمرسن نے انج کیتی اے:

"Litrature is a record of the best thought"

یعنی ادب بہترین خیالاں دا ریکارڈ اے۔

افلاطون تے ارسطو نے وی اپنے نظریے پیش کیتے نیں ادب دے حوالے نال ایہناں وچوں افلاطون سبھ توں پہلا شخص اے جیہنے ادب بارے اپنا خاص نظریہ پیش کیتا اے۔ افلاطون نے ادب وچ سبھ توں ودھ اہمیت موادنوں دتی اے تے اخلاق نوں ایہدا ضروری وصف قرار دِتا اے۔ افلاطون دے نزدیک سارے فن محض اخلاقی صداقتاں دے اظہار دا ذریعہ نیں۔ ایس کسوٹی اُتے اوہنے اپنے زمانے دیاں شاعراں ہومر تے Pindar تے ایتھنز دے ڈراما نگاراں دیاں تخلیقاں نوں جاچیا اے۔ جیہڑا ''ریپبلک'' وچ لکھیا اے جیہنوں سعید بھٹا نے اپنی کتاب ''سانجھ سرت'' وچ انج لکھیا اے:

''خیال داحسن، ہم آہنگی تے تناسب، ہیت تے اسلوب
دی ندرت، موزونیت تے روانی ایہہ سب چیزاں سیرت
دی خوبی تے خصیت دی برتری اتے منحصر نیں۔ سیرت دا
انثر فناع دے سبھ لماں اُتے نمایاں ہوندا اے سبھ فناں
وچ ہیت تناسب تے موزونیت دانش خیال تے سیرت
دے نقص دا نتیجہ ہوندا اے تے ایہناں سبھ چیزاں داحسن
اخلاقی برتری تے خوبی دا پتہ دیندا اے''

ایس توں بعد جے اسیں ارسطو دا نظریہ ویکھے تے اوہ ادب نوں اخلاقیات دے چُنگل توں چُھڑا کے خالص جمالیاتی مطالعہ دی نینہ رکھی اوہ اپنی کتاب ''بوطیقا'' وچ لکھدے نیں جیہڑا کہ ''سانجھ سرت'' وچ انج لکھیا اے:

''ہر فن پارہ بھانویں اوہ تصویر تے ہووے تے بھانویں
نظم اک مرقع جمال اے پر اوہ (فن پارہ) اپنی صنف
دے اعتبار توں اک خاص طرح دا خط پیدا کردا اے''

یعنی ادب اوہ علم اے جس دے نال بندے دے اندر دے فہم نوں پچھانیا جاندا اے۔ ایس دا سمبندھ لکھت تے لفظاں نال اے۔ ہور ایس دا موضوع لفظ تے خط اے۔

ادب بارے کجھ جانن توں بعد اسیں ہون کلاسیکل ادب بارے پڑھنے آں تاں جے کجھ کلاسیکل دی وی سمجھ آ سکے۔

کلاسیکی شاعری دا عام تے سدھا مطلب اے پُرانی شاعری پر ایہہ وی آکھیا جاندا اے پئی ایہہ ڈھیر مدتاں تیک زندہ رہندی اے۔ ایہدے چن نوں گرہن نہیں لگدا۔

ایہہ پت جھڑ دے جھکھے وچ نہیں آوندی، رُتاں دی تبدیلی، سالاں دا زمانہ، صدیاں دی مدت، قوماں دا فرق، حکومتاں دا زوال، زباناں دا اختلاف، نسلاں دی حد، جنساں دا فرق، طبیعت تے مزاج دی ضد، عقیدیاں دا ٹاکرا، عملاں دا وادھا گھاٹا، عالم تے جاہل دی سوچ، بولیاں دے وچ کلاسیکی شاعری دی زندگی تے موت دا ہونجا نہیں پھیر سکدے۔ کلاسیکل ادب نوں سمجھن بارے ڈاکٹر سلام سندیلوی ہوراں دی کتاب An introduction to the study of Literature توں ماخوذ اے دے تخفے 1947 دی کجھ عبارت دا ترجمہ عفران سید دی کتاب ''کلاسیکی ادب'' وچ انج پیش کیتا گیا اے تاں جے اک نویں طالب علم نوں کلاسیکل ادب دی اصلیت دا چنگی طرح مطلب سمجھ آ سکے۔

کلاسیکل ادب دا مطلب اے پئی اوہ ادب جیہڑا اپنی سدا بہاری تے آفاقیت، ڈونگھیائی تے گہرائی ہسیں تے سچائی دی وجہ توں ویلے دی اُچائی تے پنچابی، اُتار تے چڑھتل، ادلا بدلی اُتے قابو پا گیا ہووے۔ حکومتاں بدل جاندیاں نیں پر اجیہے ادب دی وڈیائی وچ فرق نہیں پیندا۔

بادشاہاں دے سر تے جگمگ جگمگ کردے ہوئے تاج ڈھہیندے رہندے نیں۔ پر اُچا ادب اوہ اے جس دی چمک وچ گھاٹا نہیں آوندا۔ ہومر، واجل، شیکسپیئر، ملٹن، فردوسی، سعدی، تلسی داس، سورداس، میر غالب دی کرت (کلام) دا باغ سدا بہار اے پت جھڑ دی رُت دا اثر ایہناں تے نہیں ہوسکدا۔

جامع اُردو لغات وچ کلاسیکیت دی تعریف انج کیتی گئی اے۔

''وہ خصوصیات جو موسیقی، مصوری اور ادب کو توازن،
وقار، اعتبار اور عظمت بخشتی ہیں''

اُردو انسائیکلو پیڈیا وچ کلاسیک دی تعریف انج بیان کیتی گئی اے۔

''کلاسیک کا لفظ پہلے پہل یونانی اور رومی اسالیب اور فن
پاروں کے لئے استعمال ہوتا تھا لیکن اب اپنے ہر ادب

پارے پر اس کا اطلاق ہوتا ہے۔ جو اپنی عظمت، فن اور
پائیدار خصوصیات کے باعث زمانے کی کسوٹی پر اترتا ہو''

اردو انسائیکلو پیڈیا وچ ہی اک ہور تعریف بیان کیتی گئی۔

''کلاسیک سے مراد ایک ایسا پرانا ادب ہے۔ جسے
پسندیدگی کی خلعت سے نوازا جائے اور اسے اس کے
مخصوص اسلوب میں سند مانا جائے''

کلاسیک دی تعریف کشاف تنقیدی اصطلاحات وچ انج بیان ہوئی اے۔

''یورپی ادبیات میں کلاسیکیت کے اصطلاحی معنی تھے۔
ادبی رہنمائی کے لئے یونانی پار وفن محققین کی نگارشات
سے رجوع کرنا''

شاعری کیہ ہوندی اے؟ ماہیت نے ہیت بارے مشرق تے مغرب دے عالماں نے ایناں کجھ لکھیا اے جے اسیں اوس دی وگن کرن لگ پئے تے اک موٹی ساری کتاب بن سکدی اے پر ایتھے صرف شاعری دا تعارف ای کرایا جاوے گا۔ تاں جے ایہہ ادب دی شاخ نوں ذرا سمجھ کے اگانہہ ودھیا جاسکے تے ایس اصل مضمون ول مہارت پاسکیئے۔

علامہ شبلی ہوری لکھدے نیں:

''شاعری کیہ شے اے؟ ایہہ اک بڑی لمی تے باریک
بحث اے۔ ارسطو نے شاعری تے اک مکمل کتاب لکھی
جیہدا عربی وچ ترجمہ ابن رشد نے کیتا اے۔ ایس توں
وکھ ابن رشیق تے ابن خلدون نے وی شاعری اُتے
بحث کیتی اے۔ انگریزی وچ ایس اُتے بڑیاں اُچیاں
کتاباں لکھیاں گئیاں نیں۔''

اج دی کوتا نوں اسیں جھٹ پٹ کلاسیکی شاعری نہیں آکھ سکدے کیوں کہ ایہدا کیہ پتا کہ آن والا ویلا تے وقت ایس اج دی کوتا دے نین نقشاں اُتے پوچا پھیر کے ایہدے مہاندرے نوں مٹا کے رکھدے۔

کلاسیکی شاعری دا سمبندھ اپنے آسے پاسے، ریت رسماں، ویلے دیاں لوڑاں، وقت دیاں ٹوراں، ویلے دیاں عادتاں تے سورج دے ڈھنگ، عقیدیاں دیاں ترجمانیاں، ملک وملت تے مذہب دی پرچارک، غلامی تے آزادی نال ہوندا اے۔

کلاسیکی شاعری وچ سب توں پہلاں ناں بابا فرید الدین گنج شکر ہوراں دا آوندا اے۔

حضرت بابا فرید الدین گنج شکر:

پنجابی ادب دے بانی تے پنجابی دے باقاعدہ پہلے شاعر حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر دا شمار برصغیر دے اوہناں عظیم صوفیاء کرام تے اولیاء اللہ وچ ہوندا اے۔ جیہناں تے اپنے ادب دی خلوص، محبت تے شیریں زبان نال ایتھوں دے باشندیاں نوں اپنا گرویدہ بنایا۔ آپ ملتان دے نیڑے کوٹھووال وچ 1188ء بمطابق 584ھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا اصل نام مسعود الدین لقب شکر گنج، تخلص فرید۔

بابے ہوراں مڈھلی تعلیم کوٹھووال وچ ہی حاصل کیتی۔ آپ دی مڈھلی تربیت دینی ماحول وچ ہوئی۔ ایہو وجہ اے کہ آپ ظاہری تے باطنی دویاں علماں وچ اپنی مثال آپ سن۔ پھیر ملتان آ کے مولانا منہاج الدین ترمذی دی درس گاہ توں کسبِ فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس دی تکمیل توں بعد روحانی فیض و برکات دے حصول لئی دہلی پہنچے تے خواجہ معین الدین چشتیؒ دے وسیلے نال عظیم شیخ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی دے ہتھ تے بیعت کیتی۔

بابا جی عربی، فارسی تے پنجابی زبان دے فاضل سن۔ آپ نے ہر زبان وچ شاعری کیتی اے۔ آپ نے عربی فارسی وچ وی بہت شاعری کیتی اے۔ آپ دا بیان دا انداز سیدھا سادہ اے۔ آپ دی ساری شاعری شلوکاں دی صورت وچ اے۔ آپ نے سادے اندازا نال لوکاں نوں تبلیغ کیتی اے۔ جیویں آپ دا اک شلوک جیہدے وچ آپ نماز دی تلقین کردے نظر آوندے نیں انج لکھیا اے۔

اُٹھ فریدا وضو ساز صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار

بابا فرید ہوراں نے آخرت، موت تے دنیا دی بے ثباتی بارے وی شاعری کیتی اے۔ انسان نوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ جیویں اوہناں دا اک شلوک انج اے۔

بڈھا ہویا شیخ فرید کمبن لگی دِیہہ
جے سو ورہیاں جیونا تن ہوسی کھیہہ

توجہ دے بارے شلوک انج اے:

فریدا جے توں عقل لطیف ایں کالے لیکھ نہ لیکھ
آپنڑے گریوان میں سر نیواں کر کے ویکھ

انسان لئی ضروری اے کہ اوہ حرص، لوبھ و لالچ توں اپنا دامن بچائے تے صبر و قناعت نوں اپنا شعار بنائے کیوں جے ایہہ توشہ آخرت اے جیہڑے لوگ صبر و توکل تے قناعت توں کم لیندے نیں دوسرے لوکاں توں حسد، بغض یا عداوت نہیں رکھدے اوہ ہمیشہ سُکھی رہندے نیں۔

شلوک انج اے:

رُکھی سُکھی کھائیکے ٹھنڈا پانی پی
فریدا ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی

بابا جی دے اسلوب وچ اک دھیماپن اے اک ٹھہراؤ اے تے ایہدے نال نال اعتماد دی اک ایہو جیہی کیفیت ملدی اے۔ جیہڑی اصل وچ حقیقت نوں پچھانن توں بعد ای نصیب ہوندی اے۔ جیویں اوہ بڑے سیدھے سادھے انداز وچ دنیا توں نفرت تے آخرت نال محبت کرن دی تلقین دیندے نیں۔

فریدا روٹی میری کاٹھ دی لاون میری بھکھ
جنھاں کھاہدی چوپڑی گھنے سہن گے دکھ

بابا فرید الدین گنج شکر ہوراں نے ایس دنیا نوں عبرت دا مقام قرار دتا اے تے اوہ ایہہ وی جاندے نیں کہ ایہہ دکھ صرف اک بندے دا نہیں بلکہ دنیا وچ ہر بندے دا ایہہ ہی سمجھدا اے کہ ایہہ سارے دکھ صرف اوہنوں ملدے نیں پر حقیقت وچ ایہہ گل انج نہیں۔

بابا فرید لکھدے نیں۔

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کو دکھ سبھائے جگ
اُچے چڑھ کے ویکھیا گھر گھر ایہا اگ

بابا فرید ہوراں دے ایہناں شلوکاں وچ کلاسیکیت دا رنگ انج رچیا ہویا اے جیہنوں جھٹلایا نہیں جاسکدا۔ اوہناں دے کلام دی ایہو خوبی پئی اوہناں دا سدھا سادہ انداز بیان، گھٹ لفظاں وچ وڈا موضوع تے عام حیاتی وچوں مثالاں دینا ای اوہناں نوں کلاسیک آکھن لئی کافی نیں۔ تدوں ای تے ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد ہوریں آکھدے نیں:

''اج تقریباً اٹھ سو ورھے لنگھن دے باوجود وی سانوں
بابا جی دا ایہہ کلام تروتازہ لگدا اے ایہدے وچ ڈھیر
ساریاں فنکارانہ خوبیاں وکھالی دیندیاں نیں''

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوریں ایس خوبی نوں انج سلاہندے نیں:

''یہ بول بابا فریدؒ کے نام کی طرح ہی لازوال اور انکے
مسلک سلوک کے آئینہ دار ہیں''

ایہو کارن اے پئی کلاسیکل شاعراں کول اجیہی سوچ دے پکے تے نکھرے رنگ ہوندے نیں جیہڑے ویلا لنگھن دے باوجود پھکے نہیں ہوندے تے اوہناں دی مانتا صرف اپنے خطے یاں علاقے لئی نہیں ہوندی۔

☆☆☆

ڈاکٹر صائمہ بتول

پنجابی لوک گیتاں وچ سرہوں تے تر دے ذکر دا سائنسی سماجی ویروا

کسے وی تھاں دے لوک گیتاں دیاں خاص گلاں نوں سمجھن لئی اوتھوں دے جغرافیائی، تاریخی، طبعی، سماجی تے معاشی حالاتاں دا گوہ نال جائزہ کرنا چاہیدا اے۔ کیوں جے کسے وی تھاں یاں زبان دا ادب ماحول تے وسوں دی پیدا وار ہوندا اے تے اوس تھاں دے ادب وچ اوتھوں دے ماحول تے وسیب دا دِسنا فطری ہوندا اے جیویں صحراواں وچ وسن والیاں دیاں گیتاں وچ پاندھیاں، ریت بریتیاں، پانی دی گھاٹ، اوٹھاں، ٹلیاں تے ساربانا ں دا ذکر ہوندا اے انج ای پانیاں دے نیڑے یاں کنڈھے وسن والیاں دیاں گلاں تے گیتاں وچ پانی، لہراں، طوفاناں تے کشتیاں وغیرہ دا ذکر یقینی ہوندا اے جد کہ زرعی علاقیاں جیویں پنجاب دیاں گیتاں وچ پنجاب دا وسیب کُھل ڈُھل کے بیان ہویا ہوندا اے۔ پنجاب اک زرعی خطہ اے جتھے ہر طرح دیاں رُتاں اوندیاں نیں تے ونوون دیاں فصلاں تے جنساں اُگدیاں نیں۔ ایتھوں دیاں گیتاں وچ جتھے پنجاب دی رہتل تے وسیب اپنے جوبن تے وکھالی دیندا اے اوتھے ای ایس علاقے وچ اُگن والیاں فصلاں، پھلاں، پُھلاں، بوٹیاں، رُکھاں، میویاں تے سبزیاں دا ذکر وی بھرواں ملدا اے۔ رُکھ دھرتی دا سہپن تے گہنا ہوندے نیں۔ ہریاں بھریاں فصلاں تے سوہنے رنگ برنگے پُھل ویکھ کے دل وچ سوہنے جذبے پنگر دے نیں تے ایہہ جذبے جدوں شبداں راہیں بیان ہوندے نیں تاں لوک گیت جنم لیندے نیں۔ لوک گیت دنیا دے سارے ملکاں تے ساریاں زباناں وچ موجود ہوندے نیں۔ وکھو وکھ خطیاں دیاں گیتاں وچ اوتھوں دیاں رسماں ریتاں توں اڈ اوتھوں دیاں فصلاں پھلاں تے سبزیاں دا ذکر وی ضرور ملدا اے۔ پنجاب دیاں لوک گیتاں وچ نباتات دا ذکر بھرواں ایں جیہناں وچ رُکھ، جنساں، پھل، پھل تے سبزیاں شامل

نیں۔ رُکھاں وچ کیکر، ٹاہلی، سرو، کریر، بوہڑ، پیپل، نم، دھریک وغیرہ۔ پھلاں وچ شہتوت، امب، کیلا، سنگترہ، بیر، لیموں، بادام، امرود وغیرہ۔ جنساں وچ کنک، جوار، باجرہ، گنا، کپاہ وغیرہ۔ انج ای سبزیاں وچ تر، پیاز، سرسوں، لیموں تے چھولے وغیرہ دا ذکر چوکھا ملدا اے۔

سرہوں

سرہوں (Mustard)

علاقائی ناں/ Local Name	سرہوں، سرسوں، ساگ
نباتاتی یا سائنسی ناں/ Botanical Name	Brassica Nigra L.
نباتاتی پریوار/ Family	Brassicaceae

سرہوں نوں انگریزی وچ انڈین ریپ یاں انڈین کولزا (Indian Colza) آکھیا جاندا اے۔ سرہوں دے نکے نکے دانے ہوندے نیں ایہناں نوں توریا آکھیا جاندا اے۔ ایہہ دانے بڑے تیز تے کسیلے ہوندے نیں۔ ایہہ سیال ماہ ہوندی اے ایہدیاں گندلاں دا ساگ سبزی دے طور تے کھادا تے پنجاب وچ بہت پسند کیتا جاندا اے۔ اصل وچ تاں ایہہ مال ڈنگراں دے پٹھے ہوندے نیں تے ایس مقصد لئی تھوڑے ای رقبے تے کاشت کیتا جاندا اے۔ سرہوں دے بی حاصل کرن لئی ایہہ چھولیاں تے کنک نال اکٹھی ای بیج دتی جاندی اے تے جدوں پک جاندی اے تاں سٹے اتوں کپ لئے جاندے نیں تے سرہوں دے بی وکھ کر کے رکھ لئے جاندے نیں۔ ایہناں بیجاں وچوں تیل کڈھیا جاندا اے تے ایہناں بیجاں دیاں چھلاں نال جنوراں نوں کھوان لئی کھل تیار کیتی جاندی اے۔ سرہوں ہر قسم دی بھوئیں وچ کاشت کیتی جاندی اے۔ یاسر جواد سرہوں بارے لکھدے نیں۔

''چھوٹے پیلے پھولوں اور باریک پھلی والا پودا جس کے بیجوں سے تیز
بو آتی ہے برصغیر میں سرسوں کے ڈنٹھل پکا کر کھائے جاتے ہیں''

پنجاب واسی سرہوں دا ساگ بڑی ریجھ نال کھاندے نیں۔ ساگ نوں سیال دی چرس آکھیا جاندا اے۔ پنڈاں تھاواں وچ ایہہ سستا تے لگ بھگ مفت پک جاون والی سبزی اے۔ سرہوں دیاں کئی قسماں ہوندیاں نیں جیویں دیسی، سفید گوبھی، سیاہ گوبھی تے جاپانی سرہوں۔ سرہوں کیوں جے بڑی چھیتی دو جیاں قسماں نال گھل مل جاندی اے ایس لئی ایہدی کوئی خاص قسم نہیں ہوندی۔ ہر تھاں تے ہر علاقے وچ سرہوں مختلف ہوندی اے۔ ایہدا مزاج گرم تے خشک ہوندا اے۔ ایہہ معدے تے آنتاں

نوں صاف کردی اے۔ سرہوں دیاں وکھو وکھ قسماں بارے جانکاری دیندیاں رحمت خان لکھدے نیں:

''اسے انگریزی میں انڈین ریپ یا انڈین کولزا کہتے ہیں۔ نباتاتی نام براسیکا کیمپ رسٹک ہے اور یہ براسیکا خاندان کا مشہور پودا ہے سرسوں کی کاشت بہت تھوڑے رقبے پر کی جاتی ہے عام طور پر اسے بطور چارہ بویا جاتا ہے''

سرہوں دے ساگ تے ایہدے تیل دے کئی طبی فائدے نیں۔ سرہوں دا ساگ آئرن دا بہت وڈا سومہ اے۔ ایس نوں کھان تے ایہدے تیل نوں ورتن نال رتح دی پیڑ توں سردیاں وچ بچیا جاسکدا اے۔ سرہوں دے تیل نوں کھانا پکاون وچ ورتن نال بھکھ ودھدی اے۔ تیل تے لون رلا کے مسوڑھیاں تے لگاون نال اوہ تگڑے ہوندے نیں۔ ایہدا تیل پٹھیاں نوں طاقت دیندا اے تے جسم نوں تگڑیاں کردا اے۔ ایہہ بلغمی مرضاں لئی ودھیا اے۔ سرہوں دے طبی فائدیاں تے چانن پاؤندیاں احتشام الحق لکھدے نیں:

''ریاح تحلیل کرتی ہے سردی کی ریحی درد کو اس کا کھانا اور لگانا نافع ہے قاتل جنین ہے پیٹ کے کیڑے مار کر نکالتی ہے سودا کو خارج کرتی ہے معدہ و آنتوں کو صاف کرتی ہے ڈکار لاتی ہے معدے کو گرم کرتی ہے بھوک اور باہ کو قوت دیتی ہے بلغم کے فساد کو مٹاتی ہے پیشاب لاتی ہے کھجلی اور عرق النساء کو مفید ہے ورم تحلیل کرتی ہے قے لاتی ہے سرسوں میں ایک قسم کا تیل رہتا ہے''

ساگ صدیاں توں پنجابیاں دی من چاہی خوراک رہیا اے۔ سرہوں دے پیلے پُھل بہار دی رُت دے آون نال ای کھل اُٹھدے نیں۔ ایہناں پیلے پھُلاں دی نسبت نال ای بسنت منائی جاندی اے پیلے جوڑے پائے جاندے نیں۔ سرہوں دا ساگ تے مکئی نالے جوار دی روٹی نال مکھن تے لسی پنجاب واسی بڑی رجھ نال کھاندے پیندے نیں۔ پنجابی لوک گیتاں وچ وی پنجاب دیاں دوجیاں فصلاں، پھلاں تے بوٹیاں وانگ سرہوں، ساگ تے گندلاں دا ذکر ڈھیر ملدا اے جیویں:

''کیہڑی ایں توں ساگ توڑ دی
ہتھ سوچ کے گندل نوں پاویں''

ایس گیت وچ پنجاب دے پنڈ تے اوتھے وسن والے لوکاں تے اوہناں دے حالاتاں دا چوواں بیان اے۔ پنڈاں وچ زمیندار فصل بیج دے نیں جیویں سرہوں نوں جانوراں دے چارے لئی بیجیا جاندا اے۔ جد کہ کڑیاں یاں زنانیاں ایس فصل وچ وڑ کے گندلاں توڑ دیاں نیں تے ساگ پکاوندیاں نیں تے کدیں کدیں اوہ ان گیہلی وچ فصل نوں خراب وی کر دیندیاں نیں۔ ایس لئی ایس گیت وچ اک زمیندار واہی وان یا ساگ بیجن والا اک زنانی نوں پکار دیاں آکھدا اے کہ توں کون ایں کیہڑی ایں گندل نوں ہتھ سوچ سمجھ کے لاویں ایہہ یاد رکھیں کہ ایہہ میری فصل اے۔ انج ایس نکے جیہے گیت اندر اک پورا منظر تے جذبیاں دی بھرپور عکاسی وکھالی دیندی اے۔ نال ای نال پنجاب دے وسیب تے سوچ دا وی بھرواں اظہار ملدا اے۔

''سرہوں نا پُھل ماہیا
اسیں پردیسی آں آساں پچھے نہ رُل ماہیا''

موسم بہار دے آندیاں ای سرہوں دے سوہنے پیلے پُھل کِھل جاندے نیں تے نال ای عاشقاں دیاں دلاں وچ محبوب دی یاد دے دیوے جگ پیندے نیں۔ اتلے گیت وچ وی سرہوں دے پُھلاں دی گل ہوئی اے تے پردیس وسن والی معشوقہ آکھ رہی اے کہ اسیں دور رہن والے آں ایس لئی پیارے ساڈے لئی توں خوار نہ ہو پردیسیاں دا کوئی اعتبار نہیں ہوندا اوہ کسے وقت وی اُڈاری مار جاون گے۔

''مکڑی مندا کیتا ساڈے وطناں تے آ گئی آ
سرہوں بہوں سوہنی پُھل سارے کھا گئی آ''

اتّے بیان ہوئے گیت وچ اوہناں علاقیاں دی گل ہوئی اے جتھے نہراں ٹیوب ویل تے دوجے پانی دے وسائل گھٹ ہوون پاروں فصلاں گھٹ اُگدیاں نیں اجیہاں تھاواں تے آسمانی آفتاں تے ناگہانی حالات فصلاں نوں تباہ کر دیندے نیں۔ ایس اتلے گیت وچ وی اک کیڑے ٹڈی دل دیاں تباہ کاریاں تے بڑی سادگی نال چانن پایا گیا اے کہ ایس مکڑی دے آون نال سرہوں دے سوہنے کھیت تباہ ہوگئے نیں۔ ایس مکڑی نے بڑا بھیڑا کیتا اے کہ اپنی چنگی سرہوں دی فصل نوں اُجاڑ دتا سوں۔

اُتّے بیان ہوئیاں ساریاں مثالاں تے گیتاں توں اسیں گویڑ لاسکنیں آں کہ ایہناں لوک گیتاں وچ جتھے پنجاب دیاں فصلاں دا مڑ مڑ ذکر لبھدا اے۔ اوتھے ای پنجاب وچ واپرن والے ہر

نویکلے معاملے تے گل نوں وی گیتاں وچ تھاں دتی جاندی اے۔ انج اسیں آکھ سکنیں آں کہ جتھے ایہہ گیت پنجاب دی وسوں تے تاریخ دا پتہ دیندے نیں۔ اوتھے ای ایہناں وچ پنجاب دیاں فصلاں تے اوہناں بارے اُٹھن والے مسئلیاں دا ذکر بھرواں ملدا اے۔

تر

تر	Cucumber
علاقائی/ Local Name	تر/ککڑی
نباتاتی یا سائنسی ناں/ Botanicla Name	Cucumr
نباتاتی ٹبر/ Family	Cucurbitaceae

تر پنجاب وچ بڑے وڈے پیمانے تے گڈی جاون والی سبزی اے۔ ایہہ کچی سلاد دے طور تے کھادی جاندی اے۔ میدانی علاقیاں دا پھل اے تے خشک رُت تے گرم مرطوب آب و ہوا والے علاقیاں وچ چنگی پیداوار دیندی اے۔ ایس نوں پھل، سبزی تے سلاد دے طور تے ورتیا جاندا اے۔ ایس نوں ککڑی وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ کھیرے دے ٹبر وچوں اے ایہدا رنگ ہلکا جیہا ساوا ہوندا اے تے سواد پھکا۔ ایس نوں پکایا نہیں جاندا، کچی حالت وچ کھایا جاندا اے۔ ایہدا مزاج ٹھنڈا تے تاثیر سرد تر اے۔ ایہہ کھیرے نال رلدے ملدے غذائی اجزاء رکھدی اے۔ ایہدے تخم دوائیاں بناون لئی ورتے جاندے نیں۔ پنجاب تے سندھ وچ ایہہ کھیرے نالوں ودھ رقبے تے گڈی جاون والی سبزی اے۔ ایہہ گرمیاں دی رُت دی اک نویکلی سبزی اے زرعی انسائیکلو پیڈیا وچ تر دے حوالے نال انج جانکاری درج اے۔

> ''تر پنجاب میں موسم گرما کی اہم فصل ہے۔ یہ بیلوں والی سبزیوں مثلاً گھیا توری، رام توری، کھیرا، خربوزہ، تربوز، ٹینڈا، کریلا، چپن کدو کے خاندان سے تعلق رکھتی ہے تر کو ککڑی بھی کہتے ہیں۔ اسے سلاد کے طور پر کچی کھاتے ہیں امیر و غریب دونوں کی یہ من پسند سبزی ہے۔ اس کے پکے ہوئے بیجوں سے مغز نکال کر بھی کھائے جاتے ہیں یا مٹھائیوں وغیرہ میں ڈالے جاتے ہیں۔ دیسی حکیم گرمیوں کے موسم میں تر کے مغز کا استعمال تجویز کرتے ہیں کیونکہ اس کی تاثیر ٹھنڈی ہوتی ہے''

تر یا ککڑی زیادہ موٹی پسند نہیں کیتی جاندی۔ ایس لئی قدرے کولی تے نرم نالے پتلی حالت وچ ہی ویل توں اُتار لئی جاندی اے۔ تر ڈھڈ تے ڈھڈ دیاں بیماریاں لئی بڑی نویکلی سمجھی جاندی اے۔ تر کئی طرح دے نمکیات دا اکٹھ ہوندی اے۔ ایہدے وچ کیلشیم، فاسفورس، میگنیشیم چوکھی مقدار وچ پائے جاندے نیں۔ ایس توں اڈ وٹامن سی تے بی وی تر وچ پائے جاندے نیں۔ تر کھاون نال گرمی دی رُتے پانی دی کمی (Dehydration) نہیں ہوندی۔ ساہ نوں تازہ رکھدی اے تے کینسر ورگی وڈی بیماری دے خلاف طاقت پیدا کردی اے تے اوہدے توں محفوظ رکھدی اے۔ تر غذا نوں چھیتی ہضم کرن وچ مدد کردی اے۔ ایس لئی ایہہ سلاد دے طور تے ورتی جاندی اے۔ ایہہ شوگر دے مریضاں لئی بڑی فائدہ مند اے۔ انسولین دے درجے نوں قابو رکھدی اے۔ ایہدے وچ سیٹرول ہوون پاروں ایہہ کولیسٹرول نوں ودھن نہیں دیندی۔ ایہہ قبض تے تیزابیت نوں ختم کردی اے تے سینے دی جلن نوں گھٹ کرن وچ مدد دیندی اے۔ ایتھوں تائیں کہ ایہہ اک ودھیا سبزی اے۔

عشق اک اجیہا جذبہ اے جیہدے وچ بندہ اپنے آل دوالے توں بالکل بے نیاز ہوجاندا اے۔ ہر ویلے اپنے محبوب تے یار دیاں خیالاں وچ غرق رہندا اے۔ اوہ ایس گل دی بالکل پرواہ نہیں کردا کہ لوکی کیہ کہن گے۔ اوس نوں پرواہ نہیں ہوندی اوہ تاں صرف اپنے دل دی آواز سن دا اے تے اوہدے ول ای دھیان دیندا اے۔ ایس لئی اوہ اپنے محبوب نال مخاطب ہوندا اے کہ اے میرے پیارے، میرے محبوب تر دی رُت اے بازار وچ تراں وک رہیاں نیں تے میرا دل صرف ایس گل لئی تڑپ رہیا اے کہ توں میرے کول ہوویں۔ تیرا گھر کتھے کس گلی وچ اے کیوں جے میں عاشق آں تے عاشق دا دل صرف اپنے محبوب نوں بھالدا اے۔ رُت کوئی وی ہووے ویلا کیہو جیہا وی ہووے تھلڑے گیت وچ اک عاشق اپنے دل دی گل کردیاں پنجاب دی خاص سبزی تر دا ذکر انج کردا اے۔

''بازار وکیندی تر وے
تینڈا کیہڑی گلی وچ گھر وے
دل ساڈا پچھنا..... وے ڈھولا
ڈھول سجنا
ماہی دے نظارے کولوں کیوں رجنا''

عاشق اپنے محبوب دے عشق وچ ہر کم کر جاون نوں تیار ہوندا اے۔ جیویں رانجھے اپنا تخت ہزارہ چھڈیا تے ہیر دیاں مجھاں چاریاں بلھّے شاہ اپنے محبوب نوں مناون لئی ساوے سوہے چولے پائے، سوہنی کچے گھڑے تے ترگئی، مرزے صاحباں خاطر اپنی جان دی بازی ہاری، فرہاد شیریں خاطر پہاڑاں وچوں دودھ دی نہر کڈھ لیایا، سسی پنوں پنوں کردی تھلاں وچ غرق ہوگئی تے مجنوں اپنے آل دوآلے توں بے نیاز ہو کے لیلیٰ لیلیٰ پکار دا رہیا۔ ایتھوں تائیں کہ ہر عاشق اپنے محبوب دے اشارے دی اُڈیک وچ ہوندا اے تے سچا عاشق اپنے عشق دی پکیائی ثابت کرن لئی ہر اوکھ توں لنگھ جاندا اے۔ عشق مجازی ہووے تے بھاویں حقیقی محبوب دے اک اشارے تے سب کجھ لٹاون والا ای سچا عاشق اکھوان داحق دار بن دا اے۔ ایسے ای گل نوں لوک گیت وچ انج بیان کیتا گیا اے۔

''ساوی تر ماہیا!
اسیں تیرے نوکر ہاں
کوئی حکم تے کر ماہیا''

پودیاں تے انسان دا سمبندھ ڈھیر پرانا اے۔ سائنس دی زبان وچ انسان تے نباتات دے ایس تعلق لئی ایتھنو باٹنی "Ethnobotany" دی اصطلاح ورتی جاندی اے۔ Ethno مطلب رہتل وسیب جدکہ Botany پودیاں دے علم نوں آکھدے نیں۔ ایتھنو باٹنی بندیاں تے بوٹیاں دے آپسی تعلق دے سائنسی مطالعے نوں آکھدے نیں۔ پودے یاں بوٹے انسان لئی کس قدر اہمیت رکھدے نیں ایہدا پتہ اوس نوں چر کے لگا پر ایس توں پہلاں وی اوہ جاندیاں نا جاندیاں بوٹیاں توں اپنیاں لوڑاں پوریاں کر رہیا سی۔ ایس دھرتی تے انسان نوں اپنا وجود قائم رکھن لئی جیہناں چیزاں دی لوڑ پیندی اے۔ بوٹے ایہناں وچ موہرلے نمبر تے نیں بوٹے انسان اپنے گھراں چھتاں، جنوراں دے چارے، اپنی خوراک، لباس، زہریلے جنوراں نوں نسان، پوجا پاٹھ، دوا دارو ایتھوں تائیں کہ ہر کم لئی ورتدا اے تے بوٹیاں نال ایہی تعلق ہر علاقے دے لوک گیتاں وچ وی وکھالی دیندا اے۔

☆☆☆

اجیت کور

گُرمکھی اُلتھا: اعجاز

بُت شِکن

کالج دے سٹاف رُوم وِچ مسز پانڈے، مسز بھٹناگر، مس دُوبے تے مسز سُود وِچ کوئی بڑی رازدارانا گل ہو رہی اے۔ چارے جنیاں میز اُتے اگّے ول نوں جُھکیاں ہوئیاں نیں تے اوہناں دِیاں اکھاں وِچ اِک چمک اے۔

مسز بھٹناگر ساہو ساہ ہوئی کوئی گل سُنا رہی اے۔ مسز سُود ساری حیرانی اکھاں وِچ بھر کے کہندی اے، ''اچھا، تاہیوں مہارانی دے پَیر نہیں لگدے دھرتی اُتے۔''

سارِیاں اِک انوکھے خمار وِچ، اِک انوکھی تسلّی وِچ مسکرا رہیاں نیں۔

مِس سُود سٹپٹا کے بُوہے ول ویکھدی اے..... مسز چودھری اندر آ رہی اے۔

ہلکے جہے رنگ دی ہینڈلُوم سلک دی قمیض سلوار، ہلکے چاکلیٹ رنگ دی سِلک دی چُنّی، سِدّھے چیر نال سِدّھے جہے واہے ہوئے وال، لمّ سلمّی اِک گُت، گمبھیر حُسن، شہد دے رنگ دِیاں اکھاں، سِپّ دے اندر لے رنگ ورگا مُونہہ، بلکُل ہلکی جہی لِپ سٹِک دی چھوہ، تے ہتھ وِچ دو تِن کتاباں۔

سبھ چُپ ہو جاندیاں نیں۔

پر اج اگّے وانگوں سبھ نظراں چُرا کے دُوجے پاسے نہیں تکّیا۔

ہتّھاں نے گھبرا کے کوئی میگزین نہیں ٹٹولی۔ سبھ نے سِدّھا مسز چودھری ول تکّیا تے مسز چودھری نے ویکھیا، کہ اَٹھ اکھاں مسکراندیاں ہوئیاں اوہنوں گھُور رہیاں نیں..... جِویں ونگار رہیاں ہون، جِویں ہسّ رہیاں ہون، جِویں تسلّی نال چمک رہیاں ہون۔

اچانک پانڈے ہولی جہی کوئی گل کردی اے، تے چارے جنیاں ٹھہا کا مار کے ہسّ پیندیاں نیں۔

مسز چودھری نوں لگدا اے، اوہدے جسم وِچ کلوروفارم دی بے ہوشی دی پہلی لہر لنگھی اے۔ اِک جھٹکے نال اوہ اپنے آپ نوں سنبھالدی اے، تے اوہدے قدم اِک کُرسی ول ودھ جاندے نیں۔

''مَیں ایہناں ساریاں دا کیہ وگاڑیا اے؟ کیہ وگاڑیا اے مَیں؟'' اوہدے اندر اپنے آپ گھبرا کے اِک چیک اُٹھ رہی اے۔

مسز چودھری جدوں ایس کالج وِچ ہسٹری دی لیکچرر بن کے آئی، تاں مرد لیکچرر نے اوہدے ول اُچیچے طور تے تکّیا۔

''گریس فُل۔'' پروفیسر دھرم ویر نے کہیا۔

''حسین سادگی!'' پروفیسر پال نے آواز وِچ سوری شلا گھا بھر کے ریمارک دِتا۔

''اِریزسٹیبلی چارمنگ۔'' پروفیسر سنگھ نے بڑے رازدارانا لہجے وِچ پروفیسر ملہوترا نوں کہیا۔

کجھ لیکچرر عورتاں سن۔ اوہناں مسز چودھری نوں اپنے گروپ وِچ رلان دی کوشش کیتی۔ مسز چودھری اوہناں نال چار پنج دیہاڑے بیٹھی وی، پر اوہ اِنج بہندی، جویں کوئی کنارے اُتے کھڑو کے لوکاں نوں چکّڑ وِچ وڑ کے پانی تک پہنچدیاں، کپڑے بھیوندیاں ویکھے۔

مسز پانڈے مسز بھٹناگر دی ساڑھی دی تعریف کردی، ''اوہ لَولی، ایہہ رنگ تے تہانوں اینا ڈُھکدا اے مسز بھٹناگر!''

''مسٹر بھٹناگر دی سلیکشن اے کہ تہاڈی اپنی؟'' مِس دُوبے اِک مسکراہٹ اپنے ہوٹھاں اُتے چِپکا کے پُچھدی۔

''ساڑھیاں تاں اج کل رائلٹی اُتے بڑیاں سوہنیاں آئیاں ہوئیاں نیں۔'' مسز سُود اپنی پنج دِناں دی آوارہ گردی دی محنت نال کمائی جانکاری نوں الائچی وانگ تلی اُتے رکھ کے پیش کردی۔

''نہیں، کلا بھون اُتے وی بالکل لیٹیسٹ ورائٹی اے۔'' مسز بھٹناگر اِنج آسانی نال ساری بازی مسز سُود نوں نہیں سی جتّن دے سکدی۔

تے مسز چودھری اُکتاؤندی رہندی۔

جاں اوہ اپنے بچیاں دِیاں گلّاں کردِیاں رہندیاں جاں اپنے پتیاں دِیاں، جاں کاراں دے نویں ماڈلاں، جاں نویاں پکچراں دِیاں۔

تے ساریاں وسّے وسّے مسز چودھری نوں اپنے رنگ دے ڈول وِچ گھسیٹ کے اِک ادّھ ڈوبا ضرور دینا چاہندیاں۔ پر مسز چودھری بے نیاز رہندی۔

عورتاں اپنے آپ وِچ سمٹی تیویں نوں بڑے دھڑلّے نال نفرت کر سکدیاں نیں۔ واہ، ایہہ مہارانی سمجھدی کیہ اے اپنے آپ نوں؟ بہت سپیریر؟ کھڑا سُر خاب دا پر لگّا ہویا اے ایہنوں؟

ہولی ہولی، اٹھّاں دساں دِناں وِچ ہی، ساریاں نے مسز چودھری نوں اپنے نال رلان دِیاں کوششاں بِلکُل کامیاب نہ ہوندیاں ویکھ کے ہتھیار سُٹّ دِتے۔

مسز چودھری خالی پیریڈ وِچ سٹاف رُوم وِچ کوئی خالی کونا لبھّدی، تے کسے صوفے وِچ جا دھسّدی۔ اخبار پڑھدی رہندی، جاں کوئی کتاب۔

باقی ساریاں لیکچررز نے اوہدے خلاف اِک سانجھا مورچا بنا لیا۔ اوہ آوَندی، تاں گلّاں ہوندیاں ہوندیاں رُک جاندیاں، ہاسے کھِلّر دے کھِلّر دے سمٹ جاندے، گلّاں دی والیم بالکل مدّھم ہو جاندی۔

مرد لیکچررز نے وی مسز چودھری نال معصوم جہیاں کُھلّاں لین دی کوشش کیتی۔

''بالکل اَیبز اربڈ اوتُسیں تے پڑھن وِچ، مسز چودھری۔ کیہ پڑھ رہے او؟.....'' پروفیسر دھرم وِیر پُچھدے۔

''اِک کپ کافی دا مسز چودھری؟ پروفیسر سِنگھ مسکرا کے نیوتا دیندے۔

مسز چودھری اپنی سلونی گمبھیر مسکراہٹ نال جدوں ''نو، تھینک یو!'' کہندی، تاں پروفیسر سِنگھ نوں لگدا، جویں گرم کافی اوہناں دے پنڈے اُتے چھلک گئی ہووے۔

تے اِنج کجھ دِناں وِچ ہی مرد لیکچررز نے وی اوہدے خلاف اِک جائنٹ ڈیفنس بنا لیا۔

مسز چودھری اگّے وانگوں ہی بے نیاز سی۔ چُپ چُپ، سیانی سیانی، گمبھیر گمبھیر، بھولی بھولی اوہ اِک پاسے بیٹھی رہندی، پڑھدی رہندی۔

پر وِدیارتھیاں دی اوہ محبوبہ سی۔ پہلے پہل پچھلے بینچاں توں دو تن مُنڈیاں نے شرارت کرن دی کوشش کیتی، پر جدوں بِلکُل ساویں آواز وِچ مسز چودھری نے اوہناں نوں کہیا، کہ کم دے ویلے اوہ بِلکُل کم کردی اے تے کم لیندی اے، جے کسے نے اوہدے نال ہسّنا کھیڈنا ہووے تاں پیریڈ توں بعد اوہنوں کلاس رُوم توں باہر مِل لوے، تاں سبھ چُپ ہو گئے۔

فیر مسز چودھری دی سیانپ وِچ کوئی اجیہا جادو سی، اوہدی سُوجھ بھری جانکاری وِچ کوئی اجیہا ٹُونا سی کہ سارے اوہدی عزت کرن لگ پئے۔ اپنی عزت، جِتّی اوہناں اج تک کسے دی نہیں سی کیتی۔ اوہدی پِٹھ پچھے وی کوئی ماڑا بول اوہدے بارے نہ بولدا۔

ہُن خالی پیریڈز وِچ وی مسز چودھری کول سٹاف رُوم وِچ بہِن لئی گھٹ ہی وقت مِلدا۔ سٹوڈنٹس اپنی پڑھائی دِیاں مشکلاں، اپنیاں نجی سمّسیاواں لے کے اوہدے کول آئے رہندے۔

کم وِچ اوہنوں اینا مگن ویکھ کے لیکچرر اوہدے نال ہور ناراض سن۔

ساریاں نوں اِنج لگدا، جویں اوہ اِک سنگِ مرمر دا بُت سی..... اُتوں چکنا دِسن والا، سخت پتھر۔ تے اوہ بُت اِک اُچے 'پیڈسٹل' تے کھڑا سی، اِک اُچّے چبوترے تے۔ اوہ سارے اوہدے تھلّے کھڑے سن تے اوس بُت اُتے جھلاّ رہے سن، کہ اوہ اینا اُچا کیوں سی، کہ اِنج اُچا تکّدیاں اوہناں دِیاں دھوناں آ کڑ جاندیاں سن، تے اوہناں دے اوس نوں ہتھ چھوہ نہیں سن سکدے۔ اوہ اوس بت نوں دوہاں ہتھاں نال پھڑ کے تھلّے ڈیگ لینا چاہندے سن، اوہنوں اپنے ہتھاں نال مسل کے اپنیاں نہوندراں نال کُھرچ کے، پَیراں ہیٹھ روند دینا چاہندے سن۔ پر اوہ بے بس سن۔ تے ایہہ بے بسی مسز چودھری دے خلاف نفرت بن کے رِجھ رہی سی، دِیوار بن کے اُسّر رہی سی۔

نالے کسے نوں کوئی حق نہیں کہ اوہ اِنج دُوجیاں نالوں اُچا اُٹھ جائے تاں کہ باقی سارے لوک اوہدے کول کھلون، تے بونے نظر آ ون۔ تے جے کوئی اُچا اُٹھ ہی جائے، تاں بونیاں دا اخلاقاً تے قانوناً حق بندا اے کہ اوہ جہاد کر دین۔ تے بونے جہاد کر رہے سن۔

تے اِنج کجھ ہفتے گزر گئے۔

.....

پر اچانک اج ساریاں دے مُونہہ چمک اُٹھے سن، ساریاں دِیاں اکھاں وِچ رونق سی۔

مسز بھٹناگر پکّی خبر لیائی سی کہ مسز چودھری نوں اوہدے خاوند نے چھوڑ دِتا ہویا سی، تے مسز چودھری دا اِک بچہ وی سی، تے ہُن اوہ اِکلّی رہندی سی، تے اوہدے خاوند نے سبھ نوں کہہ رکھیا سی کہ اوہ ایس کر کے اوس نوں اپنے کول نہیں رکھدا، کیونکہ اوہدا چال چلن ٹھیک نہیں۔

مسز بھٹناگر تاں جویں ستّ سمندر پار دے کسے ٹاپُو توں اوہ توتا پھڑ لیائی سی جس وِچ ایس راج کماری نے اپنی جان رکھی ہوئی سی۔

اوہنے اپنا راز ''دسّنا نہ کسے نوں!'' کہہ کے ہولی ہولی چونہہ پنجاں نوں دسّیا۔ تے رِیسیسّ ہوندیاں ہوندیاں ایہہ خبر جنگل دی اگ وانگوں سارے سٹاف وِچ پھیل چکی سی۔

مِس دُوبے نے اِک واری دبی آواز وِچ کہیا، ''کیہ پتا، ایہہ غلط ہی ہووے۔ ہر مرد جدوں عورت اُتے ظلم کردا اے، تاں اوہنوں کجّن لئی ایہو ہی گل آکھدا اے کہ اوس تیویں دا چال چلن ٹھیک نہیں۔''

پر مسز بھٹناگر اِنج اپنے ستّ سمندر پار دے عجوبے نوں بے عزت ہون دینا منظور نہیں سی کر سکدی، ''نہیں جی، سارے ایہہ پئے کہندے نیں۔ تے خلقت دی زبان تے خدا دا نقارا ہوندی اے۔''

''آہو جی۔'' مسز پانڈے نے ایس سوادلی گل دے جادونوں قائم رکھن وِچ اپنا ایماندارانا سہیوگ دِتا۔

مسز چودھری سٹاف رُوم وِچ آئی، تاں اگّے وانگوں گلّاں دی محفل برخاست نہیں ہوئی، سگوں اِک زور دا ٹھہا کا گُونجیا، جِویں سارے دِناں دی کسر کڈھ کے اوہناں نے اِک تھپڑ مسز چودھری دی گلّھ اُتے ماریا ہووے۔

ساریاں نظراں مسز چودھری ول گھمیاں۔ اج کسے نے اکھاں نہیں چُرائیاں۔ ساریاں اکھاں وِچ اِک بے نقاب کرن والی ونگار سی، ''کیوں مہارانی جی، کاہدی اَینٹھ اے؟.....'مجاز درست نیں ناں؟'

مرد لیکچررز نے بے باک نظراں نال مسز چودھری ول تکّیا، 'ہاں، تے پاکیزہ فاختا، ایہہ نقاب ایس لئی سی، کیونکہ تہاڈا خاوند کہندا اے کہ تُسیں .....ہس ..... ہس .....ہس ..... اکھاں دے کئی جوڑیاں وِچ مذاق سی، طنز سی، کھِلّی اُڈاؤن والی چمک سی۔

پروفیسر پال نے اج بِنا کسے تکلّف دے مسز چودھری نوں کہیا، ''مسز چودھری، اج کل اِک فلم بڑی سوہنی چل رہی اے، اَین افیئر ٹُو رِیمیمبر''۔ جے شام دا تہاڈا کوئی خاص پروگرام نہ ہووے، تاں چلّو۔''

مسز چودھری نے پروفیسر پال ول قہری گُھوری نال تکّیا۔ پروفیسر پال نے اوہدی گُھوری دی کوئی پرواہ نہ کردیاں مسکرا کے تے کھبّی اَکھ تھوڑی جہی دبّ کے کہیا، ''بادشاہو، اسیں کہڑے تہاڈے مانہہ پٹّے نیں؟ ساڈے نال وی کدے چل پوو۔''

سارے جِویں ایہہ سوچ رہے سن، کہ مسز چودھری اِک عورت نہیں سی جس دے ساتھ نوں، جس دی محبت نوں جتّن دی لوڑ ہوندی اے، سگوں اوہ اِک ڈِش سی جہڑی اوہناں دے اگے میز اُتے پروس دِتی گئی سی۔

.....

مسز چودھری سبھ سمجھ رہی اے۔ تے اوہنوں پتا اے کہ ایہناں ونگار دِیاں ہسّدِیاں اکھاں دے پچھے کیہ اے؟

پر اوہ خاموش اے۔ اوہدے ڈِھڈ وِچ جِویں کوئی مدھانی نال کجھ رِڑک رہیا اے، تے اوہدے پِنڈے دے سارے لُوں جِویں سُلگدِیاں چنگاں بن گئے نیں۔

سارے نُکش نیں کیونکہ اوہناں نے اوس بُتّ نوں گھسیٹ کے پیڈسٹل توں تھلّے ڈیگ لیا اے، تے ہُن اوہ اوہنوں ہتھ لا سکدے نیں، ولُوندھر سکدے نیں، توڑ سکدے نیں، اوہدے ٹھیکریاں نوں پَیراں ہیٹھ روند سکدے نیں۔

☆☆☆

ایم آر مرزا

وچاری مرگئی ہووے گی

میں اپنی دوکان تے اکلا بیٹھا ہویا ساں میرے شاگرد تے کاریگر باہر دا کم کرن گئے ہوئے سن۔ میں سوچیا کہ گاہک آن والا اے وہلیاں بہن نالوں میں قبر دی پلیٹ لکھ لواں۔ تار چوں ٹنگی ہوئی پرچی کڈھی تے چراغ دین ولد نتھا عمر 105 سال جدوں ایہہ پرچی پڑھی تے پلیٹ لکھنی شروع کر دِتی۔ نال ای میں سوچی پے گیا کہ ایس بندے نے 100 سال توں اُتّے عمر گزارلئی اے۔ ایہہ اپنے نال کی لے گیا ہووے گا۔ صرف اپنے اعمال چنگے یا مندے۔ ایہنے اپنی حیاتی وچ پتہ نہیں کنھے دُکھ سکھ ویکھے ہون گے۔ اپنی حیاتی دالمّاں سفر گزار کے کجھ نہ کجھ یاداں وی چھڈ گیا ہووے گا۔ نیم پلیٹ لکھ دیاں ہویاں ڈونگھیاں سوچاں وچ کھبیا ہویا ساں کہ اِک کڑکنی جئی آواز آئی۔ گواہنڈیو السلام وعلیکم! میں وعلیکم السلام کہندے ہویاں سر اُتاں چک کے ویکھیا تے اِک لماں لجھا بندہ میرے بالکل کول آ کے کھلوتا ہویا سی۔ پینٹ کوٹ، چنگا ٹوہر ٹپا، فوجی کٹنگ تے چٹے وال جس طرح کوئی فوجی جنرل، کرنل یا کسے محکمے دا وڈھا افسر ہووے۔ میرے کول ہور تے کجھ نہیں سی، اِک سٹول پیا ہویا سی، اوہ وی رنگو رنگ ہویا سی اوہنے اجازت منگی میں ایس تے بہہ جاواں۔ میں کچا جیا ہو کے کول پئی میلی جئی ٹاکی سٹول تے پھیری تے اوہنوں آکھیا سر جی بہہ جاؤ۔ میں سوچیا ایہہ ساڈا گواہنڈی کِدھروں آ گیا۔ پہلے تاں ایہنوں کدے ویکھیا ای نہیں۔ شاید نال ای ملکاں دا مکان کرائے تے چڑھدا لہندا رہندا اے۔ ایتھے کوئی کرائے دار آ گیا ہووے۔ یا مُل خرید لیا ہوئے ایسے ای دوران اوہنے اپنی گل شروع کر دتی۔ پینٹر صاحب میں تہاڈے کول فرنٹ والی دوکان کرائے تے لے لئی اے۔ میں اُٹھ کے چاہ پانی لیان لگا۔ اوہنے روک دِتا پہلے دو چار گلاں اوہنے اُردو وچ کیتیاں۔ فیر اوہنے سوچیا کہ ایہدے نال پنجابی وچ ای گل کرنی بہتر اے۔ کہن لگا کہ میں محکمہ ہائی وے وچ انجینئر ساں اوتھوں ریٹائر ہون توں بعد سوچیا کہ ویہلے بہن نالوں بہتر اے کہ کوئی بہن اُٹھن دا ٹھکانہ بنایا جاوے نالے تھوڑا بہت خرچہ پانی

وی بن جایا کرے گا۔ نالے دیہاڑی وی سوکھی لنگھ جایا کرے گی۔ میں ایتھے پراپرٹی ڈیلر دا دفتر بنان لگا واں۔ جے مہربانی کرو تے مینوں بورڈ فلیکساں وغیرہ تیار کر دیو۔ اج 22 تاریخ اے میں اٹھاں دناں وچ ای دفتر نوں مکمل کرنا چاہنا واں۔ ایس لئی کہ نویں سال 2008 دی پہلی تاریخ نوں میں افتتاح کرلواں تانجے لوکاں نوں پتہ چل جاوے۔ میں اوہدی ساری گل سُنن توں بعد فیتہ پھڑیا تے موقع ویکھ کے بورڈ لان والی جگہ دا سائز لیا۔ اوس توں بعد اوہنوں ٹوٹل لا کے پیسے دسّے۔ پیسے میں تھوڑا جیا ریٹ ودھا کے دَسّے۔ اوہنے اونے ای کڈھ کے پھڑا دِتے۔ مینوں کیہندا اِک مہربانی کر کہ مینوں رنگ کرن والے بندے لبھ دیو۔ میں دوکان تے رنگ کروا لواں۔ میں آکھیا مالک نے تاں اجے 4 دن پہلے ای رنگ کروایا اے۔ کیہ ضرورت اے ایویں خرچہ کرن دی۔ سوہنا رنگ ہویا اے۔ اوہنے آکھیا نہیں۔ ایہہ رنگ مینوں پسند ای نہیں۔ میں آکھیا صبح سانجھرے چوک یتیم خانے رنگ کرن والے بتھیرے بیٹھے ہوندے نیں۔

جاؤ فیر اوتھوں صبح رنگ ساز پھڑ لیاؤ۔ اوہ دوسرے دن یتیم خانے چوک چوں 2 رنگ ساز لے آیا۔ میں سوچیا چھوٹی جیہی دوکان تے رنگ ساز 2۔ اوہنے اوہناں نال ریٹ دی گل کیتی۔ ایس دوکان نوں رنگ کرنا ایں تے سارا میٹریل وی تہاڈا ای ہووے گا۔ اوہناں نال ریٹ طے ہوگیا تے اوہنے اوہناں نوں کجھ پیسے نقد دے دتے۔ باقی کم مکمل ہون توں بعد دینے سن۔ اوہناں دوہواں کولوں اوہنے شناختی کارڈ دیاں کاپیاں لے کے آکھیا کہ ایہہ کاپیاں ایس لئی لیاں نیں کہ زماناں بڑا خراب اے۔ کم مکمل ہون توں بعد میں تہانوں باقی پیسے وی دے دیواں گا۔ نالے ایہہ کاپیاں وی واپس کر دیواں گا۔ اوہ بندہ دوکان تے رنگ کروان توں بعد فیر میرے کول آ گیا۔ میں دوکان دا گیٹ لواناں ایں تے نالے شیشہ شوشہ لان آلا بندہ وی پتہ کر کے دیو۔ میں گواہنڈی ہون دے ناطے پڑھیا لکھیا تے سلجھیا ہویا انسان سمجھ کے اوہدی ایہو جئی چھوٹی موٹی مدد کردا رہندا ساں۔ میں اِک ویلڈنگ والے نوں بلوایا، اوہنے ناپ وغیرہ لیا تے پیسے دسّے۔ ویلڈنگ والے نے گیٹ دے جنے پیسے دسّے اوہنے اوہنوں اونے ای نقد پھڑا دتے۔ ایسے طرح شیشے والے نوں جنے منگے اوہنوں نقد پھڑا دتے کسے نال کوئی کمی بیشی نہیں کیتی۔ اوہدے وچ ایہہ گل وی سی کہ ایہہ سارے کاریگر مینوں جان دے سن۔ اوہ میرے کہن تے ای آئے سن۔ اچھا میں اپنی حیاتی وچ ایہو جیہا انسان پہلی واری ویکھیا کہ کم کرن والیاں نوں مونہوں منگے پیسے دیوے تے کمی بیشی وی نہ کروائے۔

میں سوچیا ایڈے وڈھے محکمے چوں وڈھا افسر ریٹائر ہویا اے۔ پیسے وادھو ملے ہوون گے۔ نالے وڈھا افسر رہیا ایہنوں کیہ پتہ دنیا دے رنگ ڈھنگ دا۔ جنے کوئی منگی جاندا اونے ای پھڑائی جاندا اے۔ واہ وا درویش بندا اے۔

دفتر دا ایہہ سارا کم ہون توں بعد میں وی بسم اللہ پراپرٹی ڈیلر دے ناں دے فلیکس تیار کر کے لوا دِتے۔ کرسیاں، میز، صوفے وغیرہ رکھ کے دفتر نوں مکمل تیار کر لیا تے دفتر وچ بیٹھنا شروع کر دتا۔ دفتر دا شٹر گیٹ، کھولن تے بند کرن لکیاں تھوڑا جیہا تنگ کر دا سی۔ ویلڈنگ والے نوں بلوایا۔ گیٹ ٹھیک کران توں بعد اوہنوں ای ڈیلر نے کہہ دِتا کہ مینوں کوئی ایس دفتر وچ بہن والا بندہ دیو۔ جیہڑا دفتر کھول کے صفائی صفوئی کر کے بہہ جایا کرے۔ کوئی مکان پلاٹ وکھانا پوے تے وکھا دیا کرے۔ ویلڈنگ والے نے آکھیا۔ جی ہاں میرے کول بندہ ہے میرا تایا منھا ویلا رہندا اے۔ چلو اوہدا وی کوئی آسرا بن جاوے گا۔ نالے لالچ لگ جاوے گا۔ ویلڈنگ والے نے اپنا تایا اوہدے کول چھد دِتا۔ تائے منھے نوں سارے تایا منھا ای کہندے سن۔ تائے منھے کول موبائل نہیں سی۔ ڈیلر نے تائے منھے نوں اِک چھوٹا جیہا موبائل لے دِتا تے اپنے کولوں ای سِم وی پوا دِتی۔ اکا، دُکا گاہکاں دا آنا جانا شروع ہوگیا۔ تایا منھا وی ویلے نال دفتر آ جاندا سی تے دفتر دی صفائی صفوئی کر کے بہہ جاندا سی۔

میری دوکان بالکل اوہدے کول ہون دی وجہ نال مینوں اوہدے آن جان دا پتہ چلدا رہندا سی۔ اوہ ڈیلر جدوں وی آندا سی سِر تے صافہ رکھ کے مُنہ لکویا ہوندا سی کدی مارکیٹ دی اندر دی گلی ولوں، کدی دوکان دے پچھے تے کدی کھبّے پاسیوں اچانک رونما ہوندا سی۔ میرا وی اوہدے دفتر وچ بہن، اٹھن ہوگیا۔ آن توں پہلوں تائے منھے نوں اوہ فون ضرور کر دا سی۔

کوئی آیا تے نہیں، تایا منھا رپوٹ دیندا رہندا سی۔ ایسے طرح ڈیڑھ دو مہینے لنگھ گئے۔ انت دی گرمی، دھپ پورے جوبن تے آئی ہوئی سی۔ شکر دوپہر ویلے دفتر دے بالکل سامنے کونے والی دکان شیخ جنرل سٹور تے اِک مرد تے اوہدے نال اِک بڈھی عورت موٹر سائیکل تے آئے۔ اوہناں نے کوک دیاں 2 بوتلاں لیاں تے باہر دکان دے پرچھاویں تھلے ای کھلو کے پین لگ پئے۔ میں وی ڈیلر دے دفتر وچ موجود ساں۔ سانوں شیشے وچوں سب کجھ نظر آ رہیا سی۔ اوہ پسینوں پسینی ہوئے سن۔ اوہ بوتل پین دے نال نال دفتر ول وی بار بار ویکھ رہے سن۔ تھوڑی دیر بعد اوہناں نے بوتلاں پی کے واپس کیتیاں تے ایس دفتر وچ وڑ آئے۔ بیٹھ کے 7-5 منٹ ساہ لیا۔ انج لگدا سی کتوں دوروں آئے

نیں۔ ڈیلر توں اوس بھائی نے پچھیا سَر تہاڈا ناں کیہ اے۔ ڈیلر نے پہلاں ہیٹھاں اُوتاں ویکھیا، تھوڑا جیہا سوچ کے اوہنے آکھیا جی میرا ناں برکت علی اے۔ اوس بندے نے آکھیا سَر سانوں اِک گروی مکان چاہی دا اے۔ ڈیلر نے آکھیا ست بسم اللہ، بڑے مکان جنیں آکھو گے ملن گے پر ایہہ دسو تہاڈے کول کنے کو پَیسیاں دی گنجائش اے۔ بندے نے آکھیا جناب 6 کو لکھ کر سکدے آں۔ برکت صاحب ایہہ میری وڈھی بھین اے ایہدا خاوند فوت ہوگیا اے۔ ایس وچاری دیاں 4 دھیئاں نیں۔ ایس بڑھاپے 55-50 سال دی عمر وچ وی اِک فیکٹری وچ محنت مزدوری کر کے پیٹ پالدی پئی اے۔ اللہ ہر کسے نوں اپنا ذاتی مکان دیوے۔ اینے چھوٹے ساندے وچ گروی مکان لیا سی۔ اوہناں نے خالی کرالیا۔ بس اینی رقم لئی پھرنے آں۔ کوئی سُر دا مکان مِل جاوے۔ ہن وی 2 تن ڈیلراں کولوں آئے آں پر گل نہیں بنی۔ ایہہ ساری گل سن کے ڈیلر برکت کرسی توں اٹھیا تے اوس مائی دے سر تے پیار دِتا۔ کیہندا وڈھیاں بھیناں وی چھوٹیاں ای ہوندیاں نیں۔ میری اِکو اِک بھین اے جیہو جئی اوہ بھین اوسے طرح دی ایہہ۔ سمجھو ایہہ میری وی وڈھی بھین اے۔ میری بھین دا نواں مکان بڑا سوہنا خالی پیا اے۔ اوہنے وی گروی دیناں ایں۔ اوہ رقم تاں بہت منگدی اے۔ میں ایہنوں بھین کہہ دِتا اے ہن جنھے تسی آکھے نیں اونے دا ای دے دیواں گا۔ اپنی بھین نال میں آپے ای نبڑلواں گا۔ ڈیلر نے تائے منھے نوں آکھیا جا بھئی ایہناں نوں 3 مرلے والا مکان وکھا کے آ۔ تھوڑی جئی دور نالدے محلے وچ تایا مکان وکھا کے لے آیا۔ 3 منزلہ مکان 20 فٹ چوڑی گلی، مکان تاں پسند آنا ای سی۔ مکان ویکھ کے دونویں بھین بھرا خوش ہوگئے۔ اوہ کوئی 50 کو ہزار اپنے نال لئی پھردے سن۔ اوہناں ڈیلر نوں 50 ہزار دے دتے تے پیپر تے لکھوا لیا۔ باقی پیسیاں دا اگلے دِن شام دا وعدہ ہوگیا۔ شام دا ویلہ ہویا تے اوہو دونویں گاہک ڈیلر دی دوکان وچ وڑ آئے۔ مینوں تاں پتہ سی کہ ایہہ بقایا رقم دین آئے نیں۔ میں تے میرے نال اِک دو ہور دوست بالکل ایس دفتر دے اگے اِک بینچ تے بیٹھے ہوئے ساں۔ دفتر دا شیشے والا دروازہ ڈھویا ہویا سی۔ ادھے کو گھنٹے بعد اوہ دفتروں باہر نکل کے موٹر سائیکل تے بہہ کے چلے گئے۔ تھوڑی دیر بعد ڈیلر وی باہر نکلیا تے ساڈے نال سلام دعا لئی تے تائے منھے نوں سمجھان لگ پیا۔ میری بھین تے میرے بھنوئیے دا ایکسیڈنٹ ہوگیا اے میں فیصل آباد جا رہیا واں..... کوئی آوے تے آپے ڈیل کر لویں۔ میں تنخواہ تینوں آکے ای دیواں گا۔ اوہ رکشے تے بہہ کے یتیم خانے والے پاسے چلا گیا۔ دو دناں بعد اوہو مائی تے بندہ آئے تائے منھے نوں نال لیا تے مکان ول ٹر گئے۔ تھوڑی دیر بعد

واپس آئے تے اوہناں دے رنگ اُڈے ہوئے سن دفتر اگے آ کے اُچی اُچی بولن لگ پئے۔ پٹن والے ہوئے سن۔ وچاری مائی دا تے ساہ نال ساہ نہیں رلدا سی۔ میں پچھیا کیہ ہویا۔ اوہناں دسیا اسی مکان دا دروازہ اجے کھولیا ای سی اندر وڑن لگے تے اتوں مکان مالک آ گیا۔ اوہنے ساڈی تھوڑی گل سُنی تے سانوں کُتے طرح پئے گیا۔ اوہنے ساڈی لاہ پاہ کے ہتھ وچ پھڑا دِتی۔ اینی بے عزتی کیتی کہ اسی دس نہیں سکدے۔ اوہنے گالاں کڈھیاں، تسی کون ہوندے اوہ میرا مکان گروی لین والے، میں تے اوس کنجر ڈیلرنوں ویچن دا آکھیا سی۔ اسی اوہنوں بتھیرا سمجھان دی کوشش کیتی۔ بڑا منت ترلا کیتا۔ ڈیلر نے تاں آکھیا سی ایہہ مکان میری بھین دا اے۔ ڈیلر کون ہوندا اے میرا سالا بنن والا۔ مالک مکان نے سانوں ذلیل کر کے کڈھ دِتا۔ مائی وچاری گل گل تے روندی سی۔ میرا ہور کوئی کمان والا نہیں، میرے کول تے ساری عمر دی کمائی ایہہ ای پیسے سن۔ بندہ بس ایہوای کہہ رہیا سی۔ ڈیلرنوں آلین دے میں نبڑلواں گا۔ میں اوہناں نوں حوصلہ دِتا کہ اوہدی بھین تے بھنوئیے دا ایکسیڈنٹ ہوگیا اے۔ بس اج سویر آ ای جائے گا۔ فون ملا کے اوہدے نال گل تے کرو۔ ڈیلر نال فون ملان دی کوشش کیتی پر اوہدا فون بند جا رہیا اے۔ تائے منھے نوں پچھیا تایا منھا کہندا۔ اجے صبح 10 وجے میری اوہدے نال گل ہوئی اے۔ اوہنے آکھیا میں ہسپتال وچ آں۔ تھوڑی دیر بعد میں آپے ای کرلواں گا۔ فون کر کے دونویں بھین بھرا مایوس ہوگئے۔ فون بند ای جا رہیا سی۔ اوہناں لئی پریشانی ہور ودھ گئی۔ خیر رولا رُولا پا کے چلے گئے۔ اگلے دن فیر آئے تاں مالک مکان دا پتہ پچھن لگ پئے۔ تائے منھے نوں تاں پتہ ای نہیں سی۔ میں دسیا ایس نال دے بازار وچ جا کے جتھوں مرضی پچھ لؤو۔ حاجی کرم دین دا گھر کتھے وے۔ مالک دا پچھ پچھا کے چلے گئے۔ اگلے دن اوہ فیر آ گئے۔ اوس ویلے اوہ کار تے آئے سی۔ اوہناں نال جیہڑے ہور تن بندے سن اوہ کوئی معتبر جئے لگ رہے سن۔ اوہناں آکے تائے نوں پچھیا، بھئی تیرا مالک کتھے وے تائے منھے نے آکھیا جدوں دا گیا اِک واری فون چکیا۔ اوس توں بعد گل ای نہیں کیتی۔ فون ای بند کیتا ہویا اے۔ خورے اوہدا بھین بھنوئیا کتے مر نہ گئے ہون۔ ایکسیڈنٹ جو ہویا سی۔ اوہنے تاں آکے مینوں تنخواہ وی دینی سی۔ میں سارا کجھ سُن دا رہیا۔ میں آکھیا جناب مالک مِل گیا سی۔ اوہ کہن لگے ہاں اساں مالک مکان حاجی کرم دین کول گئے ساں۔ اوہنوں ساری گل سنائی تے پچھیا تہاڈے نال مکان دا ایگرمنٹ کرایہ داری ہویا ہوئے گا۔ مالک کہن لگا میں اوہنوں آکھیا سی۔ پر اوہ نہیں میاں کیہندا امینوں تہاڈے تے اعتبار اے۔ اوہ 25 ہزار ایڈوانس تے 7 ہزار کرایہ نقد ای پھڑا

کے چلا گیا۔ میرے اسرار کرن تے 5-6 دن بعد مینوں اِک شناختی کارڈ دی کاپی دِتی تے کہن لگا میرا شناختی کارڈ گواچ گیا اے۔ ایہہ میرے پتر دا اے میں رکھ لیا۔ اوہو شناختی کارڈ دی کاپی لے کے اسی اوکاڑے دے اِک پنڈ وچ گئے۔ اوتھوں پچھیا کہ حنیف ولد برکت علی دا گھر کتھے وے۔ لوکاں دسیا اوہ رنگ سازی دا کم کردا اے۔ اوہدا چھوٹا بھرا وی اوہدے نال ہوندا اے۔ اسی اوہدے گھر گئے اوہدے گھر دی حالت ویکھ کے حیرانی ہوئی۔ ایہہ تاں بڑے غریب لوک نیں۔ خستہ حال تے کچے مکان، حنیف دے پیئو نوں ملے اوہدے پیئو نے سانوں دسیا کہ میرے دو پتر لاہور رہندے نیں۔ دونویں حنیف تے بوٹا رنگ سازی دا کم کردے نیں۔ اوہ تاں وچارے اپنی محنت مزدوری کر کے اپنے بچیاں دا پیٹ پالدے نیں۔ دونویں ان پڑھ نیں۔ اوہناں نوں تاں پتہ ای نہیں ڈیلری کیویں کری دی اے۔ حنیف دے پیئو دیاں گلاں سن کے اسی سمجھ گئے کہ ساڈے نال ہتھ ہوگیا۔ ایہہ ساری گل مینوں سنان توں بعد تائے منھے نوں اوہ گڈی تے بٹھا کے نال لے گئے۔

مائی وچاری ہوکے ہاواں بھردی ہوئی نال نال پھردی سی۔ اوہناں دے جان توں تھوڑی دیر بعد تائے منھے دا بھتیجا تے تِن چار بندے ہور وی نال آئے۔ اوہناں تائے منھے دا پچھیا۔ اوہناں آکھیا تائے منھے نے سانوں فون کیتا سی کہ چھیتی میرے وَل آؤ۔ پچھ پچھا کے اوہ بندے متعلقہ تھانے پہنچ گئے۔ تھانے والیاں نے تائے منھے نوں بٹھایا ہویا سی۔ اوہناں بندیاں نے تائے دی گارنٹی دِتی۔ جو کجھ وی کیتا تائے منھے نوں تھانیوں لے گئے۔ پر تائے منھے دا موبائل فون پُلس والیاں نے اپنے کول رکھ لیا سی۔

دوسرے دن اوہولوک مائی سمیت تھانے آئے۔ پلس والیاں دسیا اسی بڑی ڈاہڈی تفتیش کیتی۔ منھا بالکل بے گناہ ثابت ہویا۔ اوہدے کجھ محلے دار معزز لوکاں نے اوہدی صفائی دتی تے اوہنوں تھانیوں لے گئے نیں۔ تائے منھے دے موبائل دی سِم دا پتہ چلیا کہ ایہہ سم رنگ ساز حنیف دے چھوٹے بھرا بوٹے دے ناں دی اے۔ مائی دے نال دے اوہ بندے تھانے والیاں نوں مطمِین کرن دی کوشش کررہے سن۔ مائی تے اُچی اُچی ہاڑے پا رہی سی۔ بس ایہو کہہ رئی سی کہ میں بیوہ عورت 4 دھیاں دی ماں۔ میں کلی کلاپی میرا ہور کوئی کمان والا نہیں۔ میری ساری عمر دی پونجی اوہ ظالم لے گیا۔ پیسے نہ ملے تاں میں مر جاواں گی، میں رُل جاواں گی۔ مائی وچاری رو رو کے پُلس والیاں اگے دوہائی پارہی سی۔ وے پُلس والیو پتر و خدا دے واسطے میری مدد کرو۔ مائی دی حال دوہائی تے رون پٹن تے

اِک تھانیدار گرمی کھا گیا۔ مائی ایہہ تماشا بند کر، تیرا ایہہ لین دین دا معاملہ اے، تسی سول کورٹ جاؤ۔ اِک چنگا جیا وکیل کرو تے اوس دے خلاف دعویٰ دائیر کر دیو۔ ہور کوئی راہ نہیں۔ اسی ایس معاملے وچ کجھ وی نہیں کرسکدے۔ مائی وچاری اپنے نال دیاں دے نال ہوکے ہاواں بھردی ہوئی فیر اوسے پراپرٹی ڈیلر دی دکان تے آ گئی۔

ویکھیا تے ڈیلر دے دفتر اُتوں بورڈ غائب سی۔ شٹر گیٹ دے دونویں پاسے نویں تالے لگے ہوئے سن۔ پتہ چلیا کہ دوکان دا مالک حاجی کرم دین اپنے تالے لا گیا اے۔ جدوں مائی نے ایہہ سارا ماجرہ ویکھیا تے غش کھا کے زمین تے دھڑم ڈگ پئی۔ دندلاں پئے گیاں اوہدے نال دیاں نوں ہتھڑے پئے گئے تے چھیتی نال اوہنوں چُک کے ہسپتال لے گئے۔

اوہ وچاری مرگئی ہووے گی۔

☆☆☆

بشارت حسین وقار

ہیلمٹ

اوہ کدی وی ہیلمٹ توں بغیر موٹر سائیکل اتے ڈرائیونگ نہیں کردے سن

اوہ چاہندے سن کوئی موٹر سائیکل سوار ہیلمٹ توں بغیر موٹر سائیکل نہ چلاوے اوہناں نے اک ایہو جیہا حادثہ اکھاں نال ویکھیا سی تے فیصلہ کر لیا سی اوہ ریٹائرمنٹ توں بعد ہیلمٹ بنان والا اک کارخانہ بناون گے تاں جے کم قیمت اتے ہر سوار تیک ہیلمٹ پہنچا سکن

اوہ نیشنل بنک آف پاکستان دے بہت وڈے افسر سن اوہناں نے برادری توں باہر اک پڑھی لکھی عورت نال شادی کیتی پر اولاد نہ ہوئی اوہدی بیوی نے اوہناں نوں دوجی شادی دی اجازت نہ دتی تے اک دھی تے پتر کتھوں لے کے دو بالاں دی ماں بن بیٹھی

اوہ اتنے شریف تے سادہ لوح سن پئی ایس اتے وی راضی ہو گئے

ویلے دا منہ سر گھوڑا سر پٹ بھجدا رہیا

سر بگے ہو گئے

اوہ ریٹائرڈ ہو گئے تے اپنا کارخانہ بنا لیا جتھے ہیلمٹ بن دے سن

اوہ جدوں وی کسے نوجوان نوں ہیلمٹ توں بغیر موٹر سائیکل چلاندیاں ویکھدے سن

اپنی کار روک کے اس وچوں اتر کے اس توں پچھدے

پتر ! توں ہیلمٹ کیوں نہیں پایا؟

جے کر اوہ آکھدا

میں غریب ہاں

ہیلمٹ خرید نہیں سکدا تاں اپنی کار وچوں اک ہیملٹ کڈھ کے اس نوں اپنے ہتھ نال پوا دیندے تے آکھدے

ایہہ میری طرفوں تحفہ قبول کرو

اس دی بیگم نے اس نوں اپنے بھیناں بھرانواں توں اتنا دُور کر دتا سی پئی عیداں شب راتاں تے وی اپنے پنڈ نہیں جا سکدے سن

اوہناں نوں ملن لئی جدوں وی کوئی قریبی رشتہ دار پنڈ وچوں لاہور جاندا تاں اس نال کدی وی چنگا سلوک نہ کردی

تے جیہڑا اک واری بُھل کے جا کھلوندا اوہ کناں نوں ہتھ لاندا تے مُڑ کے نہ جاون دی قسم کھاندا

انج اوہناں دے سامنے بڑی مٹھی لسی بن جاندی تے آکھدی میں تہاڈے بھرا دی بڑی سیوا کیتی اے

کدی کوئی اس دی بھین کسے عید اتے آ جاندی تاں اس نوں کچن وچ بھانڈے دھوون اُتے لا دیندی تے اپنے سرنوں پٹی بنھ کے ہُونگن لگ پوندی

جدوں اوہ اَک تھک کے گھر وگ جاندی تاں

گھر والے دے کن بھردی

''تہاڈی بھین نوں میں بتھیریاں منتاں کیتیاں نیں پر اوہ نہیں رہی''

''جاون لگیاں میں اوہنوں ہزار روپیہ دتا سی''

کدی اوہ آکھدے

''میں کجھ چِر لئی پنڈ جاونا چاہندا ہاں''

''میں اک مسیت بنوانا چاہندا ہاں''

اوہ آکھدی

''چھڈو جی''

''پنڈ دی مسیت اتے پیسے لان دی کیہ لوڑ اے؟''

''ایتھے کسے مسیت نوں ای پنج دس ہزار دے دیو''

اوہ بہت تخی سن

اوہناں نے کئی بیوہ عورتاں نوں راشن تقسیم کرنے شروع کر دتے سن تے کئی مسیتاں بنوا کے اوہناں وچ نمازیاں لئی اے سی لگوا کے دتے

اوہ وصیت لکھنا چاہندے سن تے بیگم نوں شک سی اپنی ماں بھیناں بھرانواں نوں جائیداد وچوں حصہ نہ دے دیوے

اوہدیاں کئی شہراں وچ کوٹھیاں تے پنڈ وچ زرعی رقبہ وی سی

اوہدی بیگم نے اس دی جاسوسی کرنی شروع کر دتی سی

اوہنوں پتہ لگ گیا سی پئی ایسے ہفتے اوہ کسے اہم کم لئی پنڈ جا رہے نیں

اوہ جیہڑے کدی کسے نوں ہیلمٹ توں بغیر موٹر سائیکل نہیں چلاون دیندے سن

خورے اج موٹر سائیکل اتے ہیلمٹ توں بغیر آپ کیویں سوار ہو گئے !

کار اوہناں دا پتر لئے کے کسے کم پاروں چلا گیا

اوہناں موٹر سائیکل اتے ای گھر جاون دا ارادہ کر لیا

پر اوہ گھر نہ اپڑے

سگوں

ہسپتال وچ ایمرجنسی وچ سن!

اوہناں اتے کسے نے انج کار چڑھا دتی سی پئی اوہ اک ہفتہ کوما وچ رہے تے فیر اوہناں دے مرن دی خبر کھلر گئی

اوہناں دے بھیناں، بھرا، دوست سارے روندے پٹیندے اوہناں دے گھر اپڑے

بھرانواں بڑی اوکھی جیہی اس دی منجی لئی پئی اوہناں دی وصیت سی مینوں اپنے آبائی قبرستان وچ دفن کیتا جاوے

جدوں اوہناں دی لاش پنڈ وچ اپڑی تاں پورے پنڈ وچ کہرام مچ گیا

اس دن پتہ لگیا

پنڈ وچ لوک اوہناں نال کنی محبت کردے سن

سارے رشتہ دار اوہناں دے جنازے وچ سن

پر اوہ نہیں سی جیہڑی اوہناں نوں پنڈ جاون توں روکدی سی
آکھدے نیں
دھیاں پیو دی منجی دیاں وارث ہوندیاں نیں
پر اوہ دھی تے پتر وی نہیں سن
خورے اوہناں نوں کیہڑی مجبوری بن گئی سی ؟
خ ور ے
خ
و
ر
ے!

☆☆☆

سلیم آفتاب سلیم

ٹیساں

سونے چاندی دے گہنیاں نال لدی ہوئی چودھرانی جمیلہ پورے دس ورہیاں بعد اج وڈّے پنڈ خیر پور آرہی سی۔نویں پجارو اوہندا ڈرائیور بابا رفیق چلا رہیا سی۔اوہ تے اوہندی کامی سکینہ پچھّے بیٹھیاں ہوئیاں سن۔جویں جویں گڈی دھوڑ اُڈاندی ہوئی خیر پور ول ودھ رہی سی اوویں جمیلہ دے چن ورگے مُکھڑے تے سوچاں تے اُداسیاں دا سیاہ گرہن لگدا جا رہیا سی۔جد پنڈوں باہر قبرستان آیا تاں سکینہ نے بابے رفیق نوں آکھیا ''بابا گڈی روکیں چودھرانی ہوراں فاتحہ آکھنی ایں'' رفیق نے گڈی روکی۔گڈیوں اُتر کے چودھرانی تے سکینہ قبرستان وچ وڑ گئیاں۔خیر پور دا ایہہ پرانا قبرستان سی۔ایتھے چودھرانی ہوراں دے وڈ وڈیرے پکّی نیندر سُتّے ہوئے سن۔چودھرانی نے آودے ماں پیو دیاں قبراں کول فاتحہ آکھی۔فاتحہ پڑھن مگروں اوہندیاں اکھاں آنسوواں نال بھر آئیاں۔اوہ تھوڑی دیر قبراں دے کول ای بہہ گئی۔اکھاں چوں ہنجواں نوں صاف کردیاں ہویاں آودے آپ نال گلاں کردی رہی۔

تھوڑی دیر بعد دوویں گڈی چ جا بیٹھیاں تے گڈی ہولی ہولی فیر چلن لگ پئی۔پنڈ وچ وڑدیاں ای اوہناں دی زمین شروع ہو جاندی سی۔ہن خیر پور دے وڈّے زمیندار چودھرانی ہوراں دے مِترئے بھرا ای گِنے جاندے سن۔کیوں جے پورے پنڈ چ سب نالوں چوکھی زمین بھانڈا ایہناں دا ای سی۔گڈی ہرے ہرے بوٹیاں تے پھل دار درختاں نوں پچھے چھڈ دی جا رہی سی۔اچن چیت چودھرانی ہوراں رفیق نوں آکھیا ''بابا گڈی روکنا'' گڈی رُکی تاں چودھرانی چھیتی نال گڈیوں اُتری تے امروداں دے باغ چ وڑ گئی۔سکینہ وی اوہندے مگر ای ٹُر پئی۔چودھرانی باغ چ دیوانیاں وانگ ٹُردی جا رہی سی۔نال نال اوہ ایدھر اودھر ویکھدی جا رہی سی۔باغ دی اک نُکر تے جا کے چودھرانی رُک گئی۔ایہہ کھوہ دی جگہ سی۔جتّھے ہن نویں طرح دا ٹیوب ویل لگا ہویا سی۔چودھرانی کھوہ دے آسے

پاسے مٹّی نوں غور نال ویکھدی رہی تے اک جگہ اوہندے پیر رُک گئے۔ جویں کسے شے نے اوہدیاں پیراں نوں سنگل بنھ دتے ہوون تے اوہ اوتھے ای بے جان بُت وانگ ڈِگ پئی۔ جد اوہدے ہتھاں پیراں چ جان آئی تاں اوہ آلے دوالے دی مٹّی نوں دوواں ہتھاں نال پھرولن لگ پئی۔ جویں کسے شے نوں لبھ دی پئی ہووے۔ اوہدیاں موتیاں جیہیاں اکھاں چوں آنسوواں دی جھڑی جیہی لگ گئی۔ اوہ کھوہ دی مِٹّی نوں پھڑ پھڑ کے آودیاں بانہواں تے ملدی رہی۔ مٹّی بانہواں تے ملدیاں ملدیاں اوہ فیر بے جان ہوکے ڈگ پئی۔ کول کھلوتی سکینہ نے چھیتی نال چودھرانی نوں پھڑیا ہلایا جلایا تے ٹیوب ویل توں پانی لیا کے چودھرانی دے مونہہ وچ پایا۔

چودھرانی نوں ہوش آیا تاں اوہنے سکینہ دا ہتھ پھڑیا تے ٹیوب ویل تے جا کے مونہہ تے آودیاں دُدھ جیہاں بانہواں نوں پانی نال صاف کیتا۔ آودیاں کپڑیاں نوں ٹھیک ٹھاک کرن مگروں اوہ گڈی ول ٹُر پئی۔ کامی سکینہ وی چودھرانی ہوراں دے مگر مگر گڈی وچ جا کے بہہ گئی۔ گڈی اک واری فیر چودھرانی ہوراں دی حویلی ول ٹُر پئی۔ پر چودھرانی ہوراں دا دل تے دماغ اجے وی کھوہ دے کول ای پھردا پیا سی۔ جتھے اج توں دس ورہے پہلاں اوہ آودیاں سکھیاں سہیلیاں نال ہرنیاں وانگ کھیڈاں کھیڈ دی ہوندی سی۔ ایتھے ای اوہنوں اک کامے فضل دے پُتّر شکیل نال پیار ہوگیا۔ اوہ دنیا دیاں ظالم اکھاں توں لُکدے لکاندے عشق دیاں اوکھیاں گھاٹیاں چڑھدے رہے۔ سیانے سچ آکھدے نیں پئی عشق تے مُشک لکایاں نہیں لُکدے۔ اوہندیاں سہیلیاں نوں تاں ایہہ گل پہلاں ای پتا سی۔ اک دن پنڈ دے مراثی دتّے نے جمیلہ تے شکیل نوں باغ وچ اکٹھیاں ویکھ لیا تے جا کے سِدھا چودھرانی دے بھراواں نوں جا دسّیا۔ اوہناں دے سینے وچ غصّے دی اگ دے بھانبڑ مچ گئے۔ اوہناں مراثی نوں آکھیا ''توں دونواں دا دھیان رکھیں تے جے اوہ ہن فیر ملے تاں اسانوں آن دسیں۔ وڈّی عیدوں اک دن پہلاں شکیل بازار گیا تے اوہنے جمیلہ لئی کچ دیاں چوڑیاں تے کنگن خریدے۔ اوہ پنڈ آیا۔ اوہنے جمیلہ دی سہیلی ہتھ سنیہڑا گھلیا۔ جمیلہ شامی آون دا آکھیا تے جدوں اوہ شامیں آودی سہیلی نال باغ نوں جا رہی سی تاں اوہنوں دِتّے مراثی نے ویکھ لیا۔ اوہنے جا چودھرانی ہوراں دے بھراواں نوں دسیا۔ جیہڑے ایہہ گل سُن کے لال پیلے ہوگئے۔ اوہناں آکھیا ''مراثیا جے گل جھوٹھی ہوئی تاں تینوں اوتھے ای مار دیواں گے'' اوہ ڈنڈے سوٹے کُلہاڑیاں اتے پنج ست کامے نال لے کے باغ ول ٹُر پئے۔

دوجے پاسے عشق دنیا دے ظلم تے قہر توں بے پرواہ کھوہ تے بیٹھا پیار دیاں گلاں وچ رُجھیا ہویا سی۔ چوڑیاں تے کنگن وی کول ای پئے ہوئے سن۔ اینے چِر وچ مراثی چودھرانی ہوراں دے بھراواں نوں لے کے اپڑ گیا۔ اوہناں آودے کامے دے پُتر نوں آودی بھین دے کول گلاں کردیاں ویکھیا تاں سینے بلدی اگ دے بھانبڑ نوں جویں ہوا لگ گئی۔ اوہناں کامیاں نوں آکھیا ''ایہندے ٹوٹے ٹوٹے کردیو۔ بھئی اگے توں کسے دی ہمّت نہ ہووے اساڈے گھر ول ویکھ وی سکّے''۔ تے آودی بھین نوں وی مار مار کے لہو لہان کردِتا۔ کامیاں ڈنڈیاں سوٹیاں نال مار مار کے شکیل دے ساہ مکا دتے۔ چوڑیاں تے کنگن توڑ بھن کے اوہنوں اوتھے ای کھوہ کول دب دِتا۔ فیر کجھ چِر بعد ای آودی بھین نوں نال دے پنڈ وچ وڈھیری عمر دے زمیندار نال ویاہ دِتا۔

جدوں گڈی حویلی دے وڈّے پھاٹک تے رُکّی چودھرانی جمیلہ تے کامی سکینہ گڈیوں تھلے اُتریاں۔ حویلی دے اندر جاون توں پہلاں چودھرانی ہوراں سکینہ ول ویکھدیاں ہویاں آودے مونہہ اُتے انگلی رکھی۔ جویں سکینہ نوں چُپ دی بُکل مارن دا اشارا کیتا تے دوویں حویلی وچ داخل ہوگئیاں۔

☆☆☆

فہیم اسلم

بڈھڑی مائی

(قرار داد پاکستان)

اج رات گریٹر اقبال پارک لاہور وچ منعقد ہون والا سیاسی جلسہ ہمیشہ دی طرح کامیاب رہیا تے ہک وار فیر لوکاں نے اپنی زندہ دلی تے حب الوطنی دا ثبوت دے دتا۔ جلسہ گاہ لوکاں نال کھچا کھچ بھریا ہویا سی، تے گریٹر اقبال پارک دا بھر جانا کوئی عام گل نہیں ہوندی، ایس دے بھرن تے نہ بھرن نال آن والے الیکشناں وچ سیاسی جماعتاں دی ہار جیت دا اندازہ لایا جاندا اے۔

اج دے جلسے وچ وی لوکاں دا جوش خروش ویکھن والا سی۔ اپنے لیڈر دی واج اُتے نعریاں دی گونج لاہور توں نکل کے دنیا دے کونے کونے تک اپڑ رہی سی۔ ڈھول دی تھاپ اُتے ناچن والیاں دا جوش لہو گرما رہیا سی، تے اوہ آپنے جذبات وچ مست ہو رہے سن۔ ملی تے جماعتی نغمیاں نے ماحول نوں ہور گرم کر دتا سی تے لوکاں دی ایہہ بھیڑ جذبات دا ہک سمندر بن چکی سی جس نوں صرف گریٹر اقبال پارک دیاں چھوٹی چھوٹی جنگلے دی کندھ روک رہی سی، تے جے ایہنوں ایس توں آزاد کر دتا جاندا تاں ایہہ لاہور توں ہو کے پورے پاکستان نوں بہا لے جان لئی کافی سی۔

خیر نعریاں، تقریراں، تے سپاسنامیاں دے نال ایہہ پرجوش جلسہ اختتام پزیر ہویا تے پچھلے حکمراناں دی عیاشیاں، لٹ مار، تے بد انتظامیاں دا غصہ تے اک روشن پاکستان دی امید اپنے دلاں وچ وسائے، لوکی جلسے توں نعرے بازی کردے پیدل، بساں، موٹر سائیکلاں، سائیکلاں، رکشیاں تے اپنی اپنی گڈیاں اُتے گھراں ول واپس ٹر پئے۔

ماحول دی گرمی کسی تبدیلی دا پتہ دے رہی سی، پر گریٹر اقبال پارک وچ کھلوتے مینارِ پاکستان، اس وچ موجود پرانے درخت، تے جنوب وچ کھلوتے قلعے دی عمر رسیدہ عمارتاں کسے وی جذبات توں عاری اس منہ بسورے بچے وانگ لگ رہیاں سن، جس نوں کچھ وی سمجھ نہ آ رہیا ہووے تے اوہ حیرانی،

بے یقینی تے بے چارگی دی حالت وچ اینتھے کھلوتا رون والا ہووے۔ پر ایہناں بے جان عمارتاں دے جذبات دا کس نوں خیال سی؟

کارواں چلدا رہیا
نعرے وجدے رہے
جھنڈے لہراندے رہے

رات دے پچھلے پہر جدوں میں اقبال پارک توں باہر نکلیا تے کھبے پاسے داتا دربار ول جاندی سڑک تے ٹرنا شروع کیتا تاں جے داتا دربار کولوں لنگھ کے اگے پوسٹ آفس دے سامنے توں مال روڈ تے پے کے گھر دی راہ پھڑی جاوے۔ پر کجھ ہی دور بادشاہی مسجد دے عقب وچ اندر جاندی سڑک دے کونے اُتے، جیہڑی شاہی محلے وچ جا رلدی اے، اک گٹھڑی نما شے اُتے میری نظر پئی۔ پہلے تاں میں سمجھیا کہ کوئی نشئی نشے وچ مست پیا ہووے گا، پر اس گٹھڑی توں آن والی سسکیاں دی نسوانی آواز نے میرے قدم جکڑ لیئے۔ میں خوف تے ہیجان دے ملے جلے جذبات دے نال اس گٹھڑی دے کجھ قریب گیا تے انہیرے وچ اپنی اکھاں نوں پھاڑ کے ویکھن دی کوشش کیتی، تے سڑک کنارے وگدی نالی دے دوجے پاسے ہک بڈھڑی زنانی پئی دسی، جیہڑی سیاہ لباس وچ ملبوس سی، پر اس دا لباس کجھ انج تار تار ہو چکیا سی کہ اس وچوں اس بڈھی عورت دا جسم تھاں تھاں توں جھاتیاں مار رہیا سی، جس نوں چھپان لئی اوہ اک گٹھڑی بن کے پئی ہوئی سی۔

اس دی حالت ویکھ کے پہلے تے مینوں اپنے ملک دے حکمراناں تے بڑا غصہ آیا، جنہاں نے اپنے اپنے دور وچ غریباں لئی کجھ نہیں کیتا۔ فیر مینوں اس معاشرے دی یاد آئی جس نے اس مملکت اسلامی دے اندر عورت دی اینی تذلیل کیتی کہ اوہ اس حالت وچ اک سڑک کنارے پئی سی۔ آخر وچ میں اس بڈھی ماں دے بچیاں نوں یاد کر کے لعنتاں پا دتیاں، جنہاں نے اپنی ماں نوں اس عمر وچ گھر توں کڈھ سڑک تے بے یارو مددگار رسٹ دتا سی۔ مینوں حیرانی ہوئی کہ اوہناں دی عزت تے غیرت نے کیویں برداشت کیتا کہ اوہ ماں، جیہنے اوہناں نوں جنم دتا، ناں دتا، پہچان دتی، اوہ اس نیم عریاں حالت وچ سڑک تے پئی سی، جتھے ہر آندے جاندے شخص دیاں نظراں اس دے ننگے جسم اُتے ٹکیاں ہوئیاں سن تے ایہہ بیچاری ہر نظر نال سمٹدی جاندی سی تے اپنے بدن دی عریانیت نوں لکان دی ناکام کوشش کر رہی سی۔

میں حیرانی تے پریشانی دی اس حالت وچ ساں تے نالے میرا دل دھاڑاں مار مار کے رون نوں کر رہیا سی تے خون اینا کھول چکیا سی کہ دل کردا سی کہ اوہناں ساریاں دی جان لے لاں جنہاں دی وجہ نال ایہہ ماں جی اس حالت وچ پہنچے سن۔

ہالے میں ایسے حالت وچ گم سی کہ اس گٹھڑی وچوں آن والی نحیف آواز "پانی" نے مینوں اپنے ول متوجہ کیتا۔ میں ہکدم چونکیا تے فورا اپنے ہتھ وچ پھڑی منرل واٹر دی بوتل اس گٹھڑی ول ودھا دتی، جیہڑی کہ اس بڈھی عورت نے انج پھڑی جیویں صدیاں دے ترہیائے نوں صحرا وچ پانی مل جائے تے غٹ غٹ دی آواز نال اپنے سکے گلے توں تھلے لاہ لئے۔

پانی پی چکن دے بعد اس نے خالی بوتل میرے ول ودھائی تے کنمبدی واج وچ بولی، ''شکریہ پتر، جیوندا رہو، سدا خوش رہو''، تے خورے کیہ کیہ۔۔۔۔۔۔ اس نے دعاواں دا ہک لامتناہی سلسلہ شروع کر دتا تے مینوں فیر اس دی ناخلف اولاد دا خیال آیا، جنہاں نے اپنی ماں دی قدر نہ کیتی، جیہڑی پانی دے چند گھٹاں دے بدلے اینیاں دعاواں دے رہی سی۔ کیسی اولاد سی جس نے دعاواں دے خزانے نوں سانبھ کے نہیں رکھیا۔ میں دل ای دل وچ خیال کیتا۔

ہن میرے غصے نے تجسس دا روپ دھار لیا تے میں اس ماں دے بارے وچ کچھ جانن لئی اس دے نیڑے جا بیٹھیا۔ پہلے تاں اوہ ڈر گئی، سہمی، فیر میں اس نوں ''ماں جی'' کہہ کے مخاطب کرن اُتے کچھ مطمئن نظر آئی، تاں میں پچھیا، ''ماں جی، کیہ ہویا، کون ہوتسی، تے ایس حالت وچ کیوں ہئے او؟''

یکدم اپنے سارے سوالاں توں شاید اوہ گھبرا گئی تے آکھن لگی،

''جا پتر، گھر جا، توں وی سوں جا، کچھ نہیں ہویا، ایہہ میری قسمت اے، توں کیوں نیندر برباد کردا ایں آپنی؟''

بڈھی اماں دے جلے کٹے جواب سن کے میرے تجسس نوں ہور وی آگ لگ گئی تے میں اس دے حالات جانن دی ٹھان لئی تے ہور وی ٹھک کے بہہ گیا تے بولیا، ''ماں جی، تہاڈی ایہہ حالت ویکھ کے میں سوں تے کیہ سکاں گا، میرا جاگنا وی مشکل ہو جائے گا۔ ہک ماں ورگی ہستی دی ایہہ حالت میرے دناں دا سکون وی برباد کر دے گی تے راتاں دا چین وی، پلیز دس دیوتسی کون ہو؟ تے تہانوں کیہ ہویا، کس نے ایہہ سب کیتا؟ پلیز ماں جی، تہانوں رب دا واسطہ جے، دس دیو''۔

میری ضد، پکے ارادے تے ترلیاں نوں ویکھ کے اوہ کجھ دیر چپ رہی تے فیر اس نے اپنا منہ کندھ ول کر لیا جیویں میرے کولوں اکھاں ملاؤن توں کترانا چاہندی ہووے تے بولی، ''کسی زمانے وچ میری ہک پہچان سی، سارے لوکی مینوں چاہندے سن، لکھاں لوکاں دی تمنا سی میں، اوہناں دی امید، اوہناں دی زندگی دا مقصد تے اوہناں دی منزل سی میں۔ مینوں جنم دین والے کوئی معمولی لوک نہیں سن، بلکہ منے پر منے تے وڈے لوک سن۔ میرے جنم دے بعد میری دیکھ بھال وی اوہناں پوری محنت نال کیتی تے اپنی زندگیاں تک میرے واسطے قربان کر چھڈ یاں سن۔ دھم سی دنیا وچ میری دھم، بچیاں، بڈھیاں، جواناں دے دلاں دی دھڑکن ساں میں''.....

بولدیاں بولدیاں اوہدے ہونٹ کپکپا گئے آواز بھرا گئی تے اوہنے کجھ لمحے چپ کیتی تے مینوں لگیا کہ ایہہ کوئی مخبوط الحواس پاگل عورت اے جیہڑی اس طرح دیاں عجیب عجیب بجھارتاں پائی جا رہی اے، نہیں تاں ہک زنانی لکھاں لوکاں، جیہدے وچ بچے، بُڈھے تے جوان سارے شامل ہون، دے دلاں دی دھڑکن کیویں ہو سکدی اے، تے جے اینوں اپنے وڈے لوکاں نے جنم دتا سی تے اج ایہہ اینھے گندے نالے دے کنارے پاٹے لیڑ یاں وچ بے یارو مددگار کیوں پئی ہوئی اے، تے جے ایہہ کوئی اینی مشہور ہستی رہ چکی اے تاں اسی کدے کسے کتاب یا مضمون وچ ایس دا قصہ کیوں نہیں پڑھیا؟

ہالے میں اپنے ذہن وچ خیالاں دے تانے بانے بن رہیا سی کہ اوہنے اپنے جذبات تے قابو کر دیاں ہویاں دوبارہ گلّ کرنا شروع کیتی تے کہن لگی،

میرا جنم ایتھے اس پارک وچ ہویا جتھوں تُسی آ رہے او؟

کیہ؟

مینوں ہکدم انج لگیا جیویں کوئی برقی کرنٹ لگیا ہوئے۔

پارک وچ جنم؟

وڈے ماں باپ کدے پارکاں وچ جنم دیندے نیں اپنے بچیاں نوں؟

اس بُڈھی ماں دا قصہ اک بجھارت بندا جا رہیا سی۔

کیہ؟ تُسی پارک وچ پیدا ہوئے؟

ہاں، ایس ای پارک وچ، جیسدا ناں ہون گریٹر اقبال پارک اے۔

اوہدیاں نہ سمجھ وچ آن والیاں گلاں سن کے مینوں اس بُڈھی عورت کولوں کچھ ڈر وی محسوس ہون لگا سی، عجیب معمّا بندی جا رہی سی ایہدی داستان۔

کیہ ناں اے تُہاڈا؟

میرے توں رہیا نہ گیا تے بالآخر میں ڈردیاں ڈردیاں سوال کر چھڈیا۔

''قرارداد پاکستان''

اوہ بولی

تے جیویں آسمانی بجلی زور نال کڑکی تے میرے اُتے آن پئی۔

کیہ؟

مینوں کچھ سمجھ نہیں آئی؟

ہاں، توں ٹھیک سنیا اے، میرا ناں قرارداد پاکستان اے

تے میرا جنم ایسے ای پارک وچ کئی ورہیاں پہلاں ہویا تے میرے جنم دے نال ای ہندوستان دے مسلمانان وچ خوشی دی اوہ لہر دوڑی جس نے اوہناں نوں امید، تحفظ تے آزادی دی نوید سنائی تے اوہناں دا اوڑھنا وچھونا، زندگی تے موت میرا حصول ہوگیا تے اوہناں نے مال تے کیہ اپنی جاناں تیکر قربان کرنیاں شروع کر دتیاں۔

تے مینوں جنم دیون والے علامہ اقبال تے محمد علی جناح سن، جنہاں نے مینوں اپنی اولاد دی طرح جنیا تے اپنا لہو دے کے پروان چڑھایا۔

کیہ دور سی اوہ، ہک لگن، جستجو، قربانیاں، حب الوطنی تے بھائی چارے دا جذبہ، ہک مقصد جس لئی سارے اکٹھے سن،

''بن کے رہے گا پاکستان، لے کے رواں گے پاکستان''۔

ہر مسلمان اپنا اک آزاد وطن چاہندا سی جتھے اوہ پوری آزادی نال اپنے مذہب اُتے عمل پیرا ہو سکے تے اسلامی قوانین دی روشنی وچ زندگی گزار سکے۔

تے ایہو ای جذبہ ایناں ابھریا کہ ایس نے ہک طوفان دی شکل اختیار کرلئی تے بادل نخواستہ برطانوی حکومت نوں اس دے سامنے اپنے گوڈے ٹیکنے پئے تے کئی لکھاں جاناں دی قربانیاں دے بعد ہک آزاد ملک اسلامی جمہوریہ پاکستان وجود وچ آ گیا۔

اوہ بُڈھی عورت دیوار ولّ منہ کر کے بولدی جا رہی سی تے میں اوس نوں حیران ہو کے تکّدا جا رہیا سی، ہالے تیکر میں ایہہ سب کجھ سمجھن توں وانجھا ساں۔

مائی نے کجھ دیر دا وقفہ کیتا تے اپنے ہنجوانوں نوں پونجھدیاں ہویاں ہک واری فیر گلّ کرنا شروع کیتی۔

قیام پاکستان دے بعد کجھ ویلے تے میرا بہت چرچا رہیا پر ہولی ہولی ایہہ جذبہ مٹھا پین لگ پیا تے لوکی میں تھوں اکھاں چران لگ پئے، کدی مہاجران دی سیٹلمنٹ دا بہانہ بنا کے مینوں ٹالیا گیا تے کدی نویں مملکت نوں پیش آؤن والے مسائل نوں سامنے رکھ کے مینوں کنڈ پچھے کر دِتا گیا۔

تے فیر اوہنے ہک ٹھڈی آہ بھری تے بولی، آخر وچ ہولی ہولی میری حیثیت صرف کاغذ اُتے لکھے چند لفظاں دی رہ گئی۔ میں تاریخ دا اوہ ورقا بن کے رہ گئی جیہدے تے آون والیاں نسلاں فخر تے کردیاں نیں پر اوس تے عمل کرن توں کترا ندیاں نے۔

پر پتر! گلّ ایتھے تیکر رہندی تے ٹھیک سی، کم از کم میری عزت تے سی، بھرم تے قائم سی، پر اس توں بعد آؤں والے لوکاں نے تے میری عزت ای تار تار کر دتی، تے ہر آؤں والے نے میرا ناں لے کے جذباتی تقریراں کر کے حکومت حاصل کیتی تے حکومت سنبھالدیاں ای کسے طوائف وانگوں مینوں بھنبھوڑیا تے نوچ نوچ کے نہ صرف میرے لباس نوں لیر و لیر کیتا بلکہ میرے جسم نوں وی ریزہ ریزہ کر چھڈیا تے اج میں اپنی جائے پیدائش توں چند گز دور ہک نالی دا گندا کیڑا بنی بیٹھی آں۔

اوہ ہک واری فیر ڈسکورے مار کے رون لگ پئی تے اپنے منہ نوں ہتھاں دے کشکول وچ انج لکا لیا جوں کوئی شریف عورت اپنی عزت دے لٹن توں بعد زمانے توں آپنا منہ لکاندی اے۔

حالانکہ اس سارے قصے وچ مینوں اپنا کوئی دوش نظر نہیں آیا پر فیر وی خورے کیوں میں شرم نال پانی پانی ہوندا جا رہیا سی تے دل چاہندا سی کہ اتھوں بھج جاواں تے فیر مڑ کے کدے ایس پاسے نہ آواں، پر رب جانے کس طاقت نے میرے وجود توں ساری طاقت کھچ لئی سی تے میں ہک پتھر بن کے اوہدے سامنے بیٹھا رہیا۔

اوہنے دوپٹے دے پاٹے ہوئے لڑ نال اپنے ہنجو پونجھدیاں ہوئیاں میرے توں پچھیا۔

پتر توں جلسے توں آ رہیا ایں نا؟

جی ہاں

میں شرمندگی نال جواب دتا۔

میرا جواب سن کے پہلی واری اوہدے چہرے اُتے ہک معنی خیز مسکراہٹ ظاہر ہوئی تے اوہ اک واری فیر بولن لگ پئی۔

تینوں پتہ اے میں ایتھے کیوں لُکی بیٹھی آں؟

اوہنے سوال کیتا تے میرا جواب سنن توں پہلاں ای دوبارہ بولی۔

ایس لئی کہ اوتھے پارک وچ کھلوتے بڈھے بڈھے رکھ تے اس قلعے دیاں بوسیدہ کندھاں جنہاں نے میرا جوبن ویکھ رکھیا اے، مینوں طنزیہ نگاہاں نال ویکھدے نیں، اوہ میرا مذاق تے نہیں اڈاندے پر میں اوہناں نال اکّھاں نہیں ملا سکدی، اوہناں نے اوہ دور وی دیکھیا اے جدوں میں اقبال دے خیالاں وچ تے جناح دے ہتھان وچ جنم لتا سی، جدوں میں ساری قوم دا مقصد ہوندی ساں، جدوں لوکاں نے میری خاطر اپنی مانواں، بھینڑاں تے دھیاں دی عزتاں لدیاں ویکھیاں، اپنے ننھے چن ورگے دل دے ٹوٹیاں نوں اپنیاں اکّھاں دے سامنے نیزے اُتے چڑھدا ویکھیا، اپنے جواناں نوں دوٹوٹے ہوندا تے اپنے گھر بارنوں اگ دے شعلیاں وچ سڑدا ویکھیا۔

تُوں ایہہ دس ہن میں ایہناں نال اکّھاں کیویں ملا سکدی آں؟

ہاں کدے کدے کسے جلسے دے بعد ڈونگھی رات دے ویلے جدوں سناٹا چھا جاندا اے تاں میں اوسے تھاں جا کے بہہ جاندی آں جتھے میرا جنم ہویا سی۔ تے اوتھے بیٹھیاں بیٹھیاں خورے کس ویلے محمد علی جناح تے اقبال اپنی آرام گاہواں چوں نکل کے میرے نال آ بہندے نیں تے میری حالت زار ویکھ کے کڑھدے نیں، کرلاندے نیں، افسوس کردے نیں تے میرے نال اکّھاں ملائے بغیر کہندے نیں کہ سانوں معاف کر دیئیں دھیئے، اسی غلط اندازہ لا بیٹھے ساں، ساڈے کولوں وڈی غلطی ہوگئی سی، اسی انھاں اعتماد کر بیٹھے ساں تے ساڈی غلطی پاروں تیری ایہہ حالت ہوئی اے، پر یقین جان دھیئے!

ساڈیاں نیتاں صاف سن، اسی مخلص ساں، ساڈے نال چلن والے وی مخلص ہی سن،

ایہہ شاید اوہناں دے بعد آوں والیاں وچ کچھ بدلاؤ آ گیا۔

اوہناں پرکھاں دے لہو دی لاج نہیں رکھی،
ایہہ لٹیاں عزتوں دا مان نہیں رکھ سکے،
خورے ایہہ ننکیاں لاشاں دیاں چھاتیاں نال چمٹے نکے نکے بالاں دیاں بھکیاں تے ترہائیاں اکھاں دا دکھ وی بھلا بیٹھے نیں۔

مائی خیالاں دیاں وادیاں وچ گم ہولی ہولی آواز وچ وگدے چشمے وانگوں بولدی رہی۔

مینوں آج وی اوہناں دیاں اکھاں وچ ہنجو دسدے نیں، پر کیہ کراں،
اوہناں نوں کیہ دلاسہ دیاں،
میں وی اوہناں وانگوں دھوکھے دا شکار ہوگئی آں۔
تے ایس دے نال ای روندیاں روندیاں اوہدی ہچکی بنھ گئی،

اوس ہلکی ہلکی آواز وچ وگدے چشمے نے بلندی توں ڈھاندی پرشور آبشار دا روپ دھار لیا تے میں اوہدے رون وچ چھپے کرب تے دردنوں پوری طرح محسوس کر رہیا سی۔

کجھ دیر دی خاموشی تے اپنی حالت نوں سنبھالن توں بعد، اس دے لہجے وچ ہک دم بدلاؤ آیا تے اوہ سینہ تان کے پرعزم لہجے وچ بولی۔

''پر یاد رکھیں پترا! قیامت دے دیہاڑے میرا ہتھ ہر اوس گریبان تک اپڑے گا جس نے میری تذلیل کیتی اے، میرا مان تروڑیا اے تے مینوں دلاں تے محلاں چوں لاہ کے ایس گندی نالی اتے بیٹھن تے مجبور کیتا اے۔

تے میں خدا دی بارگاہ توں اس ویلے تیکر نہیں ہٹاں گی جدوں تیکر اپنی تے ایس خدا دے ناں دی بے حرمتی دا بدلہ نہ لے لاں گی۔ میرا بھروسہ بھانویں ایس ساری دنیا توں اٹھ گیا ہووے، پر خدا اُتے ہالے وی قائم اے تے اوہ سوہنا ضرور انصاف کرے گا''۔

اس بُڈھی عورت دے ایہناں جملیاں نے مینوں ہلا کے رکھ دتا تے میرے رونگٹے کھلو گئے۔ میری نظراں زمین وچ گڑھیاں ہوئیاں سن۔ میں اپنے ہتھ وچ پھڑے ہوئے پارٹی دے جھنڈے نوں، جیہڑا میں سارا جلسہ لہرا ندا رہیا سی تے ایس ارادے نال گھر لے کے جا رہیا سی کہ کار دی چھت اُتے لاواں گا، نالے دے وگدے پانی وچ چھڈّ دتا تے ایس نوں دور تک رہڑدا جاندا ویکھدا رہا۔

میرے ذہن دے پردے اُتے جیویں کسے فلم دا منظر چل رہیا ہووے، جس وچّ کدے علامہ اقبالؒ اپنے روح پرور کلام پیش کردے نظر آؤندے سن تے کدی محمد علی جناحؒ ہک عظیم مجمع نوں خطاب کردے دسدے سن۔ کدی جوش وخروش وچّ ڈُبے ہوئے لوگ ''بَن کے رہے گا پاکستان، لے کے رہیں گے پاکستان'' دے نعرے لاندے نظر آؤندے ہون، تے کدی مہاجراں دے بے یار و مددگار قافلے لُٹّ دے پٹدے آندے وکھالی دیندے ہوون، تے کدی لاشاں نال بھری ہوئی ٹرین اسٹیشن تے کھلوتی دسدی ہوے، جس وچوں کٹے پھٹے انسانی جسم بے ترتیبے لمکدے پئے سن تے اوہناں چوں ٹپکدا لہو وگ وگ کے بوگیاں چوں باہر ٹپک رہیا سی، تے کتے 'پاکستان زندہ باد' دی گونج سنائی دیندی ہوے تے اچانک چمکدی دمکدی گڈیاں وچّوں لیہندے سوٹ بوٹ وچ سجے لیڈران نظر آؤندے سن، رُوندی دھوندی عوام دیاں چیکاں کنیں پیندیاں سن، تے کتے غربت نال پِسّے ہوئے لوگ سڑکاں اُتے احتجاج کر دے نظر آؤندے سن۔ واری واری تمام سیاسی پارٹیاں دے جلسے، منشور، حکومتاں دے لنگھے ہوئے دور میرے ذہن دے پردے اُتے ظاہر ہوندے رہے۔ منظر بدلدے رہے تے اس سارے شور شرابے وچ اچانک اوس بُڈّھی ماں دے وین انج سنائی دیتے کہ اوہناں پچھے سارے شوراں نوں چپ لگ گئی، بڈھی مائی دیاں چیکاں قیامت ویلے پھوکن والے سور وانگوں کناں دے پردے پاڑ رہی سی تے نالے انج لگدا سی کہ ہنے دل پھٹ جاوے گا۔

میرا دماغ ہل چکیا سی، اٹھن دی ہمت نہیں سی تے نہ ای بیٹھن دی طاقت۔ اکھاں چُکنا چاہندا ساں پر شرم نے پلکاں اُتے مناں بھاری پتھر پا دِتے سن۔

مجبور ہو کے، اپنے بھاری وجودنوں گھسیٹدا ہویا، سامنے جاندی سڑک اُتے چل پیا۔ کجھ دور جا کے پچھے مُڑ کے آخری وار اوس بُڈّھی ماں ول ویکھیا، تے اوہ اپنے پاٹے ہوئے دوپٹے دے پلّو وچوں ہک اکھ باہر کڈھ کے مینوں جاندیاں ویکھ رہی سی تے اوہدیاں نمیاں نمیاں اکھاں مینوں کہہ رہیاں سن،

''فکر نہ کر پتر! قیامت آلے دیہاڑے میرا ہتھ تیرے گریبان تک وی پہنچے گا۔

بھَج جا،

پر کتھے تیکر بھَجیں گا؟''

☆☆☆

یوسف ادریس
ترجمہ کار: ڈاکٹر رِشم جمیل پال

سائیں لوک

(The Freak)

ایس وڈے ملک وِچ ربّ دے دِتے ہر قصبے دِیاں اپنیاں اپنیاں پریشانیاں نیں۔ ایہناں دے اپنے لوک نیں، جوان تے بڈھے، مرد تے زنانیاں، وڈے نِکّے خاندان، عیسائی تے مسلم۔ اِک وڈی کائنات جیہڑی قانوناں تے چلدی اے تے اوہناں پاروں ای اوکھت وِچ اے۔ کدی کدی کُجھ نواں سامہنے آجاندا اے، جویں ساڈے علاقے وِچ اِک عجیب 'بلا' دا ہونا جیہنوں نہ تے بندا گِنیا جاسکدا اے تے نہ ای جنور۔ نہ ای اوہ کوئی گواچی ہوئی شے سی۔ اِک متجسس مخلوق جیہڑی بے نام سی۔ کدی لوک اوہنوں شیخ محمد کہندے، کدی شیخا فاطمہ، پر اوہدی پچھان واسطے بہت گھٹ؛ حقیقت اوہی رہندی کہ اوہ ماپیاں توں وانجھا تے بے ناواں سی۔

کوئی نہیں سی جاندا کہ اوہ کتھوں آیا۔ ایس گل وِچ کوئی شک نہیں سی کہ اوہدے نقش انساناں ورگے سن۔ دو اکھاں، دوکن تے اِک نک، تے اوہ دو پیراں تے چلدا سی، پر اوہ فیر وِی انساناں ورگا نہیں سی۔ مثال وجھوں اوہدی دھون تھلے نوں اِک موڈھے اُتے جھُکی ہوئی سی جویں کسے بُوٹے دا مِدھیا ہویا تنا ہوندا اے۔ اوہدی صرف اِک اکھ کھُلھی سی تے دُوجی بند سی، تے اوہنے کدی وی اِک نوں سکیڑیا تے دُوجی نوں بہتا کھولھیا نہیں سی۔ اوہدیاں باہواں ڈِھلیاں ہوکے اوہدے دوہیں پاسیں لٹکدیاں سن جویں تار اُتے اِک دھوتا ہویا جُبّا لٹکایا ہووے۔ نِکّا، موٹا تے اُن دابُنیا ہویا، اوہدے وال نہ تے کسے مرد دے سن تے نہ کسے سوانی دے، تے اوہدا وڈا جُسّا اِک مضبوط کندھ دی یاد دواندا سی۔ اوہدے مونہہ اُپر داڑھی دا ناں نشان نہیں سی۔ اوہدی اواز، ہوسکدا اے اوہدی جنس دا تعین کردی؛ پر اوہ کدے بولیا ای نہیں سی۔ اوہ کدے بلیا وِی نہیں سی، جدوں تک اوہ پیڑ وِچ یاں پھٹڑ نہ ہوندا، اوہناں صورتاں وِچ اوہ ہلکی جیہی چیک ماردا جیہنوں انسانی سمجھنا اوکھا سی۔

اوہنوں بہت گھٹ ٹُردیاں پھردیاں ویکھیا گیا سی جدوں اوہ ٹُریا؛ تے اوہ چھوٹے چھوٹے قدم چُکدیاں ہویاں، لڑکھڑاندیاں ہویاں اِنج ٹُریا جویں اوہدے پیر بدھے ہوئے سن۔ اوہ کھنبے وانگوں کسے دی دُکان یاں ویڑھے وچ کھلوندا تے بغیر ہِلے جُلے اوتھے گھنٹیاں بدھی کھلوتا رہندا۔ اوہدا کھان پین اِک گُجھی رمز سی، کیوں کہ اوہ اپنے آپ نوں پیش کیتی جان والی خوراک کدے وی قبولدا نہیں سی۔ کئی لوک کہندے سن کہ اوہ اوس گھاء نوں کھا کے گزارا کردا سی جیہڑا اوہ فصلاں توں چُگدا سی، تے اوہنوں بھُس وِچ اُگن والے بُوٹے چنگے لگدے سن، تے اوہ نہر دے کنڈھیوں پشواں وانگوں پانی پیندا سی۔ پر کدی وی کسے نے اوہنوں اِنج کردیاں نہیں ویکھیا سی۔

ہور کدھرے وی اجیہی مخلوق نوں خاص پڑھائی لئی مہاڑنیا جاندا، یاں فیر اوہنے اخباراں نوں اِک سنسنی خیز خبر دے دینی سی۔ پر ساڈے قصبے وچ کوئی وی اوہنوں پاگل نہیں سی سمجھدا، بس وکھرا سمجھدے سن۔ تے فیر جدوں اوہ ساڈے وِچکار امن نال رہ رہیا سی، کوئی نقصان نہیں سی اپڑا رہیا، تے فیر کسے نوں وی اوہدا موجو اُڈان تے اوہنوں چھیڑن دا حق نہیں سی۔ اوہدی معذوری اللہ دی مرضی دا وِکھالا سی جیہدا مقابلا کرن دا حق کسے نوں نہیں سی۔ اوہدی کائنات وڈی سی جتھے سبھناں نوں رہن دا حق سی، معذوراں تے اپاہجاں تے عقلمنداں تے مورکھاں نوں۔ سارے اِکو جیہے سہجے سہجے تے دہشت نال جلوس وچ چل رہے سن تے اپنے ابد تے اخیر وَل ودھ رہے سن۔

ایہہ عام سی کہ لوک اوس عجیب وغریب نال خاص طرح دا ڈرا دیون والا سبھاء رکھدے جیہدے وچ اوس طنز دی گھنٹی دی اواز نہ ہوندی جیہڑی اوہناں نے بیوقوفاں تے کم عقلاں واسطے رکھی ہوندی۔ نہ ای اوہ اوہدے واسطے بغاوت بھریا ترس محسوس کردے جیہڑا اوہ بجل لوکاں واسطے رکھدے سن۔ شاید اوہ خوف قدرت دے شاندار تے غیر معمولی نمونے توں متاثر سی۔

جدوں اوہ کسے مجمعے وچ آؤندا، گلاں چلدیاں رہندیاں تے کسے نے اوہنوں ایہہ محسوس نہیں سی کرایا کہ اوہدی موجودگی وَل دھیان دِتا گیا اے۔ جدوں اوہدا اِکو تھاویں لمیرے چرلئی کھلونا بالاں نوں اوہنوں گھورن تے اوہدے آل دوالے اکٹھیاں ہوون تے اُکساندا، تے اوہناں نوں ملامت کیتی جاندی تے اوہناں دا واڑیاں تیک پچھا کیتا جاندا، تے اوہنوں تنگ کرن دی سزا اینی گڑڑی ہوندی کہ اوہ دُبارہ نہ کرن نوں بہتر سمجھدے۔

چوکھے ورھیاں لئی سائیں لوک اجیہے طریقے نال ایس قصبے وِچ رہیا سی ، انسان یاں جنور دی کسے وی پابندی توں آزاد۔ اوہ ہر پاسے جا سکدا سی جتھے اوہ چاہندا، اوہ کر سکدا سی جو اوہ کرنا چاہندا، کسے نے اوہنوں نہیں سی چھیڑیا۔ لوک اپنے گھراں وِچ اوہنوں آون دی اجازت دیندے سن تے اوہ کسے وی کونے وِچ جھُکیا ہویا کھلو سکدا سی جنّی دیر تائیں اوہ چاہندا؛ کیوں جے اوہدی موجودگی کسے نوں وی تنگ نہیں سی کردی، جویں اوہ کوئی پکی لگی ہوئی شے ہووے۔ عورتاں تے مرد اوہدے سامہنے ننگے ہو جاندے سن۔ نجی معاملات اوہدی موجودگی وِچ بیان کیتے جاندے سن، تے آدمی اپنیاں بیویاں یاں فر دُوجیاں دِیاں بیویاں نال اوہدے سامہنے ای جنسی تعلقات قائم کرلیندے۔ سازشاں اوہدے سامہنے کیتیاں جاندیاں سن تے بہتان تراشی وی۔ جیہڑا اوہدے سامہنے اپنے دِل دی گل یاں کوئی راز ظاہر کرن توں جھجکدا سی، اوہنوں یقین دوایا جاندا سی: ''توں بغیر کسے خوف دے بول سکدا ایں، ایتھے صرف میں، توں تے سائیں لوک اے۔''

فیر وی، ہر سال اوہدے متعلق کوئی افواہ پھیل جاندی۔ اوہ آکھدے سن کہ اوہدے تے رُک رُک کے چلن والے پیراں والی 'ناسا' دے درمیان کُجھ ہے سی، کیوں کہ اوہ کئی وار رات ویلے اوہنوں ویکھدی ویکھی گئی سی۔ کئی وار اوہنوں رات ویلے مسیت دی اوس سکھنی تھاں توں نکلدیاں ویکھیا گیا سی جتھے اوہ سوندا سی۔ یقین اوہ محبتی سن۔ اِک ہور افواہ ایہہ وی سی کہ اوہ اوہدی کسے گھٹیا خون والے بندے توں ناجایز اولاد سی جیہڑا مرکزی قصبے توں تعلق رکھدا سی جتھے اوہ سویر ویلے پنیر، دُدّھ تے لکڑی وِیچن جاندی سی۔

دوویں افواہاں دُور دراڈیاں جاپدیاں سن کیوں جے ناسا نوں عورت منا ای اوکھا سی۔ اوہ سخت مزاج، سدھی تے آدمیاں وانگ ہڈیاں والی سی۔ اگر اوہ کسے لڑائی وچ پے جاندی تے یقینن کئیاں نوں پھڑ کر کے بغیر کسے جھریٹ دے واپس آؤندی۔

اوہ جوانی وِچ ای بیوہ ہوگئی سی تے فیر اودوں توں اوہنوں جیون واسطے محنت کرنی پئی سی، سوانیاں نوں دِتے جان والے سارے معمولی کم کر کے اوہ رہندی سی۔ پر اوہ مزاج دی مردانا سی، شاید ایہو وجہ سی کہ اوہنے دُبارہ ویاہ نہ کیتا تے اپنے جسمانی آکارنوں سجن والے کم کرنے شروع کر دِتے۔ اوہ ڈھیر ساری لکڑ، گھاء تے کھانا چُکدی۔ اوہدا اکلوتا سامان اِک سدھی مضبوط ٹوکری سی جیہڑی اوہنے پُرانے چیتھڑیاں توں آپ سیتی ہوئی سی، جیہڑی اوہدے سر تے تھم بنا ندی سی، تے اوہدے اُتے اوہ

اونٹھ جِتّا بھار چُک سکدی سی۔ اوہ سدھی چل کے مضبوطی نال اگانہہ ودھدی، اوہدے پیر زمین تے وجدے، اوہدیاں پازیباں، جیہڑا اوہدی نسوانیت دا اکلا نشان سن، اِک دوجے دے مخالف چھنکدیاں سن۔ بھارچُکن دی عادی ہون دے باوجود، جدوں اوہ اوہناں توں بغیر چلدی تے اوہ اپنا توازن گوا بہندی تے گھاء دے ٹِڈے وانگ ٹُردی، ہُن اِک سوانی دی چال نال، ہُن اِک آدمی دی تھرتھراہٹ نال، جس کارن لوکاں نے اوہنوں رُک رُک کے چلن والے پیراں دا ناں دِتا۔ مرداں نے حسد نال، تے زنانیاں نے توہین نال۔ دوویں غلط سن۔ اِک عورت جیہڑی اپنی غیر نسوانی سی، اوہ محبت دے چکرنال کِویں جوڑی جاسکدی سی، تے ایہہ وی سمجھ نہیں سی آؤندا کہ اوہ اِک بال دی ماں ہوسکدی سی، بھاویں اوہ نیانا سائیں لوک جیہی بلا اِی کیوں نہ ہوندا۔

پر افواہ پکی سی۔ اوہ آکھدے سن کہ جمن مگروں اوہنے ایہنوں اوسے سکھنی تھاں تے چھُپا دِتا سی جتھے ہُن اوہ عارضی طور تے رہ رہیا سی، اوہ اوہنوں چھُپا کے کھانا کھواندی سی، اودوں ای اوہنوں باہر نکلن دی اجازت دِتی گئی، جدوں اوہ وڈا ہوگیا۔ اِک سال جدوں بے حیا عورت بارے گلاں ودھ گئیاں تے کہانی چلی کہ بھُکھے تے رنگین مزاج کئی لوک قصبے دے کنڈھے اوہدے کول سکون لئی جاندے نیں، اوہدی خموشی تے اتبار کردیاں، ایہہ جاندیاں کہ اوہدی زبان کدے نہیں ہِلے گی۔ اِک ہور سوانی نے الزام لایا کہ اوہ اِک باندر دے گھر پیدا ہویا سی۔ اِک عورت جیہڑی اپنے بانجھ پُنے توں تنگ سی، اوہ اِک پُتری واس کول گئی سی جیہنے اوہنوں اُن دا علاج دَسیا۔ بدقسمتی نال اوس چیتھڑے وِچ باندر دا بِی سی جیہنے اوہنوں حاملا کردِتا تے فیر سائیں لوک پیدا ہویا۔

اوس مخلوق دے خوفناک نظارے نوں ویکھدیاں زنانی نے اوہنوں خانہ بدوشاں نوں دے دِتا کہ اوہ اپنا مونہہ بند رکھ کے اوہنوں پالن۔ پُتری واساں اوہنوں اپنے نال سفر تے لے گئی تے اودوں ای واپس کیتا جدوں اوہ وڈا ہوچکیا سی، تے قصبے دے باہر اوہنوں چھڈ دِتا۔

اگلے ورھے اِک ہور کہانی نے اشارہ دِتا کہ عجیب وغریب، عبدو دا اکلوتا پتر سی جیہڑا کھوتیاں دی صفائی ستھرائی تے اوہناں دے کُھراں دی کٹائی دا کم کردا رہیا سی، ایہہ آکھیا گیا سی تے خدا جاندا سی کہ عورتاں دی ایس قسم دے متعلق پیشین گوئی سی۔ خاص طور تے شیخ البلیدی بارے کہ بعد وِچ آن والے نے نویں جنم توں چھٹکارا پایا ایس خوف توں کہ اوہدے تے بھار ہوئے گا، یاں ممکنہ طور تے اوہدا پتر، جیہنوں اِنج دی بِماری چنبڑ گئی۔

افواہاں تے کتھاواں، دُراڈیاں، چلاک تے غیر مستقل، لیکن جاری رہن والیاں جیہناں نے لوکاں دی سچ جانن دی مستقل مزاجی نوں ثابت کیتا۔

اوہ پوری حیاتی ایسے طرح ساڈے قصبے وِچ رہندا رہیا، رہندا یاں نہ رہندا، موجود یاں غیر موجود، جے اِک رات عبیدہ دا اِک منڈا ڈر کے دوڑ دیاں ہویاں نہ آجاندا۔ اوہ تھلے ڈِگا، ساہ لیندا تے کنبدا ہویا، اوس مجمعے دے سامہنے جیہڑا رات نوں فیکٹری دے نیڑلی گلی وِچ بیٹھا ہویا سی۔

''کیہ ہویا اے تینوں''۔

''کیہ خیال اے تہاڈا لوکو؟ اوہ سائیں لوک اے۔ اوہ میرے تہاڈے وانگوں بول سکدا اے۔'' اوہنے باقی ٹبر وانگوں تھتھلاندیاں ہویاں آکھیا۔

''ایہہ نہیں ہوسکدا منڈیا، تینوں کِویں پتا اے؟''

اوہنے اپنے پیو دی قبر دی قسم کھادی کہ اوہ جدوں سکھنی تھاں کولوں لنگھ رہیا سی تے اوہنوں دو لوک مَٹھی اواز وِچ گلاں کردے سُنائی دِتے۔ اوہ نیڑے ہویا تے اوہنوں پتا لگا کہ اوہ ٹھہر ٹھہر کے چلن والی ناسا سی جیہڑی سائیں لوک نال لگی ہوئی سی جیہڑا عام اواز وِچ جواب دے رہیا سی، اوہدا ہر لفظ صاف سی۔ اوہنوں اپنے کناں تے یقین نہ آیا اوہ ہور نیڑے ہویا، لیکن جدوں ناسا نے اوہنوں ویکھ لیا تے اوہ اوہدے تے بھونکی تے اوہ ڈر کے ایتھے نٹھ آیا تے اوہناں نوں دَسیا۔

کسے نے اوہدے تے یقین نہ کیتا۔ سارے ایس گل دے منن والے سن کہ منڈا بکواس کررہیا سی۔ سکھنی تھاں نے یقینن اوہنوں ڈرایا ہوئے گا تے ہُن اوہدا تصور اوہدے نال کھیڈاں کھیڈ رہیا سی۔ ایہہ ممکن سی کہ اوہنے جِن نوں گلاں کردیاں سُنیا ہووے۔ سائیں لوک دے بولن تے یقین کرن نالوں ایس گل تے یقین کرنا سوکھا سی۔ کیہ ایہہ ممکن سی کہ اوہ اپنے ورھے اوہناں نوں پاگل بناندا رہیا تے اوہنوں ایہدے توں کیہ لبھیا ہووے گا؟ اپنے آپ نوں اِکو پوزیشن وِچ گھنٹیاں بدھی کھلوا کے، جنوراں وانگوں سوں کے تے کیڑیاں وانگوں جیوندیاں رہ کے۔

فیر وی اپنیاں مضبوط دلیلاں دے باوجود تے منڈے دی گل توں یقینی انکار دے بعد وی، شک نے اندر جگہ بنانی شروع کردِتی سی۔ ہُن اوہناں دِیاں نظراں وچ بے یقینی ہوندی سی جدوں اوہ اوہنوں اوہدیاں معمول دِیاں تھاہراں تے کھلوتا ویکھدے۔ کیہ ہوئے گا اگر اوہ سچ سن؟ کیہ ہوئے گا جے سائیں لوک سُن، ویکھ تے سمجھ سکدا سی؟ اوہ ڈرادیون والا خیال سی۔ اپنے ورھیاں توں اوہنوں غیر

مرئی سمجھیا جاندا سی۔ اوہنوں ہر اوہ شے ویکھن تے سُنن دی اجازت سی جیہڑی دُوجے نہیں سُن تے ویکھ سکدے سن ؛ کیوں کہ اوہ کسے گنتری وچ نہیں سی آوَندا۔ اِک پالتو جنور وانگ ۔ اِک بلی یاں کُتا۔ جے گھر رکھے جان والے پالتو جنور بولنا شروع کردیون جیہڑا اوہ سُندے تے ویکھدے نیں تے کُجھ ای لوک جیوندے رہ سکدے نیں۔ اِک بندے لئی انفرادی طور تے جیون لئی اوہنوں کپڑیاں دی لوڑ ہوندی اے اپنے جُسّے دی حفاظت تے اپنے رازاں نوں چھُپان لئی۔ تے اِک گروہ وِچ جیون واسطے اوہنوں اپنے اِک حصے نوں روکن دی ضرورت ہوندی اے۔ اوہ حصہ جیہدے وِچ اوہدی لُکی ہوئی شخصیت رہندی اے، جیہڑا اوہنوں دُوجیاں توں وکھرا تے آزاد بناندا اے۔ جویں اِک ٹبرنوں اپنی شخصیت نوں محفوظ کرن لئی اِک گھر دِیاں مضبوط کندھاں دی لوڑ ہوندی اے، تے جویں اِک قصبے نوں اندرونی ٹُٹ بھج توں بچن لئی اِک واڑ دی ضرورت ہوندی اے۔

جے خبر سچی سی، تے ایہہ اِک بھچال وانگوں سی۔ بھاویں ایہدا مطلب حالے محفوظ کندھاں دا ٹُٹنا نہیں سی ، پر ایہہ اوس تریڑ دی شروعات سی جس پاروں سبھ کُجھ جیہڑا اندر موجود سی اوہنے باہر رِس کے سارے دوزخ نوں آزاد کردینا سی۔

ہُن توں سائیں لوک نوں خوف تے شک دی نگاہ نال ویکھیا جان لگ پیا؛ بھاویں اوہ اُنج دا ای رہیا، اوہدی دھون مُڑی تے جھُکی ہوئی، اوہدا نیلا جُبّا گندا تے چیتھڑیاں والا۔ بیٹھیاں یاں کھلوتیاں اوہ بے حرکت رہیا اِک ادھ کھلّھی تے بند اکھ نال، اوہدا مونہہ بغیر کسے تاثر والا نقاب سی۔ ایتھوں تائیں پئی جدوں شک پاروں لوک اوہدے سجے کھبے منڈلاندے، تلاشی لیندے، سوال کردے، اوہدے پُراسرار ظاہر نوں چھیدے، اِک رگ وی نہ پھڑکی، تے نہ ای اوس مضبوط گوشت دے لوتھڑے دا اِک پٹھا وِی ہِلیا۔

ایہہ کُجھ چر پہلے دی گل سی کہ جیہڑا خوف اوس خبر نے کھلاریا سی اوہ اوس توں دُور ہون لگا۔ خوف دی لہر جیہنے اوہناں دی صفائی کیتی ایس خیال نال کہ اِک ٹوہ لین والی اکھ اوہناں دے لُکویں کونیاں وِچ اپڑ گئی سی؛ سبھے سبھے پچھے ہورہی سی تے جیہڑ یاں وی بدگمانیاں شروع ہوئیاں سن اوہ پگھل گئیاں سن۔

افواہواں وانگ ایہہ واقعہ وی بھُل گیا ہوندا، اگر اِک ہور واقعا رونما نہ ہوجاندا جیہدی اطلاع ایس وار اِک خوفزدہ منڈے نے نہیں سی دِتی؛ بلکہ اِک وڈے آدمی نے دِتی سی جیہنے قسم کھا کے دَسیا سی جو اوہنے ویکھیا سی۔

ایہہ اوتھے سی السادانی دے چھجے تے جیہڑا پُل دے تھلے سی جتھے اوہ اوتھے رُکن والیاں واسطے چاہ تے کافی پُندا، جتھے اوہ ہویا۔ اوہ حالے عبیدہ دے منڈے والی کہانی نوں بیان کررہے سن ۔ سائیں لوک نے پُل دے اُتے سورج دی لوء وِچ اپنے آپ نوں وِکھان دا فیصلا کیتا، اوہدا مونہہ مڑھکے نال بھجیا ہویا سی۔ اوہناں دِیاں گلاں ، بدنیتی نال بھریاں ہوئیاں ، جدوں رُک رُک کے چلن والی ناسا دے کول اپڑیاں، ایدھر اودھر دِیاں سُنیاں سُنائیاں باتاں تے نِریاں افواہواں، اِک دوجے توں ودھ کے سنسنی واسطے کم کردیاں جدوں تک اِک نے قسم کھادی کہ ناسا نے اوہنوں ورغلایا سی۔ اِک دم اِک چھیددی ہوئی چیک ہوا وِچ گونجی، ڈکار تے دھاڑ دے درمیانی کوئی شے جیہدے بعد اِک گجھی کراہ دی اواز آئی۔ ہور عجیب ایہہ سی کہ چیکدی ہوئی اواز کُجھ لوکاں دے نیڑے ''خدا معاف کرے'' تے کئیاں دے لاگے ''ربّ دی لعنت تہاڈے تے!'' جیہدے تے سبھ نے اتفاق کیتا؛ اوہ ایہہ سی کہ اواز انسانی سی تے اوہناں دے آل دوالے توں ای کدھروں آرہی سی۔ جدوں اوہناں نے مڑ کے اوہدا سُو ما ویکھیا؛ تے اوہناں نے سائیں لوک نوں کالھی وِچ ٹُردیاں، چانن وِچ اپنی تھاں چھڈدیاں تے مکئی دی فصل وِچ تیزی نال غایب ہوندیاں ویکھیا۔ اِک یاں دو دِن بعد، بھاویں اوہناں ساریاں نے ایس گل تے اتفاق کیتا کہ جو اوہناں نے ویکھیا تے سُنیا اوہ شک توں باہرسی، پر ہُن اوہ سوال کرن تے قسم نہیں کھاندے سن۔ ''اللہ بہتر جاندا اے۔'' اوہ کہندے: ''پر' جے اوہ نہیں سی تے اوہ کون ہوسکدا اے؟ پُل؟''

سارا قصبہ تنازعے نال بھر گیا سی، اِک وڈے حصے دا اصرار سی کہ سائیں لوک اوہناں نوں دھوکھا دیندا رہیا سی۔ اوہناں سارے ورھیاں وِچ اوہ، اوہناں دے رازاں وِچ وڑن تے اوہناں دے نجی معاملیاں دی ٹوہ لین لئی مکاری کردا رہیا سی۔ باقیاں دا ایہو منناسی کہ پُل دا بولنا زیادہ منن والی گل سی ایس توں کہ سائیں لوک انسانی اواز کڈھ سکے۔

پر اوہناں دِیاں جتّاں سطحی سن، اوہناں دے دِلاں وچ خوف دے بدل گوڑھے ہورہے سن۔ جدوں اوہ ویکھدے کہ اوہناں نے کیہڑیاں شیواں دا گواہ سائیں لوک نوں بنایا سی اوہناں دے خوف دہشت وِچ بدل جاندے۔ اوہناں نے قصبے وِچ اوہنوں کھوجنا شروع کر دِتا کہ اوہدی جناتی شکل اوہناں دے خوف نوں سکون دیوے گی تے اوہناں دے یقین نوں ودھائے گی کہ اوہدا مُنکھتا نال کوئی تعلق نہیں سی۔ پر سائیں لوک کدھرے وی نہیں سی دِس رہیا، ایس گل نے اوہناں دے خدشیاں نوں ہور پانی دِتا۔ اوہ کتھے ہوئے گا، تے اوہ کیہدے نال گل کر رہیا ہوئے گا؟

بہتا چر نہیں ہویا سی کہ اوہ دُبارہ وِکھالی دِتا، اِک دیہاڑ مرکزی قصبے توں واپس آؤندیاں۔ ناسا ہتھ نال اوہدی اگوائی کررہی سی۔ جھبدے ای اوہدی واپسی دی خبر پورے پنڈ وِچ اپڑ گئی تے سارے اوہنوں مِلن چلے گئے۔ خاص طور تے عورتاں، اِک وڈی کالی گنڈھ انسانیت دے پکیرے وجود اُتے چنبڑ گئی سی جیہڑی ناسا تے اوہدے آل دوالے بن گئی سی، اوہ بہت غصے وِچ سی، جیہدا کارن زیادہ خوف سی۔ اوہناں نے شعلے ورھاندیاں اکھاں نال اوہناں نوں ویکھیا۔ سائیں لوک وِچ کُجھ وی نہیں سی بدلیا۔ اوہی بے ڈھنگا کپڑا، اوہی جنوراں وانگ سخت وال۔ شاید اوہدی ڈِنگی دھون تھوڑی گھٹ وِنگی ہوگئی سی۔ پر عجیب شے اوہدا رُک رُک کے اوہ ہسنا سی جیہڑا اپنے آپ نوں مخاطب کیتے جان تے اوہ جواباً ہس رہیا سی۔ اوہ ہاسا جیہڑا دَبا کے ہسن توں زیادہ بولب دے نیڑے جاپ رہیا سی۔

کافی چر ناسا چپ رہ کے، مجمعے نوں خموشی نال ویکھدی رہی۔ فیر اچانک بے قابو ہوندیاں ہویاں اوہ گالھاں دی بھرمار وِچ پھٹ پئی، اوہناں نوں ایہہ پُچھدیاں ہویاں کہ اوہ کیوں اکٹھے ہوئے سن، وڈیاں توں نِکّیاں تیک لعنتاں پاؤندیاں ہویاں۔

''ٹھیک اے، تسیں سارے گندے، حرام زادے۔ تسیں کیہ چاہندے او؟ ایہدے نال تہاڈا کیہ تعلق اے کہ ایہہ میرا پتر ہے وے یاں نہیں؟ یاں ایہہ گونگا اے یاں نہیں؟ تسیں ایہدے نال کیہ کرنا چاہندے او؟ ٹھیک اے ایہہ بیمار سی تے میں ایہدا خیال رکھیا، کیہ ایہہ جرم اے؟ یاں فرض کیتا کہ ایہہ کدی بیمار نہیں سی، یاں ہر ویلے اوہنے سُنیا تے ویکھیا، تسیں کس شے توں خوفزدہ او؟ تہاڈے وِچوں کوئی وی اپنے گوانڈھی نالوں گھٹ خراب نہیں اے۔ میرے راہ چوں ہٹ جاؤ، میں تہانوں دَس رہی آں، ربّ دی سونہہ میں تہاڈے وِچوں کسے اِک نوں وی ہتھ پالیا تے میں اودوں تیک نہیں چھڈاں گی؛ جدوں تک میں اوہدے سنگھ وِچوں سارے ساہ نہ کھچ لواں گی۔''

اوہ حیرانی نال کھلو کے سُندے رہے، اوس اُبال توں پہلاں جویں اوہناں دی زبان بدھی ہووے۔ اوہنے شرم حیا دے سارے پردے پاڑ چھڈے سن، اوہ سائیں لوک نوں اپنا پتر منن تے تیار سی، اگر اوہنوں اوہدے پیو دا ناں دَسنا پیندا تے اوہ اوس لئی وِی تیار سی، اوہ سارے چپ چاپ کھلوتے رہے جویں اوہ اوس تیز دھار نوں جھلن توں وانجھے ہون جیہڑی اوہناں دے کناں وِچ پے رہی سی۔

پر جھبدے یاں بعد وِچ اوہناں نے کھِلرنا ای سی۔ چھیتی یاں مگروں اگلی سویر نے آؤنا ای سی۔ سائیں لوک نے فیر ٹُرنا پھرنا شروع کر دِتا، ایدھر اودھر کھلو کے اوہنوں روکیا نہیں جاسکدا سی۔ پر ہُن اوہدے آون تے گل بات رُک جاندی سی بھاویں کُجھ پلاں لئی ای تے ساریاں اکھاں اوہدے اُتے ای ہوندیاں سن۔ اوہ اوہدے نویں ہاسے نال ملدے جیہڑا اوہناں دے خوف نوں دُبارہ بال دیندا سی۔ ایس بد بخت ہاسے دا کیہ مطلب سی؟ کیہ ایہہ اوہ جھاڑی والے فرش توں اوس کنک چران دے متعلق سی جیہنوں اوہ ویکھدا رہیا سی؟ یاں فیر اوہ جُثّے دے کناریاں نال چنّبڑے لہو دے نشان دے راز نوں جاندا سی، یاں فیر اوہ کل دی ریاکاری بارے سی جیہڑی دُوجیاں دی موجودگی وِچ ہوئی سی؟

جدوں اگلا دیہاڑ آیا، تے اگلا، تے فیر اوس توں اگلا، تے ایہہ صاف ہوندا چلا گیا کہ اوہناں دے بدترین خوف یقینی سن۔ سائیں لوک دا بیوقوفانہ ہاسا اندرونی کندھاں دی اوہ تریڑ سی جیہڑی لُکو یاں شیواں نوں باہر کڈھن دی دھمکی دیندی سی۔ اوہناں نے سمجھیا کہ اوہدی موجودگی نال اوہ پردے توں وانجھے ہوگئے سن۔ اوہناں نے جانیا کہ اوہ کسے اجیہے بندے دے پرچھاویں وِچ نہیں رہ سکدے سن جیہدے سامہنے اوہ بلکُل ننگے سن، اوہدے شیطانی ہاسے توں اُکتائے ہوئے۔

ایس لئی ایہہ متوقع سی کہ اوہ لوک اِک دِن اِک دُکھی دِل دِیاں ڈونگھیائیاں توں نکلدی ہوئی چیک توں خوفزدہ اُٹھدے۔ ''اوہ، میرے پتر! اوہ میرے پیارے!'' رونا وار وار ہویا۔ اوہ سارے اوس پاسے دوڑے۔ اوہ اواز سکھنی تھاں توں آرہی سی۔ اوتھے اوہناں نوں ناسالبھی۔ جدوں اوہنے ایہناں نوں لاگے آؤندیاں ویکھیا تے اوہنے لوکاں نوں وٹے مارے۔ اوہنے، اوہناں اُپر لعنتاں پائیاں تے بھیڑی طرح روئی پٹی، اوہ آکھ رہی سی کہ اوہ ہمیش توں گونگا تے ڈوَرا سی، تے اوہ اوہناں نوں اپنے انتقام واسطے چتاونی دے رہی سی۔ اوہدے پیراں کول خون دے تالاب وچ سائیں لوک پیا ہویا سی، جیہدا سِر وَٹے نال مدھیا ہویا سی۔

☆☆☆

ڈاروں وچھڑی ڈار اے ساڈی
سفراں وچ ای ٹھاہر اے ساڈی

ایویں نہیں اوہ ہار پروندے
پھلاں وچ مہکار اے ساڈی

اوتھوں تیکر سانجھاں رہیاں
جتھوں تیک دیوار اے ساڈی

ماں بولی وچ شعر سنا کے
پھبی سر دستار اے ساڈی

چوکیدار ای ستے رہ گئے
بستی اج بیدار اے ساڈی

ساری دنیا سر تے آ گئی
سچ مچ اکھ پرکار اے ساڈی

چڑیاں مرن گواراں ہاسا
لمبڑاں نوں کیہ سار اے ساڈی

کھاتہ کیوں نہ چل دا رکھیے
رانا ساہ ادھار اے ساڈی

☆☆☆

شاہ ہوون یا منگن ہارے، اکو جہے
عاشق کملے عشق دے مارے اکو جہے

روپ ترے دا مقناطیسی زور برا
کھچدا اے دل ہولے بھارے اکو جہے

آہلن دے وچ رہ گیا جوڑا پکھواں دا
گھر وچ ماپے کلم کارے اکو جہے

ٹہنی اتے پھل یا کڑیاں میلے وچ
دونواں دے نیں پینگ ہلارے اکو جہے

پیاس بجھا نہیں سکدے جیہڑے پیاسے دی
کھوہ نیں اوہ سب مٹھے کھارے اکو جہے

پڑھیاں نیں میں چار کتاباں عشق دیاں
وکھ سرناویں اندروں پارے اکو جہے

کیہڑا کیہ اے مل کے احمد دساں گا
دوروں دسن امبریں تارے اکو جہے

☆☆☆

کِدرے وی نہ نَس ہُندا اے
مردِ وی تے بے بَس ہُندا اے

یاراں نال جو ویلا بِیتے
اپنا ای فِر چَس ہُندا اے

روزی روٹی دے چکّر وچ
بندہ تے بے وَس ہُندا اے

کِنّیاں تکلیفاں تنگیاں نیں
ہُن کِتّھے ایہ دَس ہُندا اے

حاکم نوں لَکھ شِیشے وکھاؤ
ایہ نہ ٹَس توں مَس ہُندا اے

پیڑاں بَھریا جُسّہ بزمی
کِتّھے فِر ہُن ہَس ہُندا اے

☆☆☆

الف اللہ ب بندہ پ پیار سکولے جا کے
اِیہیو کُجھ ای پڑھیا اے میں یار سکولے جا کے

ماں پیو وانگوں ہُوندے نیں اُستاد وی ماں پیو پُتّرا
اوہیو تردے کردے جو اتبار سکولے جا کے

پُچھنا ای تے میتھوں پُچھ لئے جے کِسے نیں دَسّیا
کِہندا کِہندا ہوندا اے دیدار سکولے جا کے

نہ کوئی مطلب، نہ کوئی لالچ نہ ای لوبھ تے غرضاں
سُچّے سچّے مِلدے نیں غمخار سکولے جاکے

دُھپاں واواں کنیاں کیہ نیں اگ توں مار نہیں کھاندے
کھادی ہووے جِہناں نے وی مار سکولے جا کے

پتھراں توں نیں ہیرے بندے مِٹیوں بندے سونا
جو وی بندے، بندے نیں شاہکار سکولے جا کے

جیہڑے رب نوں لبھدے لوکیں مسجد مندر وچوں
اوسے رب نوں مِلیا واں کئی وار سکولے جا کے

مُسلم ہِندو، سِکھ عیسائی جو وی ہوون سندھو
سبھ دا اِک تھاں لگدا اے دربار سکولے جا کے

☆☆☆

ظلم ہویا کمزوراں نال
کتی رل گئی چوراں نال

میرے بھانے میرا ای اے
اوہ سی وچوں ہوراں نال

ماڑے دا حق تگڑے لوگ
کھوہ کے لے گئے زوراں نال

سانوں پھل نہ آئے راس
کنڈھے رہ گئے پوراں نال

بازاں چنگی کیتی نہیں
گھگیاں چڑیاں موراں نال

اسماناں دے خواب نہ ویکھ
گڈی چڑھ دی ڈوراں نال

ارشد اج کل سارا شہر
بھریا آدم خوراں نال

☆☆☆

موتوں ڈاہڈے ہک پواڑے اندر ماں تے ماں
تپدی دھپ وچ گلاں کردے پئے سی چھاں تے میں

اوہ نہ جانن اس توں اگے رات فراقاں والی
لکن میٹی کھیڈن لگیاں چار دھیاں تے میں

ایس حساب کتاب دے اتے گل کریں تے توں
ایس حساب کتاب دے مگروں زہر پیاں تے میں

جیون نرک دا تختہ کوئی ہرکھ اکھ دا وین
اس شطرنج دی ہر بازی وچ جے مراں تے میں

جنج دے پھٹ لگے نیں سانوں جے اوہناں نوں لگن
بن بن کے لونے دی مٹھ لگّاں پھٹّاں تے میں

کنج ایہہ کھچ کے لے آوے دا اندروں سچل ست
مکھیاں وانگوں ڈگیا ہویا میرے ناں تے میں

وڈے شہر نوں تکن اپنیاں خالی اکھاں نال
اپنی جاگ پرانی اتے کھڑے گراں تے میں

مستی اندر وسدا ہویا اپنی جا تے جگ
لاش نوں رڑھدا جاندا ویکھاں دور پُلاں تے میں

کس دی جا تے سارا دن میں کھچدا رہناں ساہ
کراں حساب کتاب نماشیں کس دی تھاں تے میں

☆☆☆

انجم سلیمی

لوں لوں وچ ملامت جاگی

اس جگراتے پٹی رات نوں
یار سوایا پٹ تے
دوزخ بالی سینے وچ
جدوں جنت پئی سی وٹ تے
اپنی ہونی ان ہونی دی
پیڑ جگائی پنڈے
بھر بھر سکٹاں دے ساہ کھچے
عمر ہنڈائی پنڈے
دھونی دتی کالی دی
دم دم دا نعرہ لایا
ات اداسی کھٹی
فر وی رج کے رون نہ آیا
لوں لوں وچ ملامت جاگی
شیشہ مونہہ تے تھکے
اکھاں وچ دریائیں سٹیاں
ہنجھو فر وی سکے

پھوکاں مار بجھائے دیوے
سلگی جاون بتیاں
سردی وحشت دونی ہوئی
کندھاں کر کے رتیاں
گلماں لیرو لیری ہویا
ہتھ وچ رہ گئے دھاگے
ہنساں دی سنگت نوں چھڈ کے
یار بنائے کاگے
ہڈاں دی اگ بال جنہاں نوں
ماس کھوایا تل کے
موہڈے تے گھر رکھ کے ٹر پیا
تن تے بھبھل مل کے
راہ وچ بلدے تھل وچھا کے
اپنے پچھے نسیا
کھل کے رو نہ ہویا تے فر
اچی اچی ہسیا
دَر دَر تو دُر دُر اکھوایا
میں نوں کر کے کاسہ

اک ہنجھو دا مانگت بنیا
لوکاں بھانے ہاسہ
آپے آپنی دھوڑ اڈائی
آپے بہہ کے پھولی
آپے اپنیاں پیراں ہیٹھاں
اپنی جند مدھولی
آپے اپنی نندیا کر کے
دل نوں کیتا راضی
کیہ کرنا میں بے حالے نے
مستقبل تے ماضی
میرے لئی ہن اکو جئے نیں
کیدو، کھیڑا، قاضی

☆☆☆

پاکستان: صنعت توشیح

پہلاں پاک کرے جھ اپنی نوں جس پاکستان الاونا اے
اللہ پاک نے بخشیا پاک تحفہ اللہ اس نوں آپ بچاونا اے

کراں عہد اگست دی چودھویں نوں ایہدی آن اُتے کُس جاونا اے
ست بسم اللہ اوہدے پیر چمساں جس اِس دا مان ودھاونا اے

تَم نام ہووے اُس لعنتی دا جس ایس نوں لُٹ کے کھاونا اے
اسلام دا ایہہ محفوظ قلعہ اسیں وار کے جان بچاونا اے

نک وڈھ کے سٹ اوہدا کتیاں نوں جس اس دا حسن گھٹاونا اے
بد کار ، بد بخت ، بدنسلیاں نوں اسیں چِک کے دُور نساونا اے

شر خیر دے ایس مقابلے وچ رب خیر نوں انت جتاونا اے
اُس دوزخی نال نہ لا یاری جس سچ تے کُوڑ رلاونا اے

رت جگر دی کڈھ کے دے اس نوں جس سچ دا علَم اٹھاونا اے
تن من تے دھن قربان کریئے جس اجڑیا چمن وساونا اے

حق سچ دا سنگ اے ازلاں دا حق سچ دا ساتھ نبھاونا اے
سنگ سچ دا چھڈ کے جس جانا اس گھٹ کے دس کیہ کھاونا اے

یعنی سچیاں سچ دا پڑ سارا رَت اپنی نال سجاونا اے
نت نت نہیں عشق میدان سجدا ،سجدے وچ جے سر کٹاونا اے

وڈی شان ، وقار نصیب ہوندا جس قلم نوں علَم بناونا اے
قد قلم دے نال بلند ہوندا قلم قسم دے نال چلاونا اے

اللہ قلم دی قسم دے نال دسیا سچ سطراں نال سہاونا اے
رب پاک دی پاک زمین اتے وضو نال ای قدم ٹکاونا اے

☆☆☆

حکیم احمد نعیم ارشد

اِک پردیسی دا پردیسن لئی میسج

''ساڈا گھر تے ککھاں دا اے''

گل سُن میری بھلیئے لوکے
سونہہ اے تیری بھلیئے لوکے

تیرے باہجھوں ساؤن مہینا
میرے لئی اے جون دے وانگوں
کِن مِن کِن مِن کنیاں جاپن
اکھیوں ڈِگے خون دے وانگوں

تیتھوں دوری ہے مجبوری
گھر دے کِنے ای کم ضروری

کَوڑی اے پر گل سَچی اے
حالی تیکر چَھت کچی اے

ساون بھاویں لَکھاں دا اے
ساڈا گھر تے ککھاں دا اے

چَھت تے لینڑ پان دی خاطر
ککھ نوں لکھ بنان دی خاطر

دُوری بہت ضروری اے
سمجھیا کر مجبوری اے

غم نہ کر توں بھلیئے لوکے
مُک جانے دن ساڈے اوکھے

کل نوں پگی چَھت تے چڑھ کے
اک دوجے دے ہَتھ نوں پھڑ کے

گیت خوشی دے گاواں گے
مینہ وچ خوب نہاواں گے

دَس ہاں مینوں بھلیئے لوکے
جے میں سب کجھ چَھڈ کے آواں
ساون تیرے نال ہنڈاواں
پَنج سَت دن دی خُشی منا کے
مگروں کدھر جاواں گے
کیویں گھر بناواں گے
روٹی کِتھوں کھاواں گے ؟؟؟

☆☆☆

عزت نالوں خواری چنگی نہیں ہوندی
چوراں دے نال یاری چنگی نہیں ہوندی

بندے نال اِبلیس دا اِٹ کھڑکا اے
نوری نالوں ناری چنگی نہیں ہوندی

ترنا ایں تے ڈوہنگے پانی تریا کر
کھالاں دے وچ تاری چنگی نہیں ہوندی

بھیڑے کماں کولوں مڑ جا ویلا اے
گناہواں دی پنڈھ بھاری چنگی نہیں ہوندی

دلاں دے اندر نفرت رکھی بیٹھے او
انج دی ساکا چاری چنگی نہیں ہوندی

مطلب پاروں رشتہ ناتا گنڈھ لینا
انج دی رشتہ داری چنگی نہیں ہوندی

اُچا اڈنا الفتؔ تیرا منصب اے
ککڑی وانگ اڈاری چنگی نہیں ہوندی

☆☆☆

زاہد ہما شاہ

تبکا، تبکا، بھریا میں
قسطاں دے وچ مریا میں

جان دی بازی لا دتی
پہلوں پہلوں، ڈریا میں

چاء دا کپ، جوانی سی
پیا پیا ای، ٹھریا میں

جو کجھ کرنا سی حالے
اوہدا ڈنڈ وی بھریا میں

کلی، موت ہی نہیں جھلّی
جیون وی تے، جریا میں

موت، حیاتی کر چھڈی
ایہو کجھ ای سریا میں

لوکاں بھانے ڈبیا ساں
وقت دا دریا، تریا میں

☆☆☆

سلیم آفتاب سلیم

بالو دیوے

بالو دیوے پیار بنیرے
مُکّن ساڈے سانجھے ہنیرے

علم کتاباں ونڈیئے ہر تھاں
عقل گیان لِیان سویرے

اک دوجے دا درد ونڈائیئے
دان دپت دے پایئے پھیرے

اک مُٹھ ہو کے ظُلم مِٹایئے
ظالم سانوں پاندا گھیرے

دھرتی ماں لئی سیس کٹایئے
انکھی پُت ہاں اساں بتھیرے

بوٹا لایئے پیار دا سانجھا
پھل پُھل جِس نوں لکّن ودھیرے

فِر ترنجن سجّے گھر گھر
رونق لاون وڈ وڈیرے

بُلھّا فرید نانک پیارے
جِدّاں رہسن صوفی اُچیرے

عیداں شیداں منایئے بسنتاں
وڈّے کر کے اپنے جیرے

روشن کریئے پنجاب نوں رل مِل
چھڈ کے دھندے تیرے میرے

سوہنی دھرتی سوہنی بولی
دُھمّاں سلیم چار چُفیرے

☆☆☆

چل پاؤ ہتھ نا گھبرا
ہمت کر پیر ودھا
جد ویلا ساتھوں رس جاوے
جد منزل دور وی ہو جاوے
ہمت کر کے پیر ودھا
اے گل شاہ جی سمجھاؤندے سن
ہس ہس کے دکھ لکاندے سن
چل پاؤ ہتھ حوصلہ کر
دکھ تے سکھ تے آوندے رہندے
سر نہیں سٹنا راہ نہیں بھلنا
اک چپ پچھے سو سکھ ہندے
شاہ جی سب نوں دس دے رہندے
نسلاں تیکر پلے بنھ لوؤ
چل پاؤ ہتھ پیر ودھا
ہمت کرکے راہ تے چل
کسے نوں دل دی دس نا گل

ہر ساہ دے نال ٹر دا چل
ہمت کر پیر ودھا
نذر محمد شاہ دا دسیا
بھل دا نہیں
نسلاں تیکر ڈلھ دا نہیں
میرا ورثہ میرا سب کجھ
پتر دھیاں بھین بھرا
بھین بھرا تے پتر دھی
غم دا گھٹ توں ہس کے پی
شاہ جی دے نیں ایہو اکھر
چل پاؤ ہتھ نا گھبرا منزل نیڑے آجاوے گی
تینوں پار لگا جاوے گی

☆☆☆

محمد شریف انجم

چُپ

عیاں اے چہرے توں حال دل دا
بیان چُپ اے، زبان چُپ اے

تے کیہ مسافر دے نال بیتی
غریب دی داستان چُپ اے

قلم دی جیبھا اے پھیتی پھیتی
لکھاریاں دا جہان چُپ اے

عدل دی تکڑی پئی جھول کھاوے
خیال چُپ اے گمان چُپ اے

بس اِکو سُقراط بولدا اے
تے حال دا سُوجھوان چُپ اے

کفر دے سُوراں اُجاڑی پَیلی
ایوبی تیر و کمان چُپ اے

ایہہ خانقاہواں دے پیر چُپ نیں
تے واعظاں دا بیان چُپ اے

توں رنگ امبر دا ویکھ انجم
کہ جیویں کوئی طوفان چُپ اے

☆☆☆

جند دے پینڈے مکدے ویکھے
کھلے بوہے ڈھکدے ویکھے

جد وی سر تے مشکل آئی
سجن بیلی لکدے ویکھے

ہر ماڑے نوں پرھیا اندر
سر تے چھتر ٹھکدے ویکھے

جس نوں لبھا بھیت فقیری
دنیا تے اوہ تھکدے ویکھے

رب دی رحمت کدے نہ مکدی
بھرے بھڑولے مکدے ویکھے

ہر شے چلدی رکدی محسن
وقت کدے نہ رکدے ویکھے

☆☆☆

موسم تیرے خواباں دے
رتے سُرخ گلاباں دے

اکھاں دے وچ سائے نیں
نویں نکور عذاباں دے

اوہدے نین تے نقش حسین
جیویں حرف کتاباں دے

اوہناں اکھیاں اِنج تکیا
کُھلے مَٹ شراباں دے

قول قرار نیں سجناں دے
ہالے جیویں سراباں دے

یاری نبھ جاوے واعظ
رہن دے وعظ ثواباں دے

سوہنے اِنج فرمانؔ پھرن
ٹورے جیویں نواباں دے

☆☆☆

ویخ میں تیری تھاں نہیں چھڈی
اج تک تیری بانہہ نہیں چھڈی

بیری لائی گھر وچ جیہڑی
اوہ دی گوڑھی چھاں نہیں چھڈی

ونڈیاں پاکے سب کجھ لے گئے
میں تے اپنی ماں نہیں چھڈی

لتر کھا کے مر جاندا اے
بندے فیر وی نہ نہیں چھڈی

کوٹھیاں دے بنیرے مک گئے
کاں نے فیر وی کاں نہیں چھڈی

☆☆☆

دن مہینے سال اڈیکاں کردے رہے
چٹے کرلے وال اڈیکاں کردے رہے

توڑن لئی اوہ ساگ دوبارہ آئی ناں
وٹاں بنے کھال اڈیکاں کردے رہے

کلہ میں نہیں راتیں چن تے تارے وی
رل کے میرے نال اڈیکاں کردے رہے

تیرے اتوں پھل نچھاور کرنے سن
تلی تے لے کے تھال اڈیکاں کردے رہے

جھوٹے جھوٹا لارا لایا ملنے دا
جا کے سارا سال اڈیکاں کردے رہے

شاہد اوہنے آوَن دا وعدہ کیتا سی
راتیں دیوا بال اڈیکاں کردے رہے

☆☆☆

پئو دے گھر دی ڈھیر سیانی
لئی تقدیراں گھیر سیانی

جنی دیر میں اوہدی مناں
میں بس اونی دیر سیانی

بھاویں ساری دنیا آکھے
اوہ آکھے تے فیر سیانی

دل کنڈیاں تے ٹنگ آئی اے
لے کے تھوڑے بیر سیانی

ماں مجبور سی تاں نئ بولی
ماں توں مکھ نہ پھیر سیانی

☆☆☆

پلاک تقریبات دِیاں تصویری جھلکیاں

امن، پیار تے برداشت دا پرچارک

ترنجن

جولائی تا دسمبر 2025ء

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر